

Бошко И. Бојовић

АКАДЕМИЈЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Весна Башић, архивски саветник

Стиручни редакџор љревода уводној џексџа
Франсоа Боеспфлуг, професор емеритус Универзитета у Стразбуру

Дизајн
Владимир Ватић

Корице
Манастир Студеница, Богородичина црква, детаљ фреско-декорације.
(Историјски музеј Србије, Драгутин Милутиновић, 1880, инв. бр. 3688)

Бошко И. Бојовић

АКАДЕМИЈЕ

Академске елите на фону европских противуречности

Нови Сад, 2021.

Захвалност

Изражавам срдачну захвалност за допринос у финализацији ове књиге, приликом ишчитавања, редакције француског превода, обезбеђивања документарне грађе, најзаслужнијима, господину Бернару ле Каро, госпођи Весни Баштовановић Нинковић, професору Франсоа Боеспфлугу, госпођи Санди Рашковић Ивић, госпођи Марини Давидовић, др Душици Бојић, директору Историјског музеја Србије, Историјском архиву Пожаревац, Душану Салатићу, Сари и Горану Кецман, на грађи и ликовном материјалу који је репродукован у овој књизи. Нарочито, за свестрани свеукупни уреднички и креативни допринос госпођи Весни Башић, архивском саветнику у Архиву Војводине.

Аутор

ПРЕДГОВОР СЕЋАЊА

„Поколења дјела суде,
што је чије дају свјема.”

Петар II Пејровић Њеиш

Биобиблиографија Бошка И. Бојовића (1987–2020), коју је марљиво, стручно и савесно приредио Добрило Аранитовић, садржи бројна имена и наслове, који наводе на ближе одређивање контекста и текста, нарочито подстичу сећања на оне посленике у науци и култури који су својим научним и педагошким радом заслужни за стасавање научног и ауторског профила обједињених библиографских јединица у наведеној *Биобиблиографији*, у издању Архива Војводине (Нови Сад 2021). Оживљавање успомене на личности и остварења научника и културних посленика, као и сећања и њихове заслуге обавезују, дајући нам ужи и шири оквир у којем су настале библиографске јединице обухваћене *Биобиблиографијом*, а чији је својеврсни наставак ово сећање с насловом *Академије*.

Личности најуглашенијих српских, француских, грчких, италијанских, руских и румунских историчара, еминентних професора и научника, као савременика и сведока свога времена, удеоници су доживљеног и пређеног пута, од првих корака у науци Бошка Бојовића. Биле су то веома плодне интелектуалне и духовне симбиозе, укрштаји, или тек сусрети који су на изванредан начин доприносили развоју међународне сарадње како у науци и уметности, тако и култури уопште.

Просторни распон ових сећања креће се од југоистока и панонских равница до запада Европе, од Југославије и Балкана до Француске, од Београда до Париза, Атине, Рима, Букурешта, Венеције, Дубровника, Црне Горе и Дурмитора, Свете Горе, Солуна и Цариграда, од источног до западног Медитерана. Временски оквир је друга половина или тачније залазак ХХ, с почетком ХХИ века. Време завршетка једног и настанка другог историјског раздобља, с тектонским покретима које те врсте промена подразумевају

на брдовитом Балкану, када земља која је повезивала подељену Европу и свет, постаје камен спотицања при настанку новог светског поретка.

Најважнији састојак тих сећања јесу личности савременика, од којих су неки више, а други мање репрезентативни за след збивања, али су сви живи одраз свога времена, у првом реду у амбијенту академске средине, њеног културног и друштвеног окружења. Различитих колико и комплементарних средина, чије су интеракције достигале своје успоне у истом веку у коме је настао и највећи пад сарадње и утицаја, разумевања и поштовања. Јединствени преокрет од дивљења и поштовања, све до идеализације и егзалтације још од почетака XIX, па све до средине XX, који се крајем тог века претварају у ништа мање неумерени одијум и осуду пре суда, процес без преседана у коме се генерације жртава нацизма проглашавају његовим најновијим починиоцима и виновницима.

Огледало тог парадокса у академским круговима пружа разливену слику елите лабилног вредносног и сазнајног путоказа, са ретким појединцима који одударају од сивила конформизма и линије мањег отпора. Призор раскорака између постауторитарне позне транзиције и постидеолошког вакуума у коме је негација различитости једини пут постизања глобалног консензуса. Свилена свирепост (*férocity de velours*) академског амбијента у оваквом раздобљу налази место лагодном конформизму када се немушта пасива претпоставља ратнохушкачкој естради милитантног интервенционизма, императива хуманитарне и правне ингеренције, све до војне деструкције и ратне агресије.

Током највеће геостратешке кризе од Другог светског рата у Европи, ако не и у свету, на релацији између две историјски блиске и академски тесно повезане земље, нови односи снага доводе до антагонистичке поларизације чији се трагови још дуго неће моћи опозвати. Земље које су имале слична одступања од блоковских и идеолошких табора, којима су мање од осталих припадале, постале су окоснице нове врсте поларизације у којој се сви против једнога, реалсоцијалистичке Југославије, неким чудом прелило у одијум нове мултикулти еврократуре и једноумног атлантизма.

Како је Ернест Ренан прокламовао откриће примитивне културе као највећи допринос XIX века, тако и једностран однос према терцијалној Европи, оличеној такозваним „Западним Балканом”, постаје стожер окупљања евролатрије, све док балканизација не почиње да ступа на прагове континенталне Уније.

Академским представницима балканске историје и друштвених процеса, колико малобројни и маргинализовани били, било је теже или тачније практично немогуће да опстану у јавном дискурсу, осим као честице уни-

соног рефрена политичког и медијског једноумља. Стога је деловање мало-бројних установа и појединаца који су, упркос тим „силама немерљивим”, како се изражавао Радован Самарџић, давали свој глас и научни, академски, грађански и људски допринос, насупрот непосредног и посредног окружења и свеколиког јавног контекста, утолико важније и потребније знати да је постојало и упознати као јединствену појаву на највишем степену академских ауторитета и универзитетских установа. Коликогод је њихов глас био недоступан широј јавности, њихов допринос друштвеним наукама остаје као сведочење отпора доминацији лажне савести, несавесне мистификације прошлости и инструментализације савремености.

Уступак или изузеће из овог пресека савремености учињен је последњем полихисторику српске историографије, комитетски изопштеном Владимиру Ћоровићу, чије животно дело коначно бива објављено, после неуспелог покушаја и забрана, моленијем његовог светогорског савременика, игумана Хиландара, старца Никанора. Ликови колега, савременика, посленика културе и уметности, студената и предавача, свих профила, различите језичке и културне припадности, који су оличење шароликог људског и педагошког окружења једног времена на различитим странама заједничке стварности.

Личности историчара, ментора и узора, знаменитих научника и академских посленика, окупљених простором и историјом Југоистока Европе, смештени су у медаљоне сећања уоквиреног клатном кретања из више комплементарних углова посматрања, поимања и спознаје колевке која постаје камен спотицаја и последња станица европског заједништва. Њихови педагошки, људски, научни, методолошки утицај и допринос уобличавању приступа прошлости и савремености, сложеној проблематици Балкана, суштинска је тематика писања које им одаје признање, захвалност и поштовање њиховом стваралаштву, савесности, компетентности, знању, предусретљивости и племенитости.

Проф. др Бошко И. Бојовић

Париз, новембар 2020.

AVANT-PROPOS AUX MÉMOIRES ACADÉMIQUES

„Le jugement de valeur équitable,
Est celui des générations à venir.”

Petar II Petrović Njegoš

La bibliographie de Boško I. Bojović (1987–2020), publiée par les Archives de Vojvodine (Novi Sad, 2021), établie de manière aussi méticuleuse et consciencieuse que compétente par Dobrilo Aranitović, appelait une présentation contextuelle des collègues ayant contribué à la formation de l’auteur, auxquels il tient à rendre hommage. Il convenait en effet de procéder au moins à l’évocation de leur personnalité, d’esquisser leur œuvre scientifique et pédagogique, de rappeler au moins sommairement le contexte de ces rencontres, et le cadre de ces amitiés: tel est l’un des aspects de l’ouvrage ici présent, *Académies*.

Ces témoins et créateurs comptent parmi les plus émérites et les plus avisés de leur époque. Ils sont historiens, scientifiques, chercheurs, ce sont des universitaires serbes, français, grecs, italiens, russes, américains ou roumains, et ils ont en commun, *nolens volens*, d’avoir accompagné le parcours intellectuel et le chemin académique de Boško Bojović, dès son arrivée dans le monde de la recherche et de l’enseignement. Entre eux et lui, des symbioses intellectuelles et spirituelles se sont produites, des interactions fructueuses ou encore de simples relations, et en tout cas ces rencontres ont habituellement donné lieu à un enrichissement mutuel fondé sur l’échange dans toute sa dimension interdisciplinaire, tant dans le domaine de la recherche et de l’art que dans celui de la multiplicité culturelle et linguistique.

L’étendue géographique de cette mémoire croisée est considérable, elle s’étend du Sud-Est et des plaines de l’Europe centrale à ses confins occidentaux, de la Yougoslavie et des Balkans à la France universitaire, de Belgrade à Paris, Athènes, Rome, Bucarest, Venise, Dubrovnik, au Monténégro avec les hauteurs de Durmitor, puis au Mont Athos, à Thessalonique et à Constantinople, de la Méditerranée orientale à ses parties occidentales. Son cadre temporel s’inscrit

pour l'essentiel dans la deuxième moitié ou plus précisément les dernières décennies du XXe et les deux premières du XXIe siècles. Période marquée par la fin d'un siècle lourd de conséquences et les prémisses d'un autre millénaire, aussi prometteur que peuplé d'incertitudes diverses. Moment sensible et fragile, qui dans les montagnes des Balkans réveille des mouvements tectoniques toujours sourds et implicites, moment particulier, où le pays qui reliait une Europe et un monde divisés par la Guerre Froide devient la pierre d'achoppement dans l'émergence du nouveau désordre mondial.

La matière première de cette anamnèse est constituée par une galerie de personnalités contemporaines, tous exégètes, à leur façon et à des degrés divers, du cours des événements scientifiques, reflétant par leur vécu leur époque en ses divers aspects, y compris hors du monde académique, scientifique et culturel. Enracinés dans des milieux académiques aussi différenciés que complémentaires, ils ont assuré à son meilleur niveau, par leur approches et leurs engagements, l'interaction scientifique et culturelle, au moment-même où le plus bas niveau d'échanges, de compréhension et de respect mutuels avait par ailleurs été atteint. Ce fut le moment unique d'un retournement peu commun, où l'admiration et le respect, l'idéalisation et l'exaltation romantique du début du XIXème siècle puis du milieu du XXème, cédèrent la place, notamment à la fin de cette période, à un sentiment d'aversion et à une exaltation manichéenne et univoque encore plus démesurée, à des sentences sans appel devançant les jugements, et à un procès inquisitoire sans précédent au cours duquel les générations des victimes du génocide nazi se retrouvèrent désignées comme les successeurs et imitateurs de leurs bourreaux et tortionnaires. Le reflet de ce paradoxe dans le miroir des cercles académiques offre une image diffuse d'élites dont les critères éthiques et cognitifs sont souvent peu fiables et encore moins équitables, bien peu d'individus s'y démarquant de la bien-pensante „pensée unique” ainsi que de la facilité d'un conformisme social.

Ce reflet antinomique est l'image-même du grand-écart entre une transition post-autoritaire tardive et un vide idéologique dans lequel la négation des différences est l'unique référence et la seule voie vers un consensus globalisant. La *férocity de velours* de l'ambiance académique fait ainsi facilement le nid des certitudes, dont la passivité intellectuelle et morale constitue la seule alternative à l'escalade des va-t-en-guerre du militantisme interventionniste, tout comme à l'impératif de l'ingérence humanitaire et juridique, aboutissant aux interventions destructrices des agressions militaires sans mandat de l'ONU.

Crise géopolitique majeure depuis la Deuxième Guerre Mondiale en Europe, impliquant deux pays qui furent historiquement et académiquement singulièrement liés, le premier conflit armé régional fait ainsi naître de nouveaux

rapports de force qui imposent une polarisation antagoniste dont les séquelles sont encore loin d'être surmontées. Entre ces deux pays dont les dérogations aux polarisations idéologiques et stratégiques de la Guerre froide présentaient bien des similitudes, surgit le paradigme d'une antinomie asymétrique, de l'ordre du „tous contre un”, hérité comme par magie de l'asymétrie propre à la Yougoslavie communiste, au profit d'une eurocratie multiculturelle grandeur nature, en conformité à la pensée unique atlantiste.

De même qu'Ernest Renan voyait dans la découverte de la culture primitive la contribution la plus significative du XIXe siècle, la relation univoque à cette Tierce-Europe, incarnée dans le syntagme géopolitique de „Balkans occidentaux”, était en passe de devenir un socle de convergence de l'eurolâtrie, avant que la balkanisation ne commençât à contaminer les instances de l'UE elle-même.

Le fait est que pour les représentants académiques de l'histoire politique et sociale des Balkans, désormais marginalisés et peu nombreux, il devenait ardu voire pratiquement impossible d'être vraiment présents au sein du discours public, sinon en tant qu'éléments épars d'un refrain univoque de la pensée unique politique et médiatique. C'est pourquoi l'action des quelques individus et institutions qui pouvaient manifester une approche différenciée face aux „puissances incommensurables”, selon l'expression de Radovan Samardžić, mérite-t-elle d'autant plus d'être connue et reconnue comme un phénomène singulier, au plus haut niveau des instances universitaires; donnant de la voix par leur contribution à la fois académique, citoyenne et humaine, ils se sont démarqués de l'environnement public marqué du sceau d'une indifférence autosuffisante et imparable. Même si leur singularité reste ignorée par un public plus large, leur apport aux sciences humaines et leur personnalité citoyenne demeurent un témoignage de résistance à la domination du mensonge, de la mystification du passé et de l'instrumentalisation des consciences.

La seule dérogation délibérée à l'impératif de contemporanéité, dans cette galerie de portraits académiques, est au profit du dernier polyhistorien de l'historiographie serbe, Vladimir Ćorović. Historien et philologue, recteur de l'Université de Belgrade, une des premières victimes de la Deuxième guerre mondiale en Yougoslavie, il fut interdit d'office par le Parti communiste yougoslave jusqu'à la fin des années quatre-vingt, avant que son *Histoire des Serbes* ne soit enfin publiée à l'instigation de l'higoumène de Chilandar au Mont-Athos, le père Nikanor.

La bibliographie analytique de nos travaux, compulsée par Dobrilo Arani-tović, nous a refait prendre conscience de la dette morale et humaine, celle du devoir de mémoire des acteurs universitaires et scientifiques dont le mérite a accompagné le devenir de ces travaux. D'où aussi cette série d'images contingentes

et de portraits lapidaires de collègues, de personnalités contemporaines, d'acteurs de l'environnement culturel et artistique, d'étudiants et d'enseignants de cultures, d'appartenances et d'horizons les plus divers, véritable kaléidoscope d'un temps dont les facettes multiples composent une réalité académique et humaine commune.

Le lecteur tient dans les mains une galerie de portraits d'historiens, mentors et modèles, d'érudits humanistes de renommée internationale, que réunissait notamment leur intérêt pour l'Europe de Sud-Est, enchassés dans des médaillons de mémoire marqués par le rythme du balancier temporel qui parcourt des angles de perception complémentaires, ancrés dans l'espace de la connaissance du berceau de civilisation devenu pierre d'achoppement et dernière instance contentieuse de la communauté européenne.

Leur apport pédagogique et humain, scientifique et méthodologique, contribuant à l'émergence d'une attitude et d'une démarche scientifiques dans cette problématique nuancée et complexe des Balkans et du Sud-Est européen, constitue la matière première de cette mémoire narrative, qui est à nos yeux comme un gage de reconnaissance et un hommage rendu à leur érudition créative, à leur conscience scientifique et humaine, à leurs travaux de valeur universelle, leurs compétences et connaissances, leur amabilité et leur noblesse d'âme.

Prof. dr Boško I. Bojović

Paris, novembre 2020.*

.....
* Avec l'amical et vigilante relecture de François Boespflug, historien de l'art et des religions, professeur émérite de l'université de Strasbourg. [С љубазним и будним ишчитавањем Франсоа Боеспфлуга, историчара уметности и религије, професора емеритуса Универзитета у Стразбуру].

Мојим менторима

„Међу срећницима овог света,
никог не сматрајте изабраником судбине,
доклегод не напусти овај свет.”

Солон, Плутарх, *Животи славних људи*, том II

МЕНТОРИ

Академик Димитрије Богдановић (1930–1986)

На првој страници Извештаја Симе Ђирковића, којим Жаку Лефору, шефу пројекта „Actes de l’Athos” (Повеље Атоса), 1995. године, препоручује научноистраживачки профил др Бошка Бојовића, наведено је име Димитрија Богдановића, као његовог првог ментора.

Академик Димитрије Богдановић (1930–1986)¹ био је први ментор на постдипломским студијама Бошка Бојовића. На првој консултацији поводом избора теме, професор Димитрије Богдановић предложио је амбициозну тему: „Владарска идеологија српског средњег века”. Иако делимично затечен тако свеобухватном и захтевном темом, Бојовић је такав изазов радо прихватио. Било је предвиђено да акценат и носећи истраживачки материјал буду наративни хагиографски извори, у првом реду владарска житија и биографије српске средњовековне књижевности.

Предвиђајући да ће његов нови постдипломац већи део студија обављати у Француској, с обзиром на то да је у тој земљи живео низ година, као

Акад. Димитрије Богдановић

¹ Татјана Суботин-Голубовић, *Библиографија радова академика Димитрија Богдановића* [п.о.], у: *Археографски њрилози* бр. 14 (1996) 9–26; *Историјски гласник* (Подгорица), 1–2 (1987), 261–268; Ирена Грицкат, *Димитрије Богдановић 1930–1986*. [п.о.], у: *Археографски њрилози* 8 (1986), 151–154; В. Војовић, „Note bio-bibliographique sur Dimitrije Bogdanović (1930–1986)” [Биобиблиографска белешка о Димитрију Богдановићу (1930–1986)], *Messenger orthodoxe* 106 (1987), 53–54.

и да ће докторску дисертацију писати и бранити на француском језику, професор Богдановић је изразио наду да би корпус српске хагиографије, путем превода на француски, временом могао ући у састав западноевропске научне, културне и књижевне баштине.

Академик Богдановић је упутио Бојовића на *Горички зборник* и *Житије Стефана Немање* Никона Јерусалимца, и замолио професора Ђорђа Трифуновића за помоћ и подршку у вези са проучавањем овог аутографског рукописа. Богдановићевом и Трифуновићевом препоруком, као и њиховим залагањем, Бојовићу је у Архиву САНУ омогућен приступ *Горичком зборнику*, и његово микрофилмовање. На тај начин је покренуто проучавање *Горичкој зборника*, као и рад на издању *Житија Стефана Немање*, који се одвијао ван радних просторија Архива САНУ.

Проучавање *Зборника са Житијем Стефана Немање* Стефана Првовенчаног, који се налазио у Националној библиотеци у Паризу, са јединим тада познатим рукописом житија оснивача династије Немањића, рађено је под руковођењем Димитрија Богдановића.²

Богдановић је упутио писмо препоруке за Бојовића професору Владимиру Водову, слависти и историчару који је предавао на Сорбони, на *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, староруску филологију и историју.

² D. Bogdanović, V. Đurić, D. Medaković, *Chilandar*, Belgrade 1997; Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980; Међународни научни скуп *Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности* (1971, Београд) [=La téxtologie des littératures sud-slave médiévales], аутор и уредник у: *Зборник САНУ*, Београд 1981; „Политичка философија средњовековне Србије. Могућности једног истраживања”, *Философске студије* XVI (1988), 7–28; Id., „Правила за критичка издања старих српских писаца”, *Зборник МСКЈ* 22/1 (1974), 98–103; Id., *Преписе исихазма у српским зборницима XIV века*, п. о. *Cyrrilomethodianum* 5 (1981), 202–207; Id., *Измирење српске и византијске цркве* [п.о.] *Зборник радова о кнезу Лазару /Le prince Lazar* (1975), 81–91; Id., *Крмчија Светиој Сави* [п.о.] Међународни научни скуп *Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање* (децембар 1976), у: *Зборник САНУ*, Београд 1979, 91–99; Id., „L'évolution des genres dans la littérature serbe du XIIIe siècle” [Еволуција жанрова у српској књижевности XIII века], in *Mélanges Ivan Đujićev, Vuzance et les Slaves. Etudes de civilisation*, Paris 1979, 49–58; Id., „Развој жанрова у српској књижевности XIII века”, *Богословље* 1–2 (1978), 67–74; Id., *Најстарија служба светом Сави*, *Зборник САНУ*, Београд 1980; Id., „Нове тежње у српској књижевности првих деценија XIV века”, у: *Византијска уметност почетком XIV века: научни скуп у Грачаници* (1973) ур. С. Петковић, Београд 1978, 85–97; Id., *Књија о Косову*, Београд 1985.

Професор Владимир Водов (1935–2009)

Бојовић је ускоро уписао постдипломске студије на Сорбони код професора Водова, чији је семинар почео да похађа 1982 године. Владимир Водов се бавио писаним изворима руског средњег века, дипломатиком и владарским повељама (граматама) руских средњовековних кнежевина, у првом реду Тверске кнежевине.³

Захваљујући препоруци Димитрија Богдановића, настојао је да пружа подршку новом постдипломцу из Југославије. Тако га је упутио на *Житије Свѣтоја Симеона и Саве* које је у XIX веку објавио на француском Александар Шодко,⁴ професор славистике на Колеж де Франсу, где је предавао у време кад и велики пољски песник Адам Мицкијевич,⁵ оснивач славистике у Француској као и у Европи уопште, иначе велики поштовалац српске епске народне поезије.⁶

³ V. Vodoff, *Rus' de Kiev et Russie moscovite: culture et société* [Кијевска Рус' и московска Русија: култура и друштво] (*Revue des études slaves*, t. 63, 1991, fasc. 1); Id., *La chrétienté latine et les Slaves orientaux* [Латинско хришћанство и Источни Словени] (*Revue des études slaves*, t. 70, 1998, fasc. 2); Id., *Histoire des Slaves orientaux des origines à 1689: bibliographie des sources traduites en langues occidentales* [Историја Источних Словена од искони до 1689: библиографија извора преведених на западне језике] (1998); Id., *Princes et principautés russes, X^e–XVIIe siècles* [Руске кнежевине и кнезови]; библиографија радова: *Autour du Moyen Âge russe* [Око руског средњег века], <https://www.babelio.com/livres/Vodoff-Autour-du-moyen-age-russe-trente-annees-de-recher/738356>

⁴ A. Chodzko, *Les Némania, vies de St Syméon et de St Sabba. Traduction du paléoslave en français, Domentijan*; trad. du paléo-slave en français avec texte en regard [Немањићи, житија Св. Симеона и Св. Саве. Превод са старосрпског на француски са упоредним текстом], Paris 1958. Оријенталиста, књижевник и песник, Александар Борејко Шодко је био конзул Русије у Персији, потом професор на Колеж де Франс у Паризу. Код Шафарика, издање с годином 1868. (као „други отисак”). Кирил Живковић, епископ пакрачки (1786–1807), био је издавач Доментијановог житија, које је некритички објавио у Бечу 1794, Сава епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветијога до двадесетијога века*, Београд, Подгорица, Крагујевац 1996, 277.

⁵ „Срби, загледи на своју прошлост, предодређени да буду музичари и песници читаве словенске расе, иако нису свесни да ће постати највећа књижевна слава Словенства”, A. Mickiewitz, *Les Slaves*, t. I, Paris 1845, 331; L. Léger, „La chaire de Mickiewicz au Collège de France (1840–1884)” [Катедра Мицкијевича на Колеж де Франсу (1840–1844)], *Revue internationale de l'enseignement*, tome 20, Juillet–Décembre 1890, pp. 113–128.

⁶ B. Bojović, „La réception de la poésie populaire serbe dans l'Europe de la première moitié du XIXe siècle” [Рецепција српске народне поезије у Европи прве половине XIX века], in (M. Srebro, dir.) *La littérature serbe dans le contexte européen: texte, contexte et*

Семинар Владимира Водова био је захтевног научноистраживачког квалитета, као потомак руске емиграције у Француској, није припадао совјетској, него више француској и немачкој филолошкој и историографској школи. Касније је објавио запажену монографију поводом хиљадугодишњице крштења Русије и њеном Апостолу Владимиру Великом.⁷ Ипак, тај семинар је био уже стручно и географски опредељен, осим староруског језика и дипломатике кнежевских повеља, прилично институционално и географски удаљен од Византије и српског средњег века. Што се показало као ограничавајући чинилац у сарадњи с Владимиром Водовим.

Осим Семинара Владимира Водова, Бојовић је похађао и предавања Мишела Обена (1923–1996),⁸ професора југославистике и његошолога, као и Рене Лермита (1918–2005),⁹ професора славистике, старословенске филологије, у оба случаја на Универзитету Сорбона Париз IV. Као и Жака Фејеа, професора старословенског језика на INALCO – Национални институт источних језика и цивилизација.

Предисторија постдипломских студија

Постдипломске студије на Сорбони, имале су академску и истраживачку предисторију.

Професор др Ђорђе Кнежевић (1922–1996)

Дипломски рад на завршетку студија Бошка Бојовића на Филозофском факултету у Београду, на Одељењу за општу и националну историју, одбрањен је 1981. код професора Ђорђа Кнежевића, под насловом „Марсељски атентат у француској штампи”.

.....
intertextualité [Српска књижевност у европском контексту: текст, контекст и интерконтекстуалност], Bordeaux (MSHA) 2013, 53–64:

http://serbica.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=487&Itemid=185.

⁷ V. Vodoff, *Naissance de la chrétienté russe: la conversion du prince Vladimir de Kiev (988) et ses conséquences (IXe–XIIIe siècles)* [Рађање руског хришћанства: крштење кнеза Владимира Кијевског (988)], Paris 1988, 493.

⁸ M. Aubin, *Visions historiques et politiques dans l'œuvre poétique de P. P. Njegoš*, Paris 1972; Id., *Њејош и историја у његовом делу*, превео с француског Живојин Живојновић, Књижевне новине: Научна књига: Нова књига, Београд 1989.

⁹ R. L'Hermite, *L'expression de l'hypothèse en vieux slave et en vieux russe* [Изражавање хипотезе на старословенском и староруском], Paris 1982.

Ђорђе К. Кнежевић био је професор у крагујевачкој Гимназији, потом асистент професора Васе Чубриловића, докторирао је 1965, на Филозофском факултету у Београду, са дисертацијом „Сенжерменски уговор – Југославија и Аустрија кроз уговор”, ментор му је био Васа Чубриловић, редовни професор постао је 1985. на Филозофском факултету.

Микрофилмовање француске штампе о Марсељском атентату 1934. године, рађено је у првом реду у Националној библиотеци у Паризу.¹⁰ Фотокопије ове грађе депоновао је професор Кнежевић у Архиву САНУ у Београду.

Аутор бројних уџбеника и приручника за историју, Ђорђе Кнежевић се бавио радничким покретом, као и историјом Југославије. Близак са академиком Васом Чубриловићем, био му је на пријатељској помоћи у годинама дубоке старости.

Кабинет професора Ђорђа Кнежевића на Филозофском факултету био је место сусрета и дружења историчара са Одељења, као и многих колега са Факултета. Слична гостопримљивост и колегијални амбијент постојали су још само на Византолошком институту САНУ.

На сахрани професора Кнежевића чинодејствовала су четири свештеника, историчар Ванку дискретно је питао најближег колегу: „Није ли Ђока био комуниста”, „Да, али православни”, био је одговор. Славио је и крсну славу. Његов просвећени таст, професор биологије Брана Гојковић, изузетан саговорник и ерудита, нерадо би поднео да није било тако.

Академик Андреј Митровић (1937–2013)

После одбране дипломског рада и стицања дипломе Филозофског факултета, Бојовић под руковођењем професора Андреја Митровића, проучава дипломатску преписку о стварању Југославије 1918–1919, у Архиву Министарства иностраних послова у Паризу. На питање Андреја Митровића,¹¹ током једне од првих консултација у време тог истраживања:

¹⁰ Б. Бојовић, *Марсељски атентат* (1934) у *француској штампи* (Дипломски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду).

¹¹ Биографија Андреја Митровића може се консултовати на сајту САНУ, док би библиографија требало да буде доступна на сајту УДИ. „Библиографија Андреја Митровића”, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (2006), 21–40; М. Ристовић, „Андреју Митровићу. Поводом седамдесетог рођендана”, *Годишњак за друштвену историју* 1–3 (2006), 8–20.

„Какви су ваши први утисци?” на одговор: „Такви да доводе у питање много тога што сам мислио да знам.” Коментар Андреја Митровића био је: „Значи на добром сте путу, само наставите”. После више од једног семестра истраживања, током 1983–1984, ситним рукописом попуњена је једна свеска сигнатурама, исписима и белешкама, као водич за даље истраживање у Архиву Ке д’Орсеја.

Приликом посете Бошка Бојовића, рођаку Николи Ш. Бојовићу у Лутону код Лондона, у марту 1982, емигранту и бившем команданту Дурмиторског корпуса Драгољуба Михаиловића, на повратку из ове посете, на самом Пикадили скверу долази до обијања посетиоачевог аутомобила. Однете су само писане ствари, документа и магнетофонске касете, фотографије, док скупе кожне и друге ствари и остали пртљаг није интересовао обијаче. Док је Бојовић са породицом чекао поред обијеног аутомобила долазак британске полиције, пролази пежо француске регистрације из којег се гласно чује песма на српском: „Ој, Никола, млад’ мајоре...”, којом су партизани провоцирали Николу Бојовића, када је бранио мост код Јабланице, за време битке на Неретви, почетком марта 1943. године.

Пошто је поднео извештај Андреју Митровићу о невољи која је довела у питање готово једногодишњи научноистраживачки рад, Бојовић закључује да још није дошло време у Југославији за бављење историјом XX века, што је допринело његовом опредељењу за постдипломске студије из области средњег века.

Одлуку није било лако донети, у првом реду због професора Андреја Митровића, његове подршке и истраживачке захтевности, омиљеног професора, чија је предавања најрадије слушао, почев од уводног, на коме је присуствовао на Филозофском факултету, када је чуо од професора Митровића, да: „Историчар не мора нужно бити и фах-идиот”.

Магистарске и докторске студије

UNIVERSITÉ PARIS I PANTHÉON-SORBONNE	
	
N° lecteur: 	
N° dossier: 8507976	
1481199121105	
Mr BOJOVIC BOSKO	
22 RUE EMERIAU 75016 PARIS	
né(e) le	21/11/48 à YUGOSLAVIE
nationalité	FRANCE
UFR	009 HISTOIRE 0961
Carte d'étudiant: N° 26456 date 25/10/88	
Détail des Droits Universitaires payés	
Scolarité	378
Bibliothèque	72
Autre(s) diplôme(s)	
Contrôle médical	15
Sécurité sociale	
Mutuelle	*****
Association Sportive	
Frais de convocation aux examens	45
Guide de l'étudiant	
Parking	
TOTAL 510	
Le secrétaire général, Signature de l'étudiant,	
	
Henri BERGUERAND	
Droits ouverts au Centre Payeur	
Sécurité Sociale des Étudiants *****	

Професорка Хелен Гликази Арвајлер

Семинар византијске историје и цивилизације, најстарије Катедре за историју Византије, оснивач 1899, Шарл Дил (Charles Diehl, 1859–1944), на Сорбони (Катедра Универзитета у Минхену (основана 1892), Карла Крумбахера (Karl Krumbacher, 1958–1909),¹² бави се више филологијом него историјом. Једна од првих у свету је Катедра коју је професор Драгутин Анастасијевић (1877–1950) основао на Београдском универзитету 1906. године.¹³

Бојовић ускоро мења ментора и прелази на Универзитет Париз I Сорбона-

Проф. Хелен Гликази Арвајлер

¹² Ch. Diehl. „Karl Krumbacher”, *Journal des savants*. 8e année, janv. 1910, 37–39.

¹³ Постављење др Драгутина Анастасијевића за доцента Београдског универзитета 1906, сматра се датумом оснивања прве Катедре за византологију у Србији, као треће Катедре за византологију која је основана у свету, како је поред осталог предавала Хелен Арвајлер на свом семинару на Сорбони.

-Пантеон, код шефа Катедре византологије Хелен Арвајлер. Она је била прва жена ректор Универзитета Париз I Пантеон Сорбона (1976–1981), потом ректор Париске академије и канцелар Париских универзитета (1982–1989).¹⁴ Пореклом Гркиња из Смирне (Измир), са девојачким презименом Гликази (Glykatzi), Хелена Арвајлер (Ελένη Γλύκατζη) је наследила поменути катедру од знаменитог француског византолога Пола Лемерла, савременика најугледнијег византолога Георгија Острогорског. Радо је примала повремено гостујуће српске византологе, у првом реду Љубомира Максимовића, али и Ивана Ђурића, кога је једном приликом представила студентима као: „Најлепшег византолога на свету”, што је био њен начин опхођења, који тада није наишао на најбољи пријем код Ђурића.

На Семинар код професорке Арвајлер, Бојовић с почетка долази у друштву Петреа Настурела, угледног византолога пореклом из Румуније, за кога је Арвајлер говорила да нико као он у Француској не зна византијски грчки и дипломатику Византије. Настурел је држао Семинар старогрчког и византијске дипломатике на Грчком институту на Сорбони, био је научни саветник на CNRS, државном подсекретаријату који обједињује све научноистраживачке институте, центре и лабораторије у Француској. Упознавши се у манастиру Светог Павла на Светој Гори, лета 1982. године, као старији колега и пријатељ, Настурел је Бојовићу уз Хелен Арвајлер, био научна подршка и једна врста помоћног ментора на почетку постдипломских студија.

Хелен Арвајлер се прихватила менторства за новог постдипломца, поред осталог и као аутора запажене студије, *Политичка идеологија Византијског царства*, коју је Бојовић ускоро превео с француског на српски језик и као уредник едиције Ретроспективе, објавио код издавача „Филип Вишњић” у Београду 1988. године.¹⁵ Услов је био једна врста неформалног коменторства, јер Арвајлер није знала словенске језике, чега се прихватио

¹⁴ Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe–XVe siècles* [Византија и море. Ратна морнарица, политика и поморске установе Византије од VII до XV века] (coll. „Bibliothèque byzantine. Études”, 5), Paris, PUF, 1966, p. 502; Id., *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance* [Студије о административним и друштвеним структурама у Византији] (reprinted articles), preface by Paul Lemerle, Variorum Reprints (London, England) 1971; Id., *Byzance: les pays et les territoires* [Византија: земља и територије], Presses Universitaires de France, Paris 1976; (With others) *Le Concept d'empire* [Идеја империје], Presses Universitaires de France, Paris 1980.

¹⁵ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, prevod i urednik edicije Retrospektive: B. Bojović, predgovor: prof. dr Lj. Maksimović, „Filip Višnjić”, Beograd 1988.

Жак Феје, професор старословенског и лингвистике на Универзитету INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales), у Паризу.

У јуну 1984, Бојовић је одбранио магистарску дисертацију: „Житије Стефана Немање – Светог Симеона Мироточивог, од Никона Јерусалимца”, на Универзитету Париз I Пантеон Сорбона, који је менторка Хелен Арвајлер, оценила најбољом оценом. Транскрипција оригиналног текста, из аутографа Никона Јерусалимца, *Горичкој зборника* из 1441/42. године, рађена је на Словенском институту у Паризу, уз помоћ ИБМ писаће машине са куглом старословенске ћирилице, какву је од академских установа имао само поменути институт, који је основао 1919. професор Ернест Денис,¹⁶ уз подршку краља Александра I Карађорђевића и председника Чехословачке, Томаша Масарика.

Поред текста до тада необјављеног Житија, као и француског превода с коментарима, садржао је и уводну историјско-филолошку студију. Уводну краћу студију и превод који су у завршној редакцији рађени на другој писаћој ИБМ машини, са лепезом, која је имала меморију, последња генерација писаћих машина у време појаве првих компјутера.

Почетак рада на докторској дисертацији се подудара са куповином тада најбољег од првих компјутера, чувене марке Мекинтош (engl. *Macintosh*), који је имао могућности за оно време неочекиваних домета, јер се са његовим интуитивним и приступачним интерфејсом, уз увек добродошле иновације, као што је миш и остало, нарочито за визуалне, графичке и текстолошке апликације, пружао широки спектар могућности за друштвене науке, филологију, уз коришћење више језика у тексту. Бојовић лако и брзо опрема свој рачунар ћириличким фонтовима за српски (*Лазарица*) и старословенски (*Сѣуденица*) језик, па српску латиницу (*DccTimes*), са могућношћу једноставног пребацивања с једног на друго српско писмо, потом за грчки (*Анѣиохиа*), нешто касније и за старотурски (*Bosphor*), са дијакритичким знацима, којих није било на модерним писаћим машинама, такозване етничке фонтове које су дуго користили оријенталисти-турколози, слависти, као и неке научне установе и појединци.

¹⁶ Професор на Сорбони од 1901, пријатељ Едварда Бенеша и Томаша Масарика, оснивач 1915. часописа *La Nation tchèque* и *Le Monde slave*, оснивач Катедре славистике Ернест Денис као фондације Републике Чехословачке, на Сорбони, 1919. и 1920. професор по позиву на универзитетима у Прагу и Београду. Од двадесетак његових књига, наводимо неке од значајнијих: E. Denis, *Huss et les Hussites* [Хус и Хусити], Leroux, Paris 1878; Id., *La fondation de l'Empire allemand (1852–1871)* [Оснивање Немачког царства (1852–1871)], Paris 1906; Id., *Qui a voulu la guerre ?* [Ко је хтео рат?] (са Emile Durkheim), 1914; Id., *La Grande Serbie* [Велика Србија], Paris 1915.

Докторат

Приликом консултације о упису докторских студија 1984. године, Елен Арвајлер је питала Бојовића, који докторат жели да упише, а видевши његову недоумицу, питајући га: „Хоћете ли да стекнете академска права?“, упутила га је да се упише на тада уведени *јединствени докторат*. До тада су постојали најме *докторат трећег циклуса*, *универзитетски докторат*, као и *државни докторат*. Први је био једна врста доктората за странце, који није давао знатнија права у Француској, јер већ и сам његов назив „трећег циклуса“ указивао је на врсту магистарског рада. Због колонија и осталог франкофонског света, као и великог броја страних студената уопште, француски систем штитио је своју академску средину, том врстом селекције у којој је странцима било теже да се снађу. Када је Петре Настурел бриљантно одбранио своју докторску дисертацију „Света Гора и Румунске кнежевине”,¹⁷ иако је већ имао докторат из византологије у Румунији (што у Француској по правилу није имало већи значај), његов ментор Пол Лемерле, честитајући му на висококвалитетном научном раду и одбрани, готово нехотице рече: „Ово је могао бити државни докторат”, са којим се иначе могло кандидовати за редовног професора Универзитета.

Дошавши у Ректорат Париске академије која обједињује петнаестак универзитета, престижне високе школе и остале установе високог и универзитетског школства, на чијем челу је тада била Хелен Арвајлер, прошавши поред гардијске страже са средњовековним хелебардама у свечаном холу Сорбоне, Бојовић затиче свог ментора на седници са ректорима париских универзитета. Идите у прву салу десно, напишите ми план вашег рада и донесите да потпишем. После нелагодног седења у сали, он је тражио од Арвајлер време до сутра. План рада настао у таквом теснацу, био је касније истицан као један од запажених квалитета дисертације.

Хелен Арвајлер је стизала на свој семинар на Сорбони, као фурија, на плими адреналина, говорила је жустро и бриљантно, под контролом, како је имала обичај да каже, својих постдипломаца и слушалаца, од којих је очекивала, некад их појединачно прозивајући, да дају свој коментар или примедбу, свако из своје области историје хиљадугодишње империје и њеног цивилизацијског круга.

Високо је оцењивала доприносе српске византологије, уз примедбу да је штета што се византијски извори за историју народа Југославије, објављују само на српском језику. Поред дипломатичких, филолошких и других високостручних садржаја, учесници су имали прилику да чују и анегдоте

¹⁷ P. Nasturel, *Le Mont Athos et les Roumains* [Света Гора и Румуни], Roma 1986.

из државног врха Француске, Арвајлер је наине била блиска с Даниелом, супругом председника Митерана, која је живо учествовала у политичком и јавном животу. Након одржавања међународних научних скупова, учесници Семинара су добијали на читање реферате, да би се касније изјаснили о њиховој вредности за објављивање.

Како на свом семинару, тако и приликом предавања на Институту (Француска академија наука), на међународним научним скуповима и у медијима, Арвајлер је била својеврсни неуморни амбасадор Византије.¹⁸ Запажено је било њено предавање на Институту, када је француским академицима говорила о судбини Филадельфије,¹⁹ последњег византијског града у Малој Азији, који је тражећи помоћ Запада преко папе, добио цинични одговор да је довољно да приђу католичкој вери и тада ће један Византинац моћи да убије 1.000 Турака.

Као учесник Симпозијума „Три Рима”, који је сваке три године, наизменично у Риму, Истанбулу и Москви, организовао Оријентални институт из Рима, она пред организаторе поставља прелиминарни методски аксиом: „Први Рим је био пагански, да ли сте сагласни?” на потврдан одговор, наставља: „Други је Константинопољ”, сложили су се, „Трећи је Москва, кажу Руси, а четвртог, како додају – неће бити”, „Сад ми кажите који је ваш број”, питала је Гркиња затечене учене језуите, организаторе Симпосиона.

Велику идеју – као заветну мисао грчког народа, илустровала је описом државне посете грчког краља Турској 50-их година, у чијој пратњи је била и она, краљ није могао да испоштује протокол који је предвиђао посету Светој Софији, јер би по народном предању у том случају дошло до обнове РOMEЈСКОГ царства.

Како су од неких 25 учесника, обично била присутна највише два-три мушкарца, када би телевизија снимала Семинар, опомињала их је да седе ближе катедри, како не би била окружена претежно дамама, од којих је највише било Гркиња, углавном због знања грчког језика. Међу учесницима Семинара била је и Светлана Томековић, историчарка уметности и Југословенка, коју је Арвајлер нарочито ценила, и која је бранила Србе, тада под ударом свеопште медијске кампање. Тако је колегиница, која је

¹⁸ Hélène Ahrweiler, *Le Concept d'empire*, Presses Universitaires de France, Paris 1980; (Coauthor) *Geographica Byzantina*, Sorbonne, Paris 1981; (Ed., with Angeliki E. Laiou) *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*, Dumbarton Oaks Research Library (Washington, DC), 1998.

¹⁹ Hélène Ahrweiler, *Philadelphie et autres études* [Филадельфија и друге студије], Sorbonne, Paris 1984.

касније учила српски и била радо виђена као гост у Београду, држала импровизовани курс о панегирицима Јована Продрома, цитирајући његове дитирамбе против „василевсовог роба”, Стефана Немање, и увек освајачки расположених Срба, док је Словенце узимала као пример мирољубивости и цивилизованости у историји словенског југа.

Било је то време, када су зидови Париза, као и медијски простор уопште, били презасићени монтираним плакатима и банализованим слоганима против балканског касапина и српског агресора. Када су чак и научници од реномеа, неоптерећени политичким опредељењима, Сима Ђирковић, као и Андреј Митровић незаслужено прозивани у француским медијима.

Током ембарга, свеколика размена је била обустављена, чак и између академских и научних установа. Тако је између Византолошког института и библиотеке на Колеж де Франсу и његовог партнера из Београда, размену припомагао докторант из инкриминисане средине, у првом реду носећи десетине публикација на релацији Београд–Париз. Жилбер Дагрон, шеф Катедре византологије на Колеж де Франсу, радо је дочекивао те публикације из Београда, да би једном, уз кафу, поменуо како ипак постоје разлике између београдских колега: „Нису сви лишени национализма”, „Зато место француске традиционалне размене са Београдом, све више сарадњу са Београдом преузимају Немци, који нису тако селективни”, одговорио му је, полушаљиво докторант професорке Хелен Арвајлер. Дагрон је иначе у младости имао дипломатску каријеру у СССР-у,²⁰ причало се да је пренео рукопис Гулага на Запад у дипломатској пошти, чак и да му је КГБ наместио саобраћајку, од које је остао хром (чињеница је да је ходао уз помоћ штапа), чиме се можда могла тумачити његова конформистичка милитантност.

Семинар професора Жилбера Дагрона (1932–2015) на Колеж де Франсу, пружао је иначе један од најбољих домета византолошки студија,²¹ као својеврсна рехабилитација византијске историје и цивилизације, као прав-

²⁰ Као аташе за културу Амбасаде Француске у Москви (1962–1964), F. Déroche, „Hommage à Gilbert Dagron (1932–2015)”, *Lettre de Collège de France* № 41 (2015–2016), 65–66.

²¹ G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451* [Рађање престонице. Цариград и његове установе од 330 до 451] (Bibliothèque byzantine), Paris, Presses universitaires de France, 1974, 578 p.; Id., ed., avec P. Lemerle et S. Ćirković, *Archives de l'Athos*. Tome II: *Actes de saint Pantéléémôn* [Повеље Светог Пантелејмона], Paris, 1982, 238 p.; Id., *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin* [Цар и свештеник. Студија о византијском „цезаропапизму”], Paris, Gallimard, 1996, 435 p.; Id., *Idées byzantines* [Идеје у Византији], 2 tomes, Paris, Centre d'histoire et civilisation de Byzance du Collège de France, 2012.

не државе и римске примерености њених институција, доследне поделе власти, у првом реду између цара и патријарха, Цркве и државе, наслеђа представничког система Рима преко установе Царског савета као реликта староримског Сената.

Професор др Жак Феје

Лингвиста, компаратиста индоевропских и балканских језика, специјализован за словенске језике, професор старословенског на INALCO, професор Жак Феје,²² био је одређен од Хелен Арвајлер као суперреvizор старословенског за докторску дисертацију о Стефану Немањи и српској владарској идеологији средњег века. Био је члан комисије за одбрану докторске дисертације кандидата Бојовића, касније и члан комисије за одбрану његове *хабилијације*.

Осим различитих семинара, библиотека, научних скупова и конференција, рад на докторској дисертацији је подразумевао и теренска истраживања, у архивима светогорских манастира, у првом реду Архиву манастира Хиландара, уз свесрдну помоћ хиландарских монаха, посебно оца Митрофана, још више архивара оца Хризостома. Прављење исписа из аренги владарских хрисовуља, њихово микрофилмовање, фотографисање и уношење цитата у докторску дисертацију, били су саставни део посла током вишегодишњих теренских истраживања.

Др Петре Настурел (1923–2012)

Византолог, хелениста, специјалиста за филологију и палеографију византијске дипломатике, признат од најутицајнијих академских ауторитета, готово неупоредиви ерудита за историју Југоисточне Европе, у првом реду за румунске земље, као и за историјску баштину Свете Горе, био је посебно цењени сарадник најпозванијих византолога на Сорбони и у

.....
²² J. Feuillet, *Les catégories verbales dans les langues indo-européennes* [Глаголске категорије у индоевропским језицима] (1979); Id., *Linguistique comparée des langues balkaniques* [Упоредна лингвистика балканских језика], Institut d'études slaves (2011); *Introduction à la typologie linguistique* [Увод у лингвистичку типологију] (Honoré Champion, 2006); *Grammaire historique du bulgare* [Историјска граматика бугарског] (Institut d'Études Slaves, 1999); *Grammaire synchronique du bulgare* [Синхронизована граматика бугарског] (Institut d'Études Slaves, 1996); *Introduction à l'analyse morphosyntaxique* [Увод у морфосинтаксичну анализу] (Puf, 1988); *La linguistique balkanique* [Балканска лингвистика] (1986).

CNRS, омиљени предавач бројних студената, слушалаца и сарадника. Зато овде помињемо само најважније делове академске и научне сарадње с Бојовићем.

Неуморни истраживач архива, музеја и библиотека, посебно Свете Горе, на трагу грчких, словенских, румунских, извора за историју Византије и Југоисточне Европе, био је радилица Сорбоне и CNRS за византијску дипломатику и историографију.

Лета 1982, месеца јула, у гостопримници светогорског манастира Светог Павла, долази до првог сусрета Петреа Настурела²³ и Бојовића. Наиме, на службеном путу с научноистраживачким циљем за CNRS, Настурел је имао не мали технички проблем. Требало је да фотографише средњовековне даровне повеље деспота и других Бранковића, ктитора тог великог светогорског манастира у XIV веку, које су га монаси удостојили да му покажу, што се иначе дешава сасвим нередовно. Међутим, испоставило се, да није био у стању да активира фотоапарат који му је поверила CNRS лабораторија, још мање да се служи њиме. Тако узнемирен, а не могавши при том себи да допусти неуспех у повереној му мисији, поготово, јер су снимци били намењени Ректору Сорбоне, византологу Жаку Бонперу, коме је до њих било посебно стало, добио је неочекивану помоћ. Имајући квалитетан фотоапарат, Бојовић је начинио најбоље снимке, у условима својственим безвременској рустичности светогорских манастира.

Зближени тим искушењима, физичке и техничке, научне и људске природе, отпочело је дугогодишње пријатељство и сарадња на дуже стазе.

Жак Бонпер је добио развијене снимке и фотографије у Паризу, на чему је срдечно захваљивао због њиховог квалитета, чиме је Петре Настурел био утолико пре задовољан.

Следи упознање с пријатељима и колегама, у првом реду с Никоаром Белдићану, једним од најистакнутијих турколога на Сорбони и у CNRS, славистом Емилом Турдеануом, византологом Димитру Настасеом, као и многим другим румунским научницима из Француске, Грчке и Румуније, као што је био познати етнолог Пол Стал, професор на EHESS, касније и директор Института за Југоисточну Европу у Букурешту, временом и другима. Са Бојовићеве стране, Настурел је упознао неке од његових колега и сарадника, касније и студената, као што је Дан Иоан Мурешан,

.....
²³ Préface [Предговор]. – [Објављено у]: Petre S. Nasturel, *Etudes d'histoire byzantine et post-byzantine* [Студије византијске и поствизантијске историје], E. C. Antoché, Lidia Cotovanu, I.–A. Tudorie, Académie Roumaine, Institut d'études Sud-Est Européennes, Braila 2019, pp. 11–16.

сада доцент на Универзитету у Ренсу, са којим је одржавао присну сарадњу и пријатељство, сматрајући га као једног од својих најбољих ученика и настављача, готово као духовно чедо и посинка.

Знање и искуство стечено у сарадњи и пријатељству с Петреом Настурелом, били су необично корисни за даљи научноистраживачки рад, посебно за тематско опредељење. Најпре је то била сарадња с Никоаром Белдићану. Стручњак за законодавство Сулејмана Величанственог (*Кануни* = Законодавац, како га иначе зову Турци), Белдићану се интересовао за фермане османлијских султана из Државног архива у Дубровнику. На питање о читању и превођењу те дипломатичке грађе, показало се да је то могуће радити углавном без речника, били су писани старосрпским језиком и писмом. Тако је постало јасније зашто Емил Турдеану, аутор знамените *Сћаробујарске књижевности у румунским земљама*,²⁴ један од најбољих румунских слависта, није био у стању да их преводи, као што је преводио старобугарске и старосрпске књижевне текстове средњег века.²⁵ Ускоро је почело објављивање османлијских султанских повеља и писама у *Turcica* (Турцика), после проучавања и микрофилмовања у Државном архиву у Дубровнику, под руковођењем Никоаре Белдићану, уз помно и савесно праћење Симе Ђирковића, као и уз методолошку и стилску лектуру Петреа Настурела.

Емил Турдеану је са своје стране проверавао критичко издање и француски превод *Живица Симеона Немање* Никона Јерусалимца, компилације Стефана Првовенчаног и монаха Теодосија, аутограф из 1441, редигованог на српскословенском језику.

Петре Настурел је давао свој допринос специјализацији, највише у палеографији и филологији византијске дипломатике, а за кога је његов ментор за магистарски и докторску дисертацију, Хелен Арвајлер, говорила на Семинару, да му нема равног у Француској. Осим поменутог Семинара, Бојовић је похађао и предавања Петреа Настурела на Институту за старогрчки, на Сорбони, поред Семинара Жилбера Дагрона на Колеж де Франсу и Семинар Андре Гијуа на EHESS.

²⁴ E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains* [Бугарска књижевност XIV века и њена дифузија у румунским земљама], Imprimerie nationale, Paris 1947.

²⁵ E. Turdeanu, *L'œuvre inconnue de Georges Branković* [Непознато дело Ђорђа Бранковића], Paris 1939; Id., *Grégoire Camblak: faux arguments d'une biographie* [Григорије Цамблак: лажни аргументи једне биографије], Paris 1946; Id., *La Palaea byzantine chez les Slaves du Sud et chez les Roumains* [Византијска Палеа код Јужних Словена и код Румуна], CNRS, Paris 1964.

После одбране докторске дисертације под руководством Хелен Арвајлер, следећи њен савет био је да дисертацију објави што пре, да не би дошло до неовлашћеног „преузимања”, а професор Настурел, препоручује Бојовићеву докторску дисертацију издавачу свог доктората,²⁶ Роберту Тафту, угледном литургисти, директору Оријенталног института у Ватикану, главном уреднику престижне едиције *Orientalia Christiana Analecta*, високо одговорном у реду језуита, иначе потомку америчког председника Тафта. Упознат с најбољим оценама и пријемом у академским круговима докторске дисертације Петреа Настурела, коју је посебно хвалио и његов ментор Пол Лемерл, еминентни научник из Ватикана, радо је прихватио објављивање Бојовићеве докторске дисертације у интегралном облику. Припрема за штампу је потрајала, у првом реду због њеног обима, подршка Петреа Настурела била је драгоценa, захваљујући његовом знању француског матерњег језика, будући да му је мајка Францускиња.

У то време објављен је и приказ непревазиђене студије Петреа Настурела, *Les Pays roumains et le Mont-Athos*, у годишњаку Балканолошког института САНУ, *Balkanica*. Током учесталих посета архивима светогорских манастира, посебно Архиву манастира Хиландара, утврђено је да Петре Настурел није исцрпео архивски фонд Влашких и Молдавских владарских повеља. Начињен је инвентар тих повеља са регестима и коментарима, придодатих приказу књиге Петреа Настурела. Касније, започето је микрофилмовање и дигитално фотографисање, слично као и за друге повеље тог и неких других манастира, уз помоћ једног од првих дигиталних апарата, 2000. године, што је касније послужило за издање румунских повеља из Архива манастира Хиландара.

После објављивања више научних радова на основу проучавања тих повеља, од којих један у сарадњи са Петреом Настурелом, други у његовом зборнику, још један у *Зборнику* радова у част академика Развана Теодорескуа, припремљено је дипломатичко издање, са француским преводом влашко-молдавских повеља Хиландара. Упркос одмаклим годинама и нарочито ослабљеним видом, као искусни и прилежни истраживач и дипломатичар, изузетни филолог и ерудита, био је од драгоцене помоћи. Нарочито, кад је требало преводити повељу писану на румунском, ћириличким словима.²⁷ За још једну повељу те врсте, његове ослабеле снаге, нису до-

²⁶ P. Nasturel, *Le Mont Athos et les Roumains: recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654* [Света Гора и Румуни: истраживање њихових односа од средине XIV до 1654], Pont. institutum studiorum Orientalium, Roma 1986.

²⁷ Принцезе Недеље, тада удовице кнеза Константина Шербана, В. Bojović, en collaboration avec P. Ş. Năsturel et alii, *Chilandar (Mont-Athos) et les Pays roumains (XVe-XVIIe)*

пустиле да се и она преведе, иако је он то желео. Пред устезањем и одбијањем да се допусти његов замор, показивао је вољу и свежину необичне упорности. Седмицама је трајао заједнички рад на просопографским и топонимским коментарима. Умарао се упркос несаломљивој вољи и младалачкој радозналости, док га је вид понајвише спутавао. Стога је тај рад захтевао знатно више времена, са етапама од по пола сата, некад и мање. Рад га је при том соколио и разведравао, као ерудиту увек спремног да подржи своје студенте, колеге и пријатеље, посебно кад је у питању историја и дипломатика византијска, балканска и у првом реду румунска. Ови напори били су, колико је познато, међу последњим његовим научним активностима.

Ерудита, хелениста, палеограф и филолог без премца, неуморни радник у области дипломатике и историографије у широком спектру византијске, балканолошке и нарочито у области његове највеће страсти, румунске историје, Петре је био достојни наследник његовог славног претка, Удриште Настурела,²⁸ првог хуманисте и последњег великог поборника српскословенске писмености у Влашкој. Као истински полихисторик, према ширини његовог интересовања и мултидисциплинарних радова, у размерама Југоисточне Европе, као и према обиму његовог дела, може се рећи да је припадао кову Николе Јорге, с којим га је могуће поредити.

Уз учитеље и менторе припадајуће српској историографији и филологији, као што су Димитрије Богдановић, Сима Ћирковић, Радован Самарџић,

.....
siècles). Les actes des princes moldo-valaques des Archives de Chilandar. Étude historique et philologique [Хиландар и Румунске земље (XV–XVII век). Повеље влашких и молдавских владара Хиландарског архива. Историјска и филолошка студија], Paris, Éd. De Boccard, 2010, 225–227.

²⁸ У Студеничкој повељи, датираној 14. марта 1644, Удриште Настурел (1596–1659), је потписан као трећи логотет, заједно са његовим зетом, кнезом Матејом Басарабом, чија супруга Јелена је такође била поборник словенске књижевности српске редакције, што изричито наглашава у енциклопедијском зборнику који приређује. Манастир Студеница, задужбина Стефана Немање и место његовог вечног починка, са Хиландаром је најважнији центар његовог култа. Angelina Vasilic, *Riznica Manastira Studenice*, Belgrade 1957, p. 17, 63–64; Virgil Căndea, *Mărturii românești peste hotare* [Румунски извори у страним земљама], vol. V, ediție de Ioana Feodorov, București, Editura Metropolitană, 2014, p. 62, nr. 432; *Documenta Romaniae Historica* [Румунска историјска документа], Violeta Barbu, Gheorghe Lazar, B. *Tara Romanesca* (1643–1644) [Румунске земље], vol. XXIX, Bucarest 2017, № 418, 502–504. Средином XIX века кнез Милош Обреновић купио је бојарску палату Настурела у Букурешту, палату са црквом (једину од камена у XVII веку у Влашкој) у Херашти са имањем од 500 ха, на 30 км јужно, као и имање од 10.000 ха северно од Букурешта, све од Настурела, од чијег грба је на свој пренео блазон с лавом и змијом.

Љуба Максимовић и Андреј Митровић, француске, Хелен Арвајлер, Андре Гију, Алберто Тененти, Жил Вајнштајн, Жилбер Дагрон, грчке Николаос Икономидис, румунске Никоара Белдићану – Петре Настурел представља синтезу најбоље врсте румунске ерудиције и француске византологије.

Као пријатељ и сарадник, богато разгранате културе и компетенција, безграничних научних интересовања, не мањег разумевања за неразмрси-ва балканска питања, хришћански хуманиста и патриота, Петре Настурел је у пријатељском дружењу и сарадњи пружао јединствену привилегију, будући да је био изузетан историчар и ерудита. Својом скромношћу и дружељубивошћу, несебичном предусретљивошћу, господственим и људским квалитетима, исказивао је изузетне научне и интелектуалне потенцијале. Спада у оне, све малобројније, чији нестанак нам временом указује размере губитка његове људске изузетне вредности.

Његови радови на француском нису могли бити заокружени са онима објављеним у сарадњи са Никоаром Белдићану и Иреном Белдићану-Штајнер,²⁹ у недостатку допуштења за коришћење ауторских права, од стране наследника. Што је велики минус за научну заједницу, с обзиром на то да ти радови припадају најбољима, које су објавили ови еминентни истраживачи.

Радови из периода прелаза из средњовековне у нововековну историју (XV–XVI века), када су молдо-влашки владари били службено овлашћени покровитељи Свете Горе, као и православних цркава у време османлијске доминације. Њихов владарски евергетизам био је делом мотивисан

.....
²⁹ „Les églises byzantines et la situation économique de Drama, Serrès et Zichna aux XIVe et XVe siècles” [Византијске цркве и економско стање Дrame, Сера и Жичне у XIV и XV веку], *JÖB*, 27, 1978, pp. 269–285; „La Thessalie entre 1454/55 et 1506” [Тесалија између 1454/55 и 1506], *Byzantion*, LIII, № 1 1983, pp. 104–156; „Bayezid Ier et la capitulation des moines des Météores” [Бајазит I и повластице монаха Метеора], in *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Supplément VI (XXII *Deutscher Orientalistentag*...), Stuttgart, 1985, pp. 151–152; „Le monastère de la Theosképastos à la lumière d’un recensement ottoman de Trébizonde” [Манастир Теоскепастос у светлу османлијског пописа Трапезунта], *Byzantion*, LV, № 1 1985, pp. 269–331; „Les recensements ottomans effectués en 1477, 1519 et 1533 dans la province de Zvornik et d’Herzégovine” [Османлијски пописи из 1477, 1519. и 1533. у провинцијама Зворника и Херцеговини], *Turcica*, XX, 1988, pp. 159–171; „Biens du monastère Sainte-Sophie de Trébizonde dans plusieurs bandons du pays à la charnière de la conquête” (1461) [Добра манастира Свете Софије у Трапезунту у време освајања (1461)], *Byzantion*, LX, 1990, pp. 25–89; „Droits sur la terre de labour dans les Balkans et en Anatolie à l’époque ottomane (XIVe –XVIe siècles)” [Права на зиратну земљу на Балкану и у Анадолији у османлијско доба (XIV–XVI век)], *SOF*, L, 1991, pp. 61–118.

сакралним и идеолошким ктиторским легитимитетом, уз подршку највећих манастира Свете Горе, позивајући се на „некадашње свете задужбенике”, византијске императоре, бугарске царе, српске владаре, краљеве, царе и деспоте, односи се у првом реду на „Симеона Немању и архиепископа Саву, свете осниваче велике Атонске Лавре Хиландара”, формулација која се понавља у светогорским повељама румунских владара, које је Петре Настурел међу првима изучавао и први са њима упознао међународну научну јавност.

Историчар и филолог еkleктичне ерудиције, Петре Настурел је био научник најбољег формата. Није се поводио за ефемерисом својих савременика и модама бурних времена у којима је живео и стварао. Са ангажованом луцидношћу, учествовао је у проблематици преломних дилема свога времена, као хуманиста, слободни актер и наглашени поборник демократије, православни хришћанин и румунски патриота, али и као Француз. Понајвише као припадник необично отпорне цивилизације, јединствено виталне у одржавању својих исконских вредности и континуитету својих концептуалних упоришта, древних обредних наслеђа, подједнако диференцираних, колико и комплементарних култура, људски присних и помирљивих, колико и тајновитих и мистичних, заједничког духовног наслеђа и културне баштине, сажетим у *Византији после Византије*, Николе Јорге, Балкана и Југоисточне Европе, најсажетијег израженог именом Румуније.

Дело Петре Настурела је научног распона готово енциклопедијског, наизглед невидљиве колико и свеприсутне синтезе, европске баштине на тремеђи цивилизација, чији духовни и културни ресурси су залог универзалних вредности.

Професор др Никоара Белдићану (1920–1994)

Угледни оријенталиста, турколог или како је он сам наглашавао османолог, филолог, дипломатичар и палеограф, научни саветник у CNRS и професор на Сорбони, Никоара Белдићану, објавио је у два тома своју докторску дисертацију: *Акџи ѿрвих сулџана чувани у Националној библиотеци у Паризу. Закони о рудницима: 1390–1512.*³⁰ Знаменита студија у

³⁰ N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris. 1, Actes de Mehmed II et de Bayezid II du ms. Fonds turc ancien 39* [Повеље првих султана из турских рукописа Националне библиотеке у Паризу. 1 Повеље Мехмеда II и Бајазита II из Старотурског фонда 39] / [éd.] par Nicoră Beldiceanu / Paris: Mouton 1960; *Les actes des premiers sultans conservés dans les*

којој је доказао да је значајан део тог законодавства преузет из Закона о рудницима Деспота Стефана Лазаревића. Најзнаменитији од свих султана, кога су на Западу назвали Величанственим, док га Турци називају Кануни – Законодавцем,³¹ морао је да због освајачких похода развија рударску индустрију, у првом реду племенитих метала, дело рудника и рудара, које је наследио од српског средњовековног рударства, отуда и преузимање законодавства у за ратну привреду неопходног ковања златног и сребрног новца, као из највећег у то време рудника злата, Сидерокапсија, садашња Стагира на полуострву Халкидики, коју су тада рудари доведени из Новог Брда назвали Извор, као што сведочи први научник и путописац који је 1541. описао тај део Балкана, Пјер Белон.³²

Као пријатељ и колега, земљак Петреа Настурела, упознао је Белдићану с Бојовићем да би га упутио на објављивање султанских фермана из Државног архива у Дубровнику, које је Порта издавала на српском језику. Ђиро Трухелка, оснивач и директор Земаљског музеја у Сарајеву, као чиновник Аустро-Угарске, један од првих који су објавили те фермане, одговоран је за мистификацију ћирилског писма тих фермана, које је он прогласио за „босанчицу”, иако се само по једном слову разликује од писма српске дворске канцеларије још од времена краља Милутина.

Тако долази до рада на објављивању тих фермана, у водећем турколошком годишњаку *Turcica*. Први рад са 20 у преводу објављених ферма-

.....
manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale à Paris. 2, Règlements miniers: 1390–1512 [Повеље првих султана из турских рукописа Националне библиотеке у Паризу. 2. Рударски закони 1390–1512] / [éd.] par Nicoară Beldiceanu / Paris: Mouton & Co, 1964; Id., *Code de lois coutumières de Mehmed II* [Законик обичајног права Мехмеда II]: *Kitâb-i qavânîn-i örfiye-i Osmâni* / Wiesbaden: Harrassowitz, 1967.

³¹ N. Beldiceanu, *Un règlement minier ottoman du règne de Süleyman le Législateur* [Османлијски Рударски законик из времена Сулејмана Законодавца] (avec Irène Beldiceanu-Steinherr), München: R. Oldenbourg, 1962; Id., *Contribution à l'étude des mines d'argent de Serbie, de Bosnie et de Macédoine au XVe siècle, d'après des actes ottomans inédits* [Прилог проучавању рудника сребра Србије, Босне и Македоније из XV века], 1963; Id., *Actes de Suleyman le Législateur concernant les mines Srebrnica et Sase* [Повеље Сулејмана Законодавца за руднике Сребрницу и Сасе], München: R. Oldenburg, 1967.

³² *Les Observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges, rédigées en trois livres, par Pierre Belon* [Запажања појединости и изузетности нађених у Грчкој, Азији, Јудеји, Египту, Арабији и другим страним земљама, написаним у три књиге, од стране Пјера Белона], ... Reveuz de nouveau & augmentez de figures, in. 4e, XXIV, 470 p., fig. Édition: Paris: H. de Marnef et Vve. G. Cavellat, 1588. *Voyage au Levant (1553). Les observations de Pierre Belon du Mans* [Путовање по Леванту (1553). Запажања Пјера Белона из Мана], éd. Alexandra Merle, Magellane, 2001.

на, међу којима су најстарији од постојећих султанских повеља, султана Мурата из 1430. године, док турска дипломатика не познаје фермане пре султана Мехмеда Освајача, објављен у: *Turcica* на 50 страница, 1987. године. Комплет овог годишњака, Бојовић је на основу размене касније обезбедио за библиотеку Балканолошког института САНУ, који је једини имао тај комплет у Србији, све док га наводно, научни сарадник Ненад Филиповић није однео у Сарајево.

Сарадња са Никоаром Белдићану и његовом супругом Ирином, такође истакнутим туркологом и оријенталистом, била је захтевна али и продуктивна, после десетак објављивања у *Turcica*, 130 фермана објављено у монографији *Дубровник и Османлијска империја*, на француском, у Паризу 1998. године.

Питање језика тих фермана усвојено је под називом старосрпски језик у међународној филологији и дипломатици, упркос томе што су југословенски научници, као што је био лингвиста Павле Ивић, избегавали да језик тих фермана називају другачије него као српско-хрватски. Након исцрпног разговора с Павлом Ивићем 1986. године, угледни лингвиста ипак прихвата назив српски уместо српско-хрватски језик, док је термин старосрпски остао недоречен. Упркос томе што се знаменити амерички слависта, пореклом из Украјине, Борис Унбенгаун, питао: „Како је могуће да југословенски научници не проучавају језик из којег је настао њихов књижевни језик”, у његовој студији о преписци великог кнеза Москве Василија III са султаном Селимом Првим на српском језику.³³

Касније, немачки слависта професор Вернер Лехлфелд (Werner Lehfeldt) са Универзитета Гетинген, објављује арапско-персијски-грчко-српски синтаксички речник Мехмеда Освајача, један од првих речника уопште и први речник српског језика.³⁴ Ова студија једва је запажена у Србији (упркос поднаслову: „Као извор за историју српског језика”), слично као

³³ В. О. Unbegaun, „Četiri pisma turskog sultana Selima I na srpskom jeziku”, *Xenia Slavica Papers Presented to Gojko Ružičić on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday, 2 February 1969*, Sous la direction de R. L. Lencek et V. O. Unbegaun, La Haye – Paris 1975, 221–228.

³⁴ W. Lehfeldt (mit Beiträgen von T. Berger, Ch. Correll, G. S. Henrich, W. Lehfeldt), *Eine Sprachlehre von der Hohen Porte. Ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultan aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache* [Језички приручник Високе прте. Речник синтаксе арапско-персијско-грчко-српски султановог двора из XV века као извор за историју српског језика], *Slavistische Forschungen* 57, 1989 Böhlau, Verlag, Köln, Wien.

и Бојовићева књига о Дубровнику, иако садржи и студију о српском језику као дипломатском језику Југоисточне Европе,³⁵ књига на француском која је имала један приказ на српском, у поређењу са бројним приказима и освртима на светским језицима.

Владимир Ђоровић (1885–1941)

Приликом боравка у Хиландару, старац Никанор, игуман манастира затражио је од Бојовића да покуша покретање објављивања *Историје Срба* Владимира Ђоровића,³⁶ животно дело једног од највећих српских историчара и последњег српског полихисторика, како га је назвао Радован Самарцић.³⁷ Старац Никанор је памтио Ђоровића који је боравио у Хиландару, с раног пролећа 1941, користио повеље манастирског Архива и завршавао *Историју Срба*. Разболео се том приликом од запаљења плућа и замало да није умро у манастиру, како се присећао старац.

Бојовић је најпре отишао код Симе Ђирковића, који није хтео да прихватити рецензију *Историје Срба*, с образложењем да је она застарела, а на примедбу да је то једина интегрална и ауторска историја Срба, он је звратио да сад није време за то.³⁸ Било је то у време афере око Меморан-

.....

³⁵ Најновије из ове области: В. Bojović, „Communauté spirituelle et linguistique serbo-roumaine. Solidarité orthodoxe, échanges culturels, continuité idéologique, évergétisme princier, – de Cetinje à Târgoviște, de Bucarest au Mont Athos et Chilandar – un parcours trans-orthodoxe (XVe–XVIIe siècle)” [Српско-румунско духовно и језичко заједништво у православљу, културне размене, идеолошки континуитет и владарско ктиторство – од Цетиња до Трговишта, од Букурешта до Свете Горе и Хиландара – трансправославна кретања (XV–XVII век)], in *Témoignages orthodoxes et historiques dans l'espace roumain-aux Ve–XVIe siècles: Mărturii Ortodoxe și Istorice în Spațiul Românesc- în secolele V–XVI* [Православна и историјска сведочанства на просторима румунских земаља V–XVI век (на румунском)], Brasov, Ed. Libris Editiional, décembre 2020, пред изласком из штампе.

³⁶ Александра Костадиновић Рачић, *Живот и научно дело Владимира Ђоровића* (докторска дисертација, ментор Р. Радић), Бањалука 2016.

³⁷ Р. Самарцић, „Владимир Ђоровић, последњи полихисторик”, *Писци српске историје* I, Просвета, Београд 1976, 245–253. „[...] Он је оставио у рукопису толико списа, добрим делом већ припремљених за штампу, да би само то за неког другог научника значило добар животно биланс” (Р. Самарцић, *Писци...*, 246).

³⁸ „Иако су поједини рукописи Владимира Ђоровића пронађени, они се послуже Другог светског рата нису могли штампати” [...] Тако је 1965, упркос позитивној рецензији Фрање Баришића, „Српска књижевна задруга одбила да објави Ђоровићеву недовршену монографију о Светој Гори и Хиландару. Тадашњи политичари нису дозволили ни штампање *Историје српског народа*. Без обзира на то што је

дума САНУ, Владимир Ђоровић је сматран за непријатеља СКЈ, поред осталог, јер је као ректор Београдског универзитета, позвао полицију да интервенише на Универзитету, у време великих студентских демонстрација 1939. године Београду. Када је 1971. учињен први покушај да се објави то Ђоровићево животно дело, интервенисао је ЦК Савеза комуниста Србије и спречио објављивање, што је био разлог за академика Радована Самарџића да не прихвати писања рецензије.³⁹ Он је то са жаљењем одбио, јер није могао да као покретач неуспелог објављивања, дође поново у неприлику као 1971, када је издавач

Владимир Ђоровић

Петар Петровић (уредник библиотеке Народно дело), који је поседовао 50% ауторских права, наводно трагично скончао. Било то, или не, због заташкане афере око Ђоровићеве књиге, препознатог као непријатеља система, као што је био случај и са Слободаном Јовановићем, траума око те афере је била довољна препрека. Од кабинета до кабинета, нико од историчара на Филозофском факултету није хтео да се лати овог осетљивог пројекта,

.....
издавач Интерпрес извршио све неопходне припреме и био спреман да крајем седамдесетих година штампа поменуто дјело, то се, међутим, није догодило, јер је забрану изрекао Вељко Влаховић. Слична ситуација поновила се десетак година касније са једном издавачком кућом у Риједи; Александра Костадиновић Рачић, *Животи и научно дело Владимира Ђоровића*, 267, 268–269.

³⁹ Касније је објављен репринт Ђоровићеве *Историје Југославије*, чији је приређивач био Радован Самарџић (В. Ђоровић, *Историја Југославије*, Народно дело, Београд 1933). Ново издање објављено је 1989, са критичким освртом Радована Самарџића, научни апарат од 16 табака (Б. Маринковић, *Скривени свей Владимира Ђоровића. Ка усјосјављању целовијосји њејовој научној, књижевној и едицијоној корјуса између исјираживања и реконсјрукције*, СПКД „Просвјета” Билећа–Гацко 2006, 613); Александра Костадиновић Рачић, *н. д.*, 265 и даље; судбина готово несавладиве, узурпиране и злоупотребљиване научне заоставштине Владимира Ђоровића, ни издајека није обухваћена нити доречена у претходним издањима и студијама; најобухватнија је у наведеној докторској дисертацији Александре Костадиновић Рачић.

један од касније најугледнијих је узгред напоменуо: „Подршку би могао наћи само код некога коме је стало до некаквог српства”.

Све док Бојовић није отишао код директора Архива САНУ, академика Василија Крестића, који му је без одлагања показао рукопис, 1.111 страница куцаних писаћом машином на ћирилици, рекавши да ће се побринути за рецензенте и рецензију. Били су то, како се испоставило ускоро, млађи професор и доцент Раде Михаљчић и Радош Љушић.⁴⁰

Као уредник едиције Ретроспективе, код издавача „Филип Вишњић”, Бојовић је тада предложио директору Јагошу Ђуретићу да одобри пројект објављивања *Историје Срба* Владимира Ђоровића. Директор је глатко одбио: „То је превелик залагај за нас”, „видим и ја, да је то за вас превелик залагај”, шта је друго могао бити коментар уредника Ретроспективе.

С Ненадом Љубинковићем, унуком Владимира Ђоровића, било је речи и о стотинама фотографија које су биле предвиђене за илустровање будуће *Историје Срба*, све док није било решено питање издавача.

Обративши се Љубиши Ранковићу, уреднику БИГЗ-а, тада највеће издавачке куће у Југославији, убрзо је било решено питање издавача. Тражио је само да се негде помене име старца Никанора, коме не би пало на памет да тако нешто спомене, иако је као иницијатор био нека врста кума – првог покретача онога што ће се временом показати као најуспешнији издавачки пројекат Југославије и Србије.⁴¹ Захтев да се помене име старца Никанора није испоштован. Када је од директора БИГЗ-а тражио примерак првог издања у три тома, одговор је био да се за то мора питати раднички савет. Посетилац Хиландара, коме је игуман тражио да разбије хибернацију брозократије над животним делом Владимира Ђоровића, стекао је свој примерак *Историје Срба* на Богословском факултету.

Одбрана докторске дисертације

На Универзитету Париз I Сорбона-Пантеон, обављена је одбрана докторске дисертације у два тома и преко 600 страница (17. маја 1990): „Stefan Nemanja – Saint Siméon et l'idéologie de l'Etat dans les hagio-biographies dynastiques du Moyen-Age serbe” [Стефан Немања – Свети Симеон и државна идеологија у династичким хагиобиографијама српског средњег века],

.....
⁴⁰ В. Ђоровић, *Историја Срба*, I–III, приредили Р. Михаљчић, Р. Љушић, БИГЗ, Београд 1989.

⁴¹ В. Ђоровић, *Историја српског народа*, I–III, приредили Н. Љубинковић, Ирена Арсић, Глас српски – Ars Libri, Бањалука–Београд 1997. Тешко би било набројати десетине издања које су од тада пуниле српске књижаре и библиотеке.

пред комисијом у саставу, ментор: проф. др Hélène Ahrweiler, други извештај: проф. др Jack Feuillet (Univ. Paris III), председник комисије проф. др Ljubomir Maksimović (Univ. de Belgrade), проф. др Francis Conte (Univ. Paris IV).

Дисертација и одбрана су оцењени најбољом оценом, уз препоруку Хелен Арвајлер да буде што пре објављена (уз усвајање примедби комисије), да не би дошло до неовлашћеног „преузимања” њеног садржаја, који је у интегралном микрофилмованом облику по закону био депонован у Архиви Сорбоне.

Препоруку канцелара Париске академије није превидео Петре Настурел, када је препоручио објављивање ове докторске дисертације свом издавачу у Риму, ватиканском „Orientalia Christiana Analecta”, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, који ускоро прихвата интегрално објављивање докторске дисертације, без скраћивања с обзиром на велики обим, што се често иначе дешава, без измена, осим ауторских, током припреме за објављивање.

Академик Љубомир Максимовић

Ученик Георгија Острогорског, чију је Катедру наследио после академика Божицара Ферјанчића, први професор емеритус Београдског универзитета, директор Византолошког института, потпредседник САНУ од 2015, почасни доктор наука Атинског универзитета, дописни члан Академије наука Грчке, члан Европске академије наука, хуманистичких наука и уметности, Париз, 2005; Европске академије наука и уметности, Салцбург, 2015; председник Хумболт удружења Србије, председник Међународне асоцијације за византолошке студије, декан Филозофског факултета у Београду, председник Српског комитета за византологију 1998–2018, добитник награде Владимир Ђоровић за животно дело, један од водећих византолога у свету, Љубомир Максимовић је био председник комисије на одбрани докторске дисертације Бошка Бојовића на Сорбони, у Паризу 1991. године.

Један од аутора *Историје српског народа од досељавања на Балкан до 1918; Историје човечанства, Histoire de l'Humanité, vol. IV, 600–1492*, „Byzance, Aperçu historique” (Византија. Историјски преглед), UNESCO, Paris 2008, pp. 417–426; Id., „L'Аthos et ses transformations à l'эpoque macédonienne”, in: *La grande aventure du monachisme entre Orient et Occident*, Paris 2002, 138–145 [=L'Аthos e i cambiamenti nel periodo dei Macedoni, in: *Atlante storico del Monachesimo orientale e occidentale, The Historical Atlas of Eastern and Western Christian Monasticism*, Liturgical Press (Историјски атлас источног и западног хришћанског монаштва, 2003), Milano 2002, 138–145].

Академик Љубомир Максимовић

Аутор је више од 200 студија и чланака,⁴² објављених у Југославији, Србији, Грчкој, САД, Француској, Холандији, Немачкој, Аустрији, Италији, Бугарској, Русији и Великој Британији, међу којима:

The Byzantine Provincial Administration Under the Paloiologi, Adolf Nakkert, 1988; *Град у Византији: оједи о друштву позновизантијској доба*, Београд 2003; *Византијски свети и Срби*, Историјски институт, Београд 2009. године.

Уредник: *Lexikon des Mittelalters*, 1982–1998. *Зборника радова Византјолошкој инстјијуија*, од 1998. Посебна издања Византјолошког института, од 1998. године.

Као гостујући професор на Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales у Паризу 1982, држао је циклус предавања на позив Андре Гијуа шефа

⁴² Љ. Максимовић, *Византијски извори за историју народа Југославије*, том 6, Византјолошки институт САНУ, Београд 1986; Id., „О времену похода бугарског кнеза Бориса на Србију”, *Зборник Филозофској факултјетја у Београду* (1979), 69–76; Id., „Покрштавање Срба и Хрвата”, *Зборник радова Византјолошкој инстјијуија XXXV* (1996), 155–173; Id., „Византизми краља Стефана Радослава”, *Зборник радова Византјолошкој инстјијуија*, XLVI, 139–147; Id., „Котаниц Торник”, *Зборник радова Византјолошкој инстјијуија*, XXIX–XXX (1991), 183–191; Id., „Пропаст Византије у огледалу српске историје”, *Зборник радова у часој академику Десанки Ковачевић Којић*, ур. Ђ. Тошић, Бањалука, Академија наука и умјетности Републике Српске (2015), 83–93; Id., „Србија и идеја универзалног царства”. *Зборник радова Византјолошкој инстјијуија*, XLIV (2007), 371–379.

Катедре за византологију. Поред осталих учесника овог семинара, били су Иво Голдштајн,⁴³ из Загреба, који је касније докторирао код професора Максимовића, на Филозофском факултету у Београду.

Поред бројних научних скупова, организатор је XXIII Конгреса византолошких студија у Београду,⁴⁴ од 22. до 27. августа 2016. године, до сада неупоредиво најпосећенијег византолошког конгреса.⁴⁵

Професор др Роберт Тафт (1932–2018)

Главни и одговорни уредник едиције *Orientalia Christiana Analecta* која заузима истакнуто место у свим великим и конгресним библиотекама света, научник, хелениста, један од најистакнутијих литургичара, познат по аутентификацији Литургије Светог Јована Златоустог,⁴⁶ архимандрит Унијатске цркве, члан језуитског реда од 1949. и директор Оријенталног института у Ватикану (студирао руски на Fordham University, професор на институту *Russicum* православне литургике, коптског и јерменског језика). Роберт Тафт је иначе био потомак двадесет седмог америчког председника Вилијама Ховарда Тафта (1909–1913), на шта је био посебно поносан.

Током преписке и вишегодишње припреме за штампу, амерички језуита, на Бојовићеву препоруку, усваја Мекинтош (engl. *Macintosh*), као платформу за научни рад и кореспонденцију, на чему му посебно љубазно захваљује: „Јер коначно сад могу да исправно напишем ваше име и презиме”. Што је занимљиво, јер Умберо Еко прави разлику између РС и марке мекинтош компјутера, тако што запажа како је пи-си као створен за протестанте, а мекинтош за језуите.

⁴³ I. Goldstein, *Bizant na Jadranu* (Zagreb 1992); *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb 1995); *Kontroverze hrvatske povijesti 20. stoljeća* (Zagreb 2019).

⁴⁴ Први Византолошки конгрес одржан је у Букурешту 1923, други и дванаести у Београду 1927. и 1961. (и Охриду) године, за двадесет четврти је као домаћин одређен Истанбул 2021. године.

⁴⁵ 23rd *International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 22–27 August 2016*, Organized by The Serbian National Committee of Byzantine Studies + Association Internationale des Études Byzantines, Program, Belgrade 2016.

⁴⁶ R. F. Taft, S. J., *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom. VI, The Communion, Thanksgiving, and Concluding Rites* (OCA 281), Roma 2008; приказ: F. Albert, *Revue des études byzantines*, tome 68, 2010, pp. 285–286. Објављено у шест томова (1978–2008) било је његово животно дело. Објавио је 840 научних радова. Његово најпознатије дело је: *La liturgie des Heures en Orient et en Occident* (Литургија Часова на Истоку и на Западу), објављено на неколико језика.

Роберт Ф. Тафт

После замашног додатног научноистраживачког рада и допуна, у првом реду упоредним коментарима и фуснотама, као и прелома текста који је аутор сачинио према сопственом избору, из Рима долазе Рене Лавенан, професор сиријачког на Оријенталном институту у Риму и технички уредник ватиканског издавача, Пољак Јарослав Ђевитски, кога аутор, што омашком, што у шали, упорно назива Ђержинским, остају у Паризу недељу дана, док свака од око 800 страница књиге није била одштампана на специјалним фолијама за штампу и потписана од стране аутора.

Било је за то време занимљивих научних и политичких разговора, на геостратешке и историјске теме, из којих се могло закључити да језуити нерадо одобравају западну политику, као и званичан став папе Војтале и Ватикана, у односу на распад Југославије и ратове који су томе уследили. Нарочито не политичку оријентацију хрватског кардинала Шепера, неко време министра спољних послова папске курије.

Када је књига изашла из штампе, односно када су први примерци стигли из Рима у Београд, крајем августа 1995, веома задовољан овим издањем, академик Сима Ђирковић је предложио да се одмах организује њена промоција у САНУ, на шта аутор узвраћа како нема срца за тако свечану прилику, управо сада, у време трагедије српског народа из Крајине. Бурно и трагично време, одлазак у Париз и остале околности, утичу да несуђена промоција ни касније није одржана. Као што није било ниједног домаћег приказа нове књиге, прве из српске историје, под бројем 248 знамените едиције из Рима. Док је на светским језицима и у најпознатијим

у свету научним часописима објављен значајан број запажених приказа и напомена. Као што није било приказа када је после четири године, српски превод трећег дела ове књиге, изашао из штампе у српском преводу Гордане Петровић, са предговором Симе Ћирковића, у издању Службеног листа из Београда. Као трећа Бојовићева књига, прва на српском језику, ова монографија је, штампана у време агресије НАТО-а, добила награду за опрему на Сајму књига 1999. у Београду. За ову награду, признање треба одати и Византолошком институту САНУ, односно његовом научном сараднику, историчару уметности, Бојану Миљковићу.

Пре тога је, 1998. године, изашла из штампе и већ раније поменута монографија: *Raguse et l'Empire ottoman (1430–1520)* [Дубровник и османлијска империја (1430–1520)], у издању Centre Pierre Belon des études Byzantines, Néo-helléniques et Sud-Est européennes de l'École des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1998. (LII + 421 страна),⁴⁷ код угледног париског научног издавача De Boccard, са предговором Ирине Белдићану, удовице преминулог Никоара Белдићануа. Симптоматично је да ни ова књига није имала више од једног приказа у српској научној периодици и универзитетским гласилима.⁴⁸

Академик Радован Самарџић (1922–1994)

Један од најугледнијих српских историчара и најбољих писаца, Радован Самарџић је био француски студент и ученик једног од оснивача школе Анала,⁴⁹ најважнијег историографског покрета у оквиру обнове

⁴⁷ Les comptes-rendus [Прикази]: V. Poggi, *Orientalia Christiana Periodica*, 65/1, Rome 1999, pp. 193–194; Evguenia Davidova, Ivan Biliarsky (Sofia), *Revue des études du Sud-Est européen*, 1999; Nicolaas H. Beigman, *Bibliotheca Orientalis* LVII № 1/2, Januari–April 2000, pp. 226–229; O.–J. Schmitt, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 50. Band, Wien 2000, pp. 399–401; C. Imber, *English Historical Review* (Oxford University Press), June 2000, p. 704; <http://www.jstor.org/pss/579716>; Référence bibliographique, *Revue des études byzantines*, 59 (2001), p. 306; Kate Fleet, *School of Oriental and African Studies, University of London; Bulletin* LXIV № 3 (2001), Cambridge Univ. Press, pp. 414–415; M. Tuchscherer, *Bulletin Critique des Annales islamologiques*, № 18 (2002), p. 57.

⁴⁸ Ema Miljković-Bojanić, *Историјски зајници*, LXXIII, 3–4 (2001), 335–337.

⁴⁹ *Annales d'histoire économique et sociale* (Летопис економске и друштвене историје), је годишњак основан 1929. у Стразбуру, од стране Марк Блока и Лусиен Фабра, професора Универзитета у Стразбуру, као и утицајног белгијског историчара Хенри Пирена. Као секретар Конгреса историчара у Алжиру 1930, Фернан Бродел се укључује у рад *Анала* и постаје временом водећи чинилац друштвене историографије која се развија око овог часописа. Рад у Државном архиву у Дубровнику током

друштвених наука у XX веку, Фернана Бродела, оснивача Универзитета друштвених наука (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales), у Паризу.⁵⁰ Као историчар XVI века, следбеник и ученик најзнаменитијих југословенских и европских историчара, Јорја Тадића и Фернана Бродела, Радован Самарџић је био у првом реду историчар Дубровника и Османлијског царства, о чему сведоче његова најважнија дела,⁵¹ као и њихови преводи на фран-

.....
зиме 1936/37, чије архивске фондове микрофилмује уз подршку државне администрације Београда, доприноси коначном формирању његовог научног профила на који је значајни утицај имао Јован Цвијић са његовим *Балканским њолуострвом*. У предговору Броделовог *Медијерана*, он назива дубровачки Архив најзначајнијим за историју Средоземља, чему доприноси његово интересовање за XVI век када су дубровачка трговина и бродарство достигли највећи значај у медитеранској економији. Као историчар „дугог трајања”, историјске географије и друштвене историје засноване на архивским истраживањима, Фернан Бродел постаје 1937. предавач на престижној Ecole Pratique des Hautes Etudes на Сорбони. Са Лусиеном Фабром и Шарлом Моразе 1947/48. оснива на Сорбони VI секцију ЕРНЕ, да би 1949. постао професор новог века на Колеж де Франсу. Као ректор VI секције ЕРНЕ Бродел 1975. оснива Универзитет друштвених наука – Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), у Паризу, на коме катедре држе најугледнији научници друштвених наука у свету, Жак Ле Гоф, Клод Леви Штрос, Жак Дериде, Ролан Барт, Франсоа Лакан, Марк Фери, Андре Гију, Пјер Бурдје, Алан Турен, Алберто Тененти, Тома Пикети, Мишел Вијеворка, Емануел Лероа Ладури, Пјер Розанвалон, који данас обједињује преко две стотине катедри редовних професора Универзитета. Као члана Академија наука Француске, Баварске, Хајделберга, Мађарске, Србије и САД, доктор Honoris Causa Универзитета Оксфорд, Брисел, Мадрид, Варшава, Кембриџ, Јел, Женава, Падова, Лајд, Монреал, Келн, Чикаго, анкета британског часописа *History Today* (2011) ставља Фернана Бродела међу пет најутицајнијих историчара у последњих 60 година.

⁵⁰ F. Braudel, *La mediterranee et le monde mediterraneen a l'epoque de Philippe II* [Медитеран и медитерански свет у време Филипа II], I–III, Armand Colin, Paris 1966; Id., *Grammaire des civilisations* [Граматика цивилизација] (1963), Id., *Civilisation materielle, economie et capitalisme (XVe et XVIIIe siècles)* [Материјална цивилизација, економија и капитализам (XV–XVIII век)], tome 1, Paris, Armand Colin, 1967; Id., *Écrits sur l'histoire* [Писање историје], Paris, Flammarion, collection Science, 1969, 315 p.; Id., *Civilisation materielle, economie et capitalisme, XVe et XVIIIe siècles 1. Les Structures du quotidien – 2. Les Jeux de l'échange – 3. Le Temps du monde* [Материјална цивилизација, економија и капитализам, XV–XVIII век. 1. Структуре свакодневице – 2. Игра размена – 3. Време света], Paris, Armand Colin, 1979; Id., *La dynamique du capitalisme* [Динамика капитализма], Paris, Arthaud, 1985; Id., *L'identité de la France* [Идентитет Француске], Paris, Arthaud, 3 volumes, 1986; *Les Mémoires de la Méditerranée* [Сећање Медитерана], Paris, De Fallois, 1998.

⁵¹ Р. Самарџић, *Хајдучке борбе њојштив Турака у XVI и XVII веку*, Просвета, Београд 1952; Id., *Писци српске историје I–IV*, Просвета, Београд 1976–1994; Id., *Велики век Дубровника*, Просвета, Београд 1962; Id., *Мехмед Соколовић*, Београд 1971; Id.,

цуски,⁵² бавио се такође српском историографијом, као и епском народном хроником, као последњи српски полихисторик.

Шеф Катедре за општу историју новог века, редовни члан САНУ од 1983, секретар Одељења историјских наука (1985–1989), заменик секретара Одељења (1979–1985), аутор трећег тома *Историје српског народа*, Радован Самарџић је један од најистакнутијих српских историчара друге половине XX века.

Као једном од својих омиљених професора, Бојовић обнавља сарадњу с Радованом Самарџићем, овога пута у својству директора Балканолошког института САНУ (1978–1989). Оснивач Балканолошког института (или тачније његов обновитељ, јер је први у свету Институт за студије Југоисточне Европе основао краљ Александар),⁵³ Васа Чубриловић (1897–1990),⁵⁴ препоручио је Бојовића Радовану Самарџићу, његовом наследнику на челу института, на иницијативу професора Ђорђа Кнежевића.

„Како сте успели да људи непомирљивих разлика имају повољно мишљење о вама”, било је једно од првих Самарџићевих питања, долазећем из Париза, који није био довољно упућен у уобичајене академске међусо-

Академик Радован Самарџић

.....

Сулејман и Рокселана, Београд 1987; Id., *Усмена народна хроника. Ојледи и ѝрилози*, Матица српска, Нови Сад 1978; *Историја српског народа* III 1–2 (СКЗ, 1993), 7–424; 7–102; IV–1 (СКЗ, 1986), 432–497, 531–552; Библиографије: САНУ 84 (1978) 489–494; 94 (1988) 409–413. *Balkanica* 30/31 (2000) 167–186.

⁵² R. Samardžitch, „L'organisation intérieure des colonies ragusaines en Turquie aux XVIe et XVIIe siècles” [Унутрашња организација дубровачких колонија у Турској XVI и XVII века], in *Structure sociale et développement culturel des villes Sud-Est européennes et adriatiques aux XVIIe–XVIIIe siècles* [Друштвена структура и културни развој градова Југоисточне Европе и Јадрана у XVII–XVIII веку] (1975), 195–205; Id., „Stages of Development of Balkan Culture and Education under the Ottomans in the Balkans in the Eighteenth Century”. *East European Quarterly*. 9 (4): (1975), 405; Id., *Mehmed Sokolovitch, le destin d'un grand vizir* [Мехмед Соколовић, судбина једног великог везира], L'Age d'Homme, Lausanne 1994.

⁵³ R. Parežanin, *Osnivanje, program i rad Balkanskog instituta u Beogradu (1934–1941)*, Minhen 1980 (2^e ed.).

⁵⁴ В. Чубриловић, „Балканолошки институт Српске академије наука и уметности”, *Balkanica* II (1971), 456–458.

бице. Сарадња је ускоро била континуирана и продуктивна. У првом реду тако што је нови научни сарадник института два семестра истраживао дипломатску кореспонденцију и обавештајне извештаје француских драгмана, о Рату Свете лиге против османлијске империје, у периоду од 1688. до 1692, микрофилмовање ове обимне грађе финансирао је Историјско одељење САНУ, док је поменута грађа депонована у Архиву САНУ под ауторством Бошка Бојовића, како му је предочио Радован Самарџић. Почетком 1987. Бојовић постаје научни сарадник Балканолошког института, води француску кореспонденцију за Историјско одељење САНУ, учествује у организацији научних скупова, посебно франкофонских, као што је био Међународни научни скуп о Урбаној цивилизацији на Балкану, или са франкофонима за скупове као што је био онај о Мистичним редовима на Балкану, помаже академику Милутину Гарашанину, као председнику Националног комитета Југославије, саставног дела Међународне асоцијације за изучавање Југоисточне Европе, организатора балканолошких конгреса, у академској, научној кореспонденцији са другим академијама наука и слично.

При том Бојовић има сталне обавезе на докторским судијама у Паризу, бави се преко лета архивским истраживањима у Светој Гори и Хиландару, као и у Државном архиву у Дубровнику, осим рада у другим архивима и библиотекама преко године.

На молбу академика Самарџића да се распита шта је са преводом његовог животног дела, *Мехмега Соколовића*, које је Морисет Бегић радила већ годинама,⁵⁵ с обзиром на то да иначе заиста заслужни франкофонски издавач L'Age d'Homme, Владимир Димитријевић из Лозане, једва ако плаћа преводиоце и ауторе, увиђа да ће то потрајати још коју годину, заинтересује париског издавача Сток. Мари-Пјер Бај, уредница овога издавача који је ушао у састав највећег француског издавача Галимара, веома радо прихвата овај пројект, посебно, јер је за наредну годину била предвиђена велика изложба у Гран Палеу у Паризу о Сулејману Величанственом. На питање шта ће бити са Димитријевићем, она спремно одговара како познаје и цени Димитријевића, као и да ће он бити сасвим задовољан обештећењем. Предвиђено је да превод буде завршен у најкраћем року, али кад је Бојовић пренео Самарџићу ову могућност, он је узвратио: „Боље да не љутимо Димитријевића”. Нажалост, није дочекао објављивање *Мехме-*

⁵⁵ Преводилац (Селимовића, Крлеже, Стевановића) професорка у Сарајеву, удата за Митхада Бегића, врло ангажована на страни муслимана у време рата у Босни, на порталима посвећеним преводима Морисет Бегић (1916–2009), углавном нема њеног превода *Мехмега Соколовића* Радована Самарџића.

да Соколовића на француском, које је иначе прошло готово незапажено, иако је најугледнији турколог, Жил Вајнштајн, колега и Бојовићев пријатељ, професор на Колеж де Франсу и главни уредник Турцике, иначе доста медијски експониран, давао најбоље оцене овог дела, мали издавач из Лозане није био у могућности да покрене моћну маркетиншку логистику, што значи да је велико дело остало незаслужено незапажено у земљи где се сваки дан објаве стотине књига. Једва ако је нешто боље било са *Сеобамма* Црњанског, на сличан начин и са сличним узроцима, док је *Књиџа о Милуџину* Данка Поповића, у врхунском преведу доцента Жан Деска, доживела бројна издања и постала издавачки успех код Стока (касније Деноела), саставног дела Галимара, под уредништвом исте Мари-Пјер Бај.

Интересантан је био однос Радована Самарџића према књижевности, области у којој готово да није био мање ангажован као један од најважнијих аутора, него у историографији. Он је тај однос историографије и књижевности имао обичај да полушаљиво објашњава: „Ако нешто не постоји у изворима, не значи да се то није догодило”.

Када је Гаврило Руцовић, иначе Грбљанин рођен у Александрији, који је рутински и врхунски преводио са неколико језика и радио за највеће француске и светске издаваче, покушао на тражење издавача *Actes Sud* да покрене едицију српске књижевности, Самарџић даје списак од десетак српских класика.

Приликом његовог доласка у Париз на научни скуп о Вуку Караџићу, на примедбу да би требало објавити сажету историју Срба у два тома на светским језицима, резигнирано је узвратио: „Будите сигурни да се то неће догодити, превелике су академске сујете у нас”, као што се заправо није ни догодило ако се има у виду академски ниво који је Самарџић имао на уму.

Када је обновљен *Српски књижевни гласник*, некада, ако не и уопште, најугледнији српски књижевни часопис, Самарџић као главни уредник и покретач треће серије овог периодика, питао је узгред за мишљење кога би могао ставити у редакцију. На одговор да би то могао бити међу првима Милорад Павић, овај предлог није најбоље примио. Уследила је серија примедби, критика, замерки на Павића који, иако редовни члан САНУ, иначе није био омиљен у академској средини, можда због међународног књижевног успеха без преседана, све од времена нобеловца Иве Андрића. Примедба: „...Он се тако лепо изражава о вама...”, подстиче њему својствену помирљивост.

Као председник Историјског одељења САНУ, Радован Самарџић је био на челу Одбора САНУ за геноцид у НДХ (1941–1945), заједно с Ми-

ланом Булајићем. Тако је 1991, поводом годишњице геноцида, поменути Одбор организовао међународни научни скуп, на који је био позван Визентал, који се уљудно извинио, јер као и већина позваних из иностранства није желео да долази док је већ увелико трајао рат у Хрватској.

На седницу у виду припреме тог научног скупа, Самарџић позива и свог научног сарадника из Француске. Видевши како већином војни историчари најављују исцрпне завичајне прилоге, он предлаже да се напише уводна методолошка студија, као и да се будући реферати синтетишу од стране специјализованог страног историчара или искусног публицисте, како би се та синтеза објавила на светским језицима. На шта један од присутних нестрпљиво интервенише: „Нећемо ми да плаћамо стране пореске обвезнике”. Уз напомену да после овог научног скупа није одржана ни конференција за штампу, мање је познато и да ли је зборник радова објављен. Ратно окружење не може бити довољно објашњење, посебно стога, јер домаћа историографија, од Виктора Новака и Владимира Дедијера, с изузетком Антона Милетића, није дала неке посебне резултате у истраживању геноцида у НДХ, иако Војни архив у Београду садржи највећи постојећи обим најважније архивске грађе о НДХ. Научноистраживачке и универзитетске установе нису покретале пројекте које би државним буџетом биле финансиране, што значи да је та област остајала на бављење углавном публицистици. Зборник докумената за историју НОБ, који од 1952. објављује архивску грађу, готово свих зараћених страна из периода 1941–1945, завршава ту серију од неких преко 160 томова, 1993. последњим томом – грађом о НДХ и Јасеновцу.⁵⁶ По чему се најбоље види да је било потребно да се распадне држава, која се у историографији, публицистици и иначе, заснивала на симетрији између усташа и четника, са највећим табуом који прекрива питање сарадње партизана и усташа. Што једино може да објасни недоступност фондова НДХ у Војном архиву у Београду, фондова који ће, по свему судећи, пре бити уступљени потражиоцу Хрватској, у сусрет евроатлантских интеграција, него што ће постати доступни домаћим истраживачима.

После одласка у пензију Радована Самарџића, директор Балканолошког института је постао археолог Никола Тасић. Самарџић се коју годину касније разболео и умро. Оставио је изузетно дело као један од најбољих, не само српских писаца и историчара, последњи српски полихисторик.

.....
⁵⁶ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zbornik dokumenata. Tom I, Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945, S. Vukčević (odg. ur.), Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993.*

Академик Сима Ђирковић (1929–2009)

Најугледнији југословенски и српски медијевиста био је Сима Ђирковић, историчар чије дело стаје у ред највреднијих, не само у његовој генерацији, него спада у ред најбољих, као што је Владимир Ђоровић, Константин Јиричек, у најужи круг врхунских писаца историје Срба.⁵⁷

Ванредни професор Филозофског факултета у Београду од 1963, редовни професор од 1968. године, продекан (1964–1966) и декан Филозофског факултета (1974–1975). Дописни члан САНУ постаје 1972, редовни члан 1981, као и члан ЈАЗУ, ЦАНУ, АНУБиХ, тако и Европске академије историје у Бриселу.

Објављивањем на страним језицима ставља српску историографију у ред највећих домета међународне историографије,⁵⁸ заједно с неупоредивим Георгијем Острогорским.

Сима Ђирковић помно је пратио научни рад и каријеру својих бивших студената, као што је одржавао сарадњу са Бојовићем дајући исцрпне и корисне коментаре његовим првим научним радовима, подржавајући његове научне пројекте у Француској, такође и као члан Научног већа приликом одбране његове хабилитације за руковођење научним пројектима, 1994. године, на Универзитету друштвених наука у Паризу.

Академик Сима Ђирковић

⁵⁷ S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*, Belgrade, 1964; Id., на енглеском, п. о. *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Belgrade 1966; Id., *Историја Црне Горе*, књ. 2, Од краја XII до краја XV вијека, том 1, „Црна Гора у доба Немањића”; том 2, „Црна Гора у доба обласних господара”, Редакција за историју Црне Горе: Титоград 1970; Id., *Срби у средњем веку*, Београд 1995; Id., *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997; С. Ђирковић, Р. Михаљчић, *Лексикон српској средњег века*, Београд 1999; Id., *Срби међу европским народима*, Београд 2004.

⁵⁸ S. Ćirković, *Die bosnische Kirche*, Accademia Nazionale dei Lincei, Roma 1963; Id., *Despot Georg Branković und die Verhandlungen zwischen Ungarn und der Turken im J. 1454*, Académie serbe des Sciences et des Arts, 1974; Id., „Production of Gold, Silver and Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th century”, in H. Kellenbenz (ed.), *Precious Metals in the Age of Expansion, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte* (Stuttgart), 2, 1979, 41–69; Id., *La Serbie au Moyen Age* [Србија у средњем веку], Zodiaque 1992; Id., *I Serbi nel Medioevo*, Jaca book, 1993; Id., *The Serbs*, 2008 Malden: Blackwell Publishing.

Академик Сима Ђирковић, пратио је студиозно Бојовићев рад на француском преводу и исцрпним коментарима, историјску и дипломатичку студију, од првих корака, што је било важно за његово учешће у комисији за одбрану Хабилитације, која је, као и обично рађена на основу до тада објављених радова, синтезе урађене на ту тему, као и најаве или пројекта за даље предвиђени научноистраживачки рад.

Извештај Симе Ђирковића, као подносиоца главног извештаја, као и коначни извештај Андре Гијуа, дали су највишу оцену овој хабилитацији.

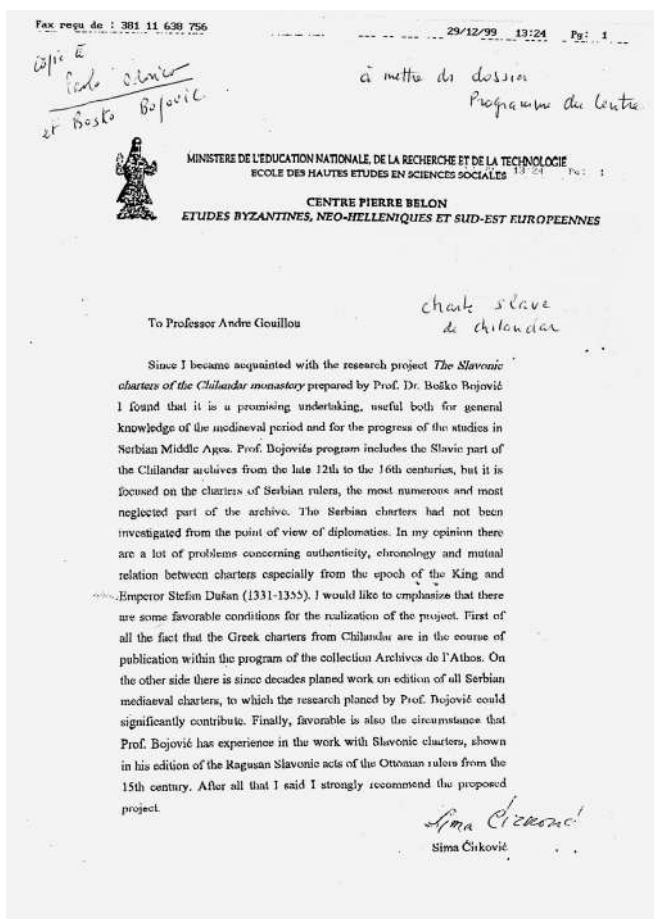
Поводом научноистраживачког пројекта који је предвиђао објављивање српских повеља средњег века из светогорских архива, у првом реду из Архива манастира Хиландара, Сима Ђирковић упућује извештај од 12 страница шефу пројекта *Actes de l'Athos*, Жаку Лефору на чијем Семинару на Сорбони, тим поводом, гостује Бојовић. Позивајући се на објављивање фермана на старосрпском језику из Дубровачког архива, које је Бојовић почео да објављује у годишњаку *Turcica*, под руководством Никоара Белдићану и његовим стручним саветима, Ђирковић даје свесрдну подршку овом пројекту. У знак подршке он пише да Бојовић поседује квалификације, знање и искуство за покретање тог пројекта.

Крајем 1999. Сима Ђирковић пише још једно писмо, које Андре Гију прослеђује француском Министарству науке, као подршку за руковођење истим пројектом од стране Бојовића. Пројекта који није добио подршку од стране професора Ђорђа Трифуновића, који се није сложио са топографским методом, класификацијом, средњовековних повеља, као што је био случај са поменути издавањем грчких повеља у серији *Actes de l'Athos*, сматрао је да је једино хронолошки метод исправан.

Професор Трифуновић може, поред његовог немерљивог доприноса изучавању српске књижевности средњег века, бити упамћен и по томе што је одбио да се кандидује за члана САНУ, податак који је потврдио академик Мирослав Пантић, као човек који га је управо на тај корак и подстицао.

Писац предговора за *Краљевство и светиоси* (1999), прву Бојовићеву књигу на српском језику, писац извештаја из 1995, професору Жаку Лефору, као и писма снажне подршке преко професора Андре Гијуа француском Министарству науке, иницијатор несуђене промоције прве Бојовићеве књиге, докторске дисертације објављене у Риму, Сима Ђирковић је на свој начин наставио подршку коју је Бојовић на почетку постипломских студија имао од стране прерано преминулог Димитрија Богдановића.

Сима Ђирковић може се сматрати једним од првих, иако неформалним, Бојовићевим ментором, са стране српске историографије, у време кад му је стручна и људска подршка била најпотребнија.

С. Ђирковић, писмо подршке пројекту Б. Бојовића, децембар 1999.

Академик Николаос Икономидис (1934–2000)

После објављивања докторске дисертације, Бојовић постаје стипендиста „Фондације Александрос Оназис” у Атини. Уз препоруку професора Љубомира Максимовића, предусретљиво га је примио академик Николаос Икономидис,⁵⁹ директор Византолошког института у Атини. Добија на

⁵⁹ Ученик Закитиноса и Лемерла, Николаос Икономидис је дао највећи допринос византологији у сигилографији, економској и институционалној историји, као издавач светогорске дипломатичке грађе. N. Oikonomides, *Les Listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles* [Листе византијских прерогатива IX и X века], CNRS,

услугу канцеларију у Византолошком институту, у непосредној близини места становања, могућност рада у библиотеци Института, као и у оближњој изврсној библиотеци Генадион.

Завршетак рада на другој књизи, којом обједињава, допуњује и заокружује до тада објављене султанске повеље, капитулације или привилегије додељене Дубровнику, са посебним делом о српском језику као дипломатском стандарду државних канцеларија југоисточне, средње и источне Европе, учење грчког језика, одлазак у Хиландар, раду у архивима, предавања и сарадња са грчким академским установама и колегама, били су најважнији део тог научноистраживачког боравка у Грчкој.

Гостовање на Семинару академика Икономидиса, била је прилика да се провери рецепција научног рада о дипломатици на релацији између Порте и Дубровника, на српском језику као вектору не само дипломатске, него и административне комуникације, као и нормативне регулативе на Балкану поново територијално обједињеном, овога пута османлијским освајањем. Професор Икономидис постављао је питања о томе како да османлијска администрација није усвојила пре бугарски него српски правописни и језички стандард. Чињеница да је Бугарска више од пола века пре Србије пала под турску доминацију, као и улога Дубровника и његовог херцеговачког, босанског, одувек српског географског, привредног и нарочито језичког залеђа, српско-латинска диглосија и етнички и језички идентитет Дубровачке републике, формулари српске дипломатике формиране у време краља Милутина, српски правопис, српска правна терминологија и трговачка регулатива у привилегијама наслеђена из српских и босанских краљевских повеља, све оно што је разуверило најбољег грчког византолога, коме је географска близина учинила да више познаје бугарску од српске историје и дипломатике. Као и чињеница да једна од ретких бугарских владарских повеља јесте она са привилегијама цара Асена II у

.....
 Paris 1972; Id., *Documents et études sur les institutions de Byzance, VIIe–XVe s.* [Документа и студије о византијским институцијама VII–XV века], Variorum Reprints, 1976; Id., *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople: XIII–XV siècles* [Грчки и латински пословни људи у Цариграду XIII–XV века], Institut d'études medievales Albert-le-Grand, 1979; Id., *Byzantine Lead Seals*, Harvard University, Washington 1985; Id., *Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi*, Harvard University, 1986; Id., *Fiscalité et exemption fiscale à Byzance (IXe–Xe siècle)* [Порези и пореске олакшице у Византији IX–XI века], Athènes 1996; Id., *Society, Culture and Politics in Byzantium*, Aldershot, 2005. *Oikonomikí historía tou Vyzantiou apò tôn 7° héos tôn 15° aióna*, 3 vol., Morfotikò hídryma 'Ethnikís trapézis, Athína 2006; Id., (Elizabeth Zachariadou) *Social and Economic Life in Byzantium*, Routledge, 27 sept. 2018.

Дубровачком архиву, док је број сачуваних српских хрисовуља, повеља и писама многоструко већи, захваљујући Дубровачком, као и Хиландарском, али и архивима других светогорских манастира, који су ктитори, оснивачи, обновитељи и покровитељи од тринаестог до петнаестог века били све више српски династи, владари и задужбинари.

Студијски шестомесечни боравак у Атини био је од вишеструке користи због упознавања са језиком, културном баштином и рукописним, научним и културним наслеђем, академским разменама и педагошким искуствима. Грчки студенти долазили су на консултације и спонтане размене, посебно су их интересовале прилике у Србији и ратом захваћеним подручјима. Говорили су и о својим искуствима и разменама, нарочито са немачким колегама, што је била нека врста академске традиције, још од када је Грчка примила династију немачког порекла.

На питање, о чему се највише разговара на релацији грчких и немачких студената, одговор би најчешће био „Скоро искључиво о рату у Југославији, његовим узроцима и последицама, о једностраном деловању западне Европе, у првом реду Немачке”.

Драгоцено искуство и пријатељски пријем, од Фондације Александар Оназис, академика Никоса Икономидиса, колега са грчких универзитета и других научноистраживачких установа, све оно што ће бити од непроцењиве користи у даљем академском курсу, научном и педагошком раду, објављивању историографских и других радова у Француској из области историје и друштвених процеса на простору Југоисточне Европе.

Професор Алберто Тененти (1924–2002)

Настављач Лисиена Фабра и Фернана Бродела, њихов захтевни и плодотворни сарадник,⁶⁰ био је професор на EHESS, Алберто Тененти, италијански и француски историчар и филолог, специјалиста за XVI век, хуманизам и ренесансу, у првом реду за историју економије и Медитерана,⁶¹

⁶⁰ *La Renaissance d'Alberto Tenenti (1924–2002). Portrait intellectuel d'un historien franco-italien. Actes du Colloque international organisé par le Collège de France les 9–10 novembre 2012* [Ренесанса Алберта Тенентија (1924–2002). Интелектуални портрет овог француско-италијанског историчара. Акти Међународног научног скупа организованог је Колеж де Франса], *Essais réunis par Maurice Aymard, François Dupri-grenet Desroussilles, Carlo Ossola, publié par Studii Veneziani LXXII (2015), Fabrizio Serra Editore, Pisa–Roma MMXVI.*

⁶¹ Професор Универзитета од 1965, назив Катедре: Друштвена историја европских култура. Његова библиографија је објављена у Италији: P. Scaramella (éd.), *Alberto*

Професор Алберто Тененти

као и Бродел. Ожењен је био Српкињом из Мостара, Ксенијом Делић, која је такође историчар. Већ као српски зет, Италијан, Броделов наследник, историчар Јадрана и Дубровника, био је пријатељ и српске историје и Срба, шокиран распадом Југославије и пратећим страхотама.

Као историчар пратио је Бојовићеве радове и кораке на проучавању извора, истраживачком раду у Државном архиву у Дубровнику, микрофилмовању султанских фермана XV и XVI века, као и у писању историје Дубровника и Османлијске империје.

Као филолог и палеограф за латински и староиталијански, проучио је записе дубровачких канцелара, нотара државне канцеларије Дубровачке републике, који су оставили нотарске белешке на маргинама фермана и других повеља и писама, приликом сређивања и архивирања грађе. Резултат тог палеографског и филолошког проучавања Алберта Тенентија је био изричит, као што је и написао у уводној белешци друге Бојовићеве књиге. Записи у којима су поред осталог ови фермани, привилегије и други документи били обележени, поред осталог као: *Serviano, scritto in schiauo, In serviano, in sclauonico, in chiauo, scritto in seviano, Lettera in schiauo, in seruiano*, „српски” и „словенски” су очевидно синоними, писани су према Тенентију латинским и италијанским језиком, тосканским и фриулским наречјем. Ови

.....
Tenenti: scritti in memoria, Naples, Bibliopolis, 2005. Довољно је навести само неке од најважнијих наслова: A. Tenenti, *La Vie et la Mort à travers l'art du XVe siècle* [Живот и смрт кроз уметност XV века], Paris, Armand Colin, „Cahiers des Annales 8”, 1952. Rééd. Paris, Allia, 2018, 160 p.; Id., *Naufrages, corsaires et assurances maritimes à Venise (1592–1609)* [Бродоломи, гусари и поморска осигурања у Венецији (1592–1609)], Paris, Bibliothèque générale de l'École pratique des hautes études, 1959; *Venezia e i corsari, 1580–1615* [Венеција и гусари, 1580–1615], Bari, Laterza, 1961; avec Ruggiero Romano, *Alle origini del mondo moderno (1350–1550)* [Корени новог века (1350–1550)], Feltrinelli, Milano 1967; *Florence à l'époque des Médicis: de la cité à l'État* [Фиренца у доба Медичиа: од града до државе], Paris, Flammarion, 1968; *Stato, un'idea, una logica: dal comune italiano all'assolutismo francese* [Држава, идеја и логика: од италијанске комуне до француског апсолутизма], Bologne, Il Mulino, 1987; *Venezia e il senso del mare: storia di un prisma culturale dal XIII al XVIII secolo* [Венеција и поморство, културна призма од XIII до XVIII века], Milan, Guerini e associati, 1999.

записи, белешке, краће и дуже регесте, на маргини, при дну или понекад на полеђини акта, важни су, поред осталог, за језичку и термилошку одредницу језика на коме су написани, нарочито због мистификације настале деловањем њиховог иначе заслужног издавача Ђира Трухелке, аустроугарског функционера и оснивача Земаљског музеја у Сарајеву. Трухелка је наике тврдио како су ти нотарски записи настали у XIX веку, што се већ и на први поглед мора одбацити. Исти је аутор фамозне и далекосежне мистификације о „босанчици”, наводно босанској верзији српског дипломатичког курзива, то на основу једног јединог слова различитог графема, „в” које се у Босни једним делом пише као квадратић. Што је стекло право грађанства, или је остало спорно у југословенској, делимично и у српској филологији и дипломатици.

Аберто Тененти нарочито наглашава савесну Бојовићеву транскрипцију нотарских записа и регеста на латинском и староиталијанском, што је морало допринети изврсној рецепцији ове књиге, као и усвајању њених научноистраживачких резултата од стране међународне научне и академске заједнице.

Колеж де Франс и Државни универзитет Флориде, са угледним научницима, Карло Осола, Морис Емар и Франсоа Дипригенет, организовали су на десетогодишњицу упокојења Алберта Тенентија, мађународни научни скуп посвећен његовом животу и опусу. Бојовићево учешће и допринос био је запажен и као сведочење једног од ближих сарадника овог у свету веома угледног научника, познатог и као наследника и настављача дела Фернана Бродела.

Син Алберта Тенентија и Ксеније, рођене Делић, професор историје на Лицеју у Ници, носи име Ђорђо, облик имена који постоји и у Херцеговини, има лепу породицу и говори српски као да је читавог века живео у Мостару.

Професор Андре Гију (1923–2013) – EHESS

Последњи византолог првог реда, из генерације Острогорског и Лемерла, Андре Гију је био редовни професор на престижном Универзитету друштвених наука у Паризу, чији оснивач Фернан Бродел, важи за најугледнијег француског историчара, који је у његовом најважнијем делу Медитеран у време Франсоа Првог, обилно користио научне резултате Јована Цвијића. Бродел је 1935. микрофилмовао грађу Државног архива у Дубровнику, који у свом *Медиџерану* назива „Најважнијим архивом за

историју Средоземља”.⁶² Упркос противљења тадашњег директора дубровачког Архива, Бранислава Трухелке, Бродел је уз подршку државних власти из Београда, успешно извршио крајње обиман посао микрофилмовања, што напомиње и у поменутом делу,⁶³ чиме обезбеђује својој творевини ЕНЕСС микрофилмове које не поседује ниједна друга установа.

Најдрагоценија архивска грађа фондова Државног архива у Дубровнику, била је пренета у Царски архив у Бечу (данас у саставу Аустријског државног архива), где се налазила до краја Првог светског рата, када је на основу одлуке Конференције мира, реституисана, али је тек касније и враћена (делимично) матичној земљи (?), за шта је био задужен академик Јован Радоњић, који је допремио архивску грађу из Беча у Београд у Српску краљевску академију. После Другог светског рата, враћена је Државном архиву у Дубровнику где се и сада налази. Архивска грађа која се осим историје Дубровачке републике, у првом реду односи на историју Србије, Херцеговина, Босне, Зете и других српских земаља, може се дакле користити у Дубровнику, као и великим делом (највише за XVI век), у Паризу, не и у Београду, где у Архиву САНУ једва има две ролне микрофилма. Упркос томе што је била основана фото-лабораторија код Дубровника, која је требало да обави микрофилмовање архивских фондова, оно што је француски велики историчар Фернан Бродел урадио 1934, југословенска и српска архивистика и историографија нису урадили у периоду од готово пола века (1920–1946), о чему је писцу ових редова говорио академик Мирослав Пантић, један од најбољих познавалаца архивске грађе дубровачког Архива после најистакнутијег историчара Дубровника, Јорја Тадића, који нажалост није стигао да оствари свој пројект – оснивање високошколске установе за архивистику у Београду, по угледу на једну од најугледнијих установа те врсте у свету, *Ecole des Chartes*, у Паризу.

Учешће на Семинару Андре Гијуа на ЕНЕСС, биће од не малог значаја за искуства и напредовање у истраживачком и педагошком бављењу Југоисточном Европом.

Као изданак највише државне високошколске установе *Ecole Normale Supérieure*, Андре Гију је завршио и партијску кадровску школу у Москви,

⁶² F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* [Медитеран и медитерански свет у време Филипа II], т. II, Paris 1982⁵ (première édition, Paris 1949), 533.

⁶³ „Le film complet des séries *Lettere di Ponente, Diversa di Cancellaria, Noli e Sicurtà*, qui est aujourd'hui conservé au Centre Historique (VIe Section), 54, rue de Varenne, Paris VIIe” [Комплет микрофилмова серија *Lettere di Ponente, Diversa di Cancellaria, Noli e Sicurtà*, данас се чува у Центру за историју (VI секције), 54 улица Варен, Париз VII], cf. Braudel, *Méditerranée 2*, p. 533.

очи Другог светског рата. Један син му је био главни уредник *Иманиџеа*, службеног гласила тада још увек моћне КПФ. Као члан Комунистичке партије Француске, био је више пута кандидат на листи КПФ у 6. арондисману Париза, иако је већи део каријере провео у Грчкој и у јужној Италији, где је проучавао и публиковао византијске повеље и документа, од оних из Архива манастира Продрома код Солуна, па до Сицилије и Палерма где је знао за такозвану српску улицу из византијског периода италијанског југа. Познавао је одлично југословенске византологе и медиевисте, од Острогорског и Јорја Тадића, до Љубе Максимовића и млађих, које је радо позивао да гостују на његовом семинару.

Професор на Сорбони (EPHE VIe section) од 1968, византолог, хелениста, палеограф, архивиста, директор Академске француске школе у Риму, исте установе у Атини, један од најугледнијих стручњака за историју и цивилизацију Византије и Балкан,⁶⁴ пензионисањем као професора на EHES, није се ни најмање смањила његова свестрана активност. Члан Међународне асоцијације за студије Југоисточне Европе – AIESEE, од 1993, њен председник (1999–2009), његово дело садржи десетине најквалитетнијих монографија и око две стотине научних радова.

Његова најближа сарадница била је Хелен Антонијадис Бибику, доцент на EHES, још од времена његовог оснивача Френана Бродела, 70-их година, када се Шеста секција, за Друштвене науке, *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, одељења Сорбоне за специјализоване постдипломске студије, издвојила као засебан део од кога је основан засебан Универзитет за Друштвене науке, који већ крајем 80-их година има око две стотине катедри

⁶⁴ A. Guillou, *La civilisation byzantine* [Византијска цивилизација], Arthaud, Les grandes civilisations, Paris 1974, 1995. (1975. – прва награда Академије наука Француске); Id., *Les Archives de Saint-Jean-Prodrome: Sur le mont Ménécée* [Архив Светог Јована Крститеља на Менесејском брду], 1955; Id., *Corpus des actes grecs d'Italie du Sud et de Sicile* [Корпус грчких аката јужне Италије и Сицилије], 1968; Id., *Esarcato e Pentapoli, regione psicologica dell'Italia bizantina* [Есаркато и Пентаполи, регија византијске Италије], 1968; Id., (R. Folz), *De l'Antiquité au monde médiéval / Peoples et Civilisations* [Од антике до средњег века – народи и цивилизације] / 1972; Id., *Les outils dans les Balkans du Moyen Age a nos jours* [Алати на Балкану од средњег века до данас], Tome I: Nomenclature et formes – Tome II: Planches Fournitures diverses – 1980; Id., *Origine e formazione dell'Europa medievale* [Порекло и настанак Европе средњег века], 1975; Id., *Carlo Magno e Maometto. Bisanzio, Islam e Occidente nell'Alto Medioevo* [Карло Велики и Мухамед. Византија, ислам и Запад у раном средњем веку], 1987; Id., *La Civiltà Bizantina. Oggetti E Messaggio: Fonti Diplomatiche E Societa Delle Provincie* [Византијска цивилизација. Предмети и поруке: дипломатички извори и провинциске заједнице], 1991; Id., *La Civiltà Bizantina Oggetti E Messaggio: Architettura E Ambiente Di Vita* [Византијска цивилизација. Предмети и поруке: архитектура и животно окружење], 1993.

редовних професора за све области друштвених наука, у првом реду историју и социологију. Научна и универзитетска установа највишег ранга, само за постдипломске студије, која формира кадрове за елитне универзитетске катедре, државне дипломатске службе и научноистраживачке установе.

Хелен Антонијадис је била још наглашенији комуниста од Андре Гијуа, коме француски и бретонски осећај за меру и западна уздржаност нису допуштали балканску искључивост. Она је при том била изразити грчки патриота, код Грка иначе уобичајена појава. Била је доцент на Сорбони у време диктатуре пуковника у Грчкој, свесрдно је помагала грчке емигранте који су избегли од диктатуре, када су се касније они домогли власти и положаја, остали су њени пријатељи, као Василики Папуљас, сестра грчког министра спољних послова, такође универзитетски професор и не мањи грчки патриота. Грчка влада је дакле подржавала пројекте Андре Гијуа, у првом реду преко Хелен Антонијадис, која је окупљала око себе већи број грчких студената, у првом реду постдипломаца и друштвењака, добро дошлих у Француској где је све мање наставе и знања грчког језика.

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, први човек француске балканологије био је Жорж Кастелан, професор на INALCO (Универзитет Париз Сорбона 3), који је одбранио докторат о Првом српском

Андре Гију, април 2002.

устанку и Карађорђу, касније објавио и синтезу *Историје Балкана*, која је била више приручник публицистичког профила, него студија научног нивоа какве у Француској једва ако је ко био у стању да сачини. INALCO Државни институт за оријенталне језике, основан у освит колонијалне империје, био је школа за дипломатско особље, преводиоце, у склопу реформе париске Сорбоне, после 1968, улази у састав Универзитета. Знатно хијерархијски и квалитативно мањег степена од Универзитета друштвених наука – EHESS, иначе умерено леве оријентације, где је Андре Гију био један од најутицајнијих кадрова.

У време Балканолошког конгреса у Солуну, Бојовић му предлаже да преузме место увелико остарелог Кастелана, за председника Националног комитета Француске у AIESEE. Ускоро се то и остварило, уморан од балканске пасиве и неизбежних међусобица, Кастелан као да је једва дочекао да преда председништво млађем и амбициознијем Гијуу.

Као одвајкадашњи пријатељ Југославије, Андре Гију упорно настоји да прикупи расуте делове југословенске и српске балканистике, посебно после смрти Радована Самарџића и Милутина Грашанина, који су последњи били озбиљније заинтересовани за ту научну област. Уз помоћ сарадника, некако је настао, Национални комитет за БиХ, касније и за Хрватску, за Словенију и Црну Гору је било више успеха.

Андре Гију постаје предузимљиви председник AIESEE, у више мандата, први пут се Конгрес одржава у Паризу, где је било знатно више одзива него раније са Балкана, када су делегације Јапана, Русије или неке друге небалканске земље, биле репрезентативније и бројније од неких делегација са Балкана.

Највећа подршка Андре Гијуу, осим оне коју је увек имао од Хелен Антонијадис и од Грчке, долазила је од Румунског националног комитета и од Румуније, академика Развана Теодорескуа,⁶⁵ историчара уметности и једног од чланова Комитета који је имао значајну улогу у рушењу диктатуре Чаушеског, иначе пријатеља Срба и Србије, који се као и други Румуни аристократског порекла дичи далеким српским пореклом.

⁶⁵ Потпредседник Румунске академије наука, министар културе и вера Румуније (2000–2004), аутор је преко двадест пет књига, од којих: R. Teodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești – secolele X–XIV* [Византија, Балкан, Запад, у освит румунске културе средњег века, X–XIV век], Bucharest 1974; Id., *La peinture murale moldave des 15-ème – 16-ème siècles* [Зидно сликарство Молдавије XV–XVI века], Ed. UNESCO, Bucharest, 1995; Id., *Roumains et Balkaniques dans la civilisation Sud-Est européenne* [Румуни и Балканци у цивилизацији Југоисточне Европе], Bucharest 1999; Id., *Europa noastră și noi* [Наша Европа и ми], Ed. Capitel, Bucharest 2008.

Тако на Балканолошком конгресу у Тирани, Гију и Теодореску, председник и Генсек Конгреса и AIESEE, забринуто саопштавају како је Косово истакло своју кандидатуру за чланство у AIESEE, сазивају састанак са амбасадором СР Југославије, Албанцем Малисором професором Марком Цамај.

После студијског боравка у Грчкој (1996–1997), Бојовић бива одређен за предавача (*Chargé de Conférences*), на *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*. За први циклус предавања тражено је да буде из области епске народне књижевности, новопостављени предавач тако одређује тему: „Херојска етика у епској народној поезији јужних Словена”.⁶⁶

Претходних година је држао више сукцесивних предавања, у првом реду о ферманима османлијских султана на старосрпском језику из Државног архива у Дубровнику, као и друге из српске историје средњег века, као о старим српским летописима и слично. Углавном у оквиру Семинара Андре Гијуа. По пензионисању Гијуа, његову катедру и Семинар преузима Паоло Одорико, хелениста и византолог, Италијан са Универзитета Удине, иначе ожењен Гркињом и врстан зналац грчког језика, специјализован за Дигенис Акриту и грчку епску поезију у средњем веку. Очекивао је да је циклус народних епских песама о Краљевићу Марку најсроднији епу о Дигенису Акрити.

Била је то добра прилика да студенте и неке од професора, као Андре Гијуа, Хелен Антонијадис и Паола Одорика упозна са историјом српске народне епске поезије, од првих њених примера, преко монументалног дела Вука Караџића, рецепције те поезије у Европи и у свету пре, за време и после Вуковог доба, истовременом настанку славистике и компаратистике, на Колеж де Франсу, Магистралним циклусом предавања гласовитог хеленисте Клода Фориела,⁶⁷ на тему грчке и српске епске поезије. Као и о сто година касније великог пројекта Малмона Перија, професора на Харварду, хеленисте и хомеролога, који је мнемотехнику Хомерових епова упознавао проучавајући на терену појање уз гусле јужнословенских

⁶⁶ В. Војовић, „Vers une typologie du héros dans la poésie épique du Sud-Est européen slave” [Типологија јунака у епској поезији словенске Југоисточне Европе], *Etudes balkaniques. Cahiers Pierre Belon. Recherches interdisciplinaires sur les mondes hellénique et balkanique* 7 (2000), pp. 69–87.

⁶⁷ М. Ибровач, *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecques et serbes* [Клод Фориел и европска судбина грчке и српске народне поезије], Paris 1966; В. Војовић, „La reserption de la poésie populaire serbe dans l’Europe de la première moitié du XIXe siècle” [Рецепција српске народне поезије у Европи прве половине XIX века], in *La littérature serbe dans le contexte européen: texte, contexte et intertextualité*, Bordeaux (MSHA), 2012, pp. 53–64.

рапсода. Стога је 1934. донео у оквиру тог пројекта конструисани магнетофон, којим је снимио хиљаде углавном десетерачких песама, у Босанској Крајини и у Рашкој области, у првом реду. Стихови су записивани са акцентовањем речи, док је звук гусала ставио у ноте Бела Барток. Први том тако приређених песама, објављен је у сарадњи Српске краљевске академије са Кембриџ универзитетом.⁶⁸ О првим издањима и преводима српске епске поезије, њеној рецепцији у Немачкој, Француској, Русији и у другим земљама. Следеће универзитетске године било је више компаратистике, са грчком у првом реду, бугарском, албанском и другим епским наслеђима Југоисточне Европе.

Предавања су била добро посећена, тема готово непозната, иако је француска академска средина раније дала прворазредни допринос рецепцији и проучавању српске епске поезије.

Подршка Андре Гијуа, као једног од најугледнијих и дугогодишњих професора на EHESS, била је од посебног значаја, „имате моју неограничену подршку, под условом да се кандидујете одмах за редовног професора”. Највероватније мотивисано тиме што је Хелен Антонијадис, иако је била једна од оснивача EHESS-а са Фернаном Броделом, остала доцент. Политички профил, или пракса да се странци знатно теже бирају у највиша звања.

12

Consideré dans sa totalité, le dossier présenté par M. Bojovic en tant que résultat de son travail et plan de ses futures activités permet, à mon avis, de lui décerner le statut de chercheur indépendant et directeur de recherches et je propose, par conséquent, qu'il soit habilité à cette fin.

Sima Cirkovic
Sima Cirkovic

prof. universitaire à la retraite

Belgrade

Закључак извештаја о раду, резултатима и пројекту Б. Бојовића,
EHESS хабилитација 1994, С. Ђирковић

⁶⁸ M. Parry, A. B. Lord, *Serbo-Croatian Heroic Songs*, Cambridge, Belgrade 1954; A. B. Lord, *The Singer of Tales*, Cambridge-London 1960.

Са хабилитацијом одбрањеном 1994, која даје право за избор у звање редовног професора Универзитета, без иначе обавезних осам године праксе као предавач и доцент, уз обавезну квалификацију за редовног професора Универзитета, коју путем избора издају стручне академске комисије Државног савета Универзитета (Conseil National des Universités), декретом председника Републике, Жака Ширака, 5 марта 2001, Бојовић је постављен за професора Универзитета на ЕНЕСС.

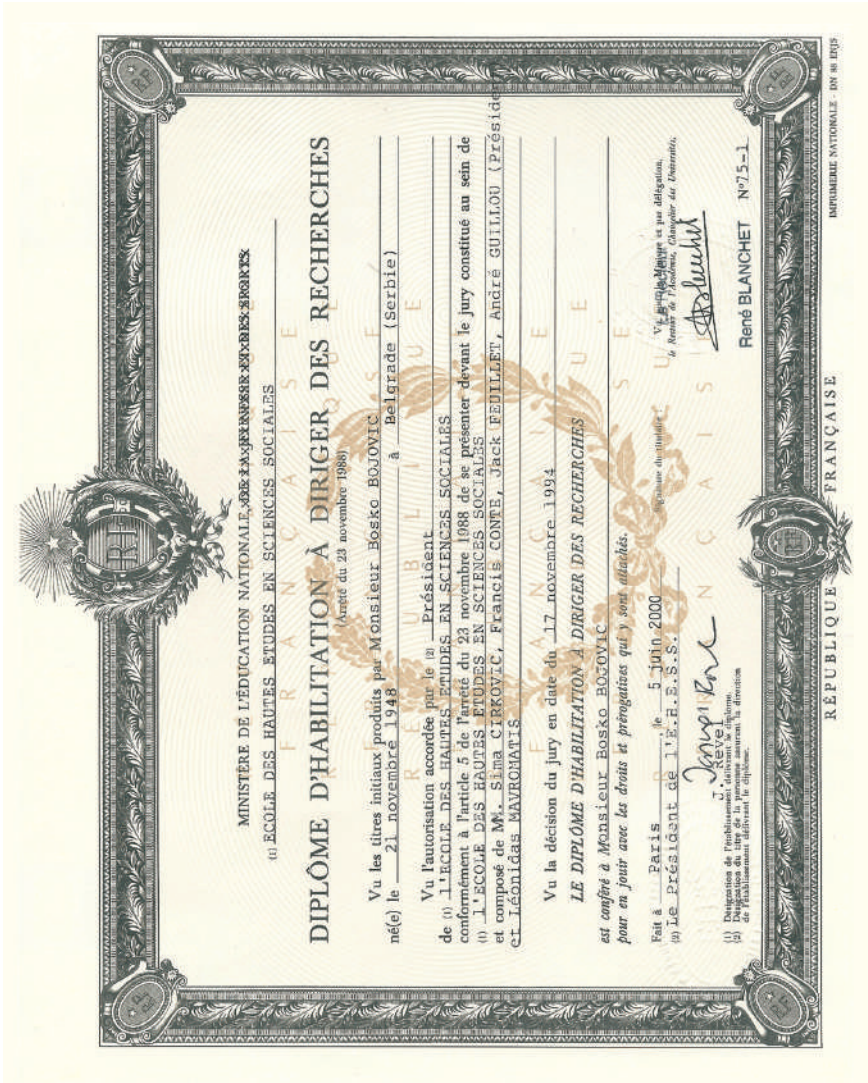
Семинар Андре Гијуа, пред његов одлазак у пензију, био је на тему „Пакао у Византији”. Изузетни познавалац старогрчких, хеленистичких и византијских извора и језика, сматрао је да рај и пакао у Византији нема готово никакве сличности са рајем и паклом у западном хришћанству. Да је у Византији поимање загробног живота у највећој мери неоплатонистичко, лишено западног формализма и папистичког догматизма. Као син нотара и угледника из Нанта, који и сам није био крштен, можда као потомак заосталих Хугенота, Гију такође није био католик. Рим и Ватикан је добро познавао као директор француске Римске школе у том граду у коме је годинама живео, као и у Атини, где је такође био на челу француске научне и академске установе у престоници Грчке.

О Римокатоличкој цркви и Ватикану је имао не тако повољно мишљење, као и о папи Пију VI и кардиналу Тисерану, које је лично познавао.

После Семинара о паклу и рају у позној антици и у Византији, завидно посећеног, који се као и обично састојао од читања, превода и анализе, старогрчких и византијских текстова, започиње нови Семинар, овога пута о Ђаволу у Византији. Сматрао је, на основу античких извора и паганске религије, да су демони доспели у хришћанство из јудаизма. Подршка полазника Семинара била је нешто мања него раније, као учесник Бојовић је сматрао да предавач има недоследности у приступу јудаизму и Тори, као и да делимично априорно приступа сложеној проблематици.

После несугласица са Одориком, Гију није наставио са својим Семинаром. Када је умро, на његовом радном столу затечен је рукопис о „Ђаволу у Византији”.

Међусобице које су највише штетиле катедрама и научноистраживачким центрима, који су од једног постали два балканолошка центра на ЕНЕСС, док су се и сарадници поделили на две стране, осим Бојовића, који није имао другог избора, јер је као оснивач Катедре за историју и друштво Југоисточне Европе, био у положају да штеди ресурсе за Сизифов посао који га је очекивао, у сложеном и антагонизованом академском окружењу.

Професор Ив Лакост

Покретач новог приступа у географији и геополитици који се поједностављено везују за наслов његове брошуре *Географија у служби раија*, рођен 1929. у Фесу (Мароко), пружајући подршку ФЛН покрету за ослобођење Алжира од француске колонијалне власти, члан КПФ у младости, Ив Лакост је упоређиван са Фернаном Броделом, чиме се његов удео у науци без сумње прецењује, иако није спорно да је геополитици допринео до мере да се може поредити са Броделовим утицајем у историографији. Професор Универзитета Париз 8 (1968), оснивач утицајног часописа *Херодои* (1976)⁶⁹ и Француског института за геополитику, међународни утицај Лакоста увелико превазилази франкофонско подручје.⁷⁰

⁶⁹ „Стратегије, географије, идеологије” – био је почетни поднаслов часописа, да би се ускоро усталио поднаслов: „Часопис географије и геополитике” (*Revue de géographie et de géopolitique*).

⁷⁰ Од обимне библиографије дела, од којих су нека имала велику међународну дифузију, издвајамо неколико наслова: Y. Lacoste, *Les pays sous-développés* (Неразвијене земље) (1959); *Géographie du sous-développement* (Географија неразвијености), PUF 1965 (преведено на 15 језика, оригинал објављен у 8 издања); *Ibn Khaldoun – Naissance de l’histoire du Tiers-Monde* (Maspéro 1965); *La géographie ça sert d’abord à faire la guerre* [Географија у служби ратовања] (Maspéro 1976. – La Découverte, 1985), дело са којим настаје нови приступ у геополитици; *Géopolitique des régions françaises* [Геополитика француских регија] I–III (Fayard, 1986); *Contre les anti-tiersmondistes et contre certains tiersmondistes* [Против анти-трећег света и против неких тиермондиста] (1985); *Dictionnaire de géopolitique* [Речник геополитике] (Flammarion, 1993); *Dictionnaire géopolitique des États* [Речник геополитике држава] (1994); *Vive la nation. Destin d’une idée géopolitique* [Живела нација: судбина геополитичке идеје] (Fayard, 1998); *La légende de la Terre* [Легенда планете Земље] (Flammarion, 2000); *L’eau et les hommes* [Вода и људи] (Le Cercle d’art, 2002); *De la Géopolitique aux Paysages. Dictionnaire de la Géographie* (Armand Colin, 2003); *Géopolitique. La longue histoire d’aujourd’hui* [Геополитика. Дуго трајање савремености] (Armand Colin, 2006); *Géopolitique de la Médi-*

Припремајући нови број *Херогоиџа* под насловом *Српско питање* (*La question serbe*), крајем 1992, Ив Лакост се живо интересује за збивања у раскомаданој Југославији. Наредни број *Херогоиџа* је већ био пројектован под насловом *Немачко питање* (*La question allemande*). Отварање ова два национална питања условљаваће проблематику геополитике Европе у наредном периоду, сматрао је Лакост. Стога се ослонио на сарадњу са Бојовићем у припреми првог од ова два планирана броја *Херогоиџа*. Српски историчар је тако препоручио један број сарадника и прилога, док је на тражење Лакоста сам написао два прилога за тај број престижног часописа, који је геополитику избавио из гета универзитетских гласила и приближио је широј читалачкој публици.

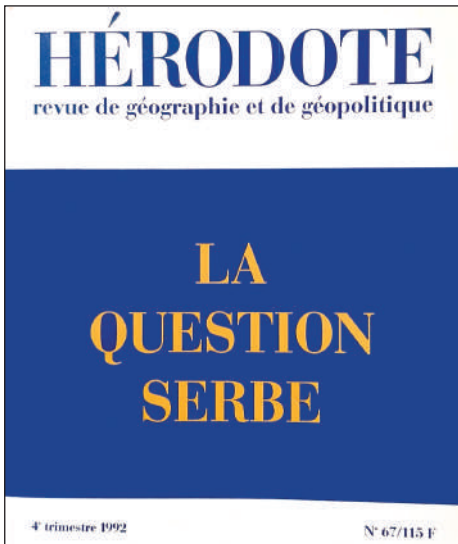
Рат у Босни био је увелико на дневном реду и већ самим тим у жижи интересовања, што намеће питање које Лакост поставља свом српском сараднику: „Нико не зна шта је заправо циљ Срба у Босни и која је њихова стратегија?” Тражио је по сваку цену што прецизнији и сажетији одговор на ово питање. Одговор да ни сами Срби нису сасвим начисто са својим циљем и поготово са начином да се он постигне, јер су били претерани на изнуђене импровизације, није могао да задовољи искусног аналитичара који је међународну афирмацију стекао бавећи се геостратегијом рата у Вијетнаму, на Куби, у Боливији и у Камбоџи.

Почетком деведесетих Лакост се изјашњавао о распаду Југославије тако што је говорио како је „Географска карта Хрватске увреда за здрав разум”. Његова констатација наишла је на жестоког противника у извесној службеници универзитетске администрације, иначе истакнутој антисрпској пасионарији, познатој по медијским ратнохушкачким активностима.⁷¹

Лакостов саветник је већ на самом почетку распада Југославије упутио преко професора Недељковића савезном и руководству Србије неких 40 значајних питања за даљи развој политичке и институционалне кризе, посебно за њену интернационализацију. Упркос знатном интересовању, које је наводно у владиним круговима изазвала ова листа питања, ни на једном никоме није пало на памет да пружи, ма и најкраћи одговор.

.....
terranée [Геополитика Медитерана] (Armand Colin, 2006); *La question post coloniale* (Питање постколонијализма), *Fayard* (2010); *La géopolitique et la géographie, entretiens avec Pascal Lorot* [Геополитика и географија, разговори са Паскал Лоро], Paris, éd. Choiseul, 2010; *Atlas géographique* [Географски атлас], Éditions Larousse (2013); *Géopolitique de la Nation France* [Геополитика француске нације], PUF (2016).

⁷¹ Жалећи се њеном оцу, познатом филозофу Едгару Морену, на поновљене нападе у јавности и узнемиравање од стране ове активисткиње, одговор је био како је то због њене фрустрираности и несрећености приватног живота.

Лакостов сарадник није имао другог избора него да импровизује одговор који би Срби у Босни могли дати на изазове од стране унутрашњих и спољњих чинилаца са којима су били суочени.⁷² То је могло бити регионално самоопредељење путем референдума, с обзиром на хетероген распоред и измешаност становништва, што би се у крајњем исходу svelo на кантонизацију БиХ у виду конфедерализације налик швајцарском моделу.

Први примерци овог издања *Херодота* стигли су Венсу и Овену на челу међународне арбитражне комисије и привукли су пажњу као могућност компромисног решења начелно прихватљивог

за све стране у сукобу.⁷³ План који је могао спречити рат у Босни, попућен годину дана пре тога у Лисабону, под покровитељством португалског премијера Кутиљера и Карингтона, био је потписан од све три стране (18. марта 1992), али је потпис повукао Алија Изетбеговић (28. марта), по савету америчког амбасадора у Београду, Цимермана.

Тематски број *Херодота* – *Српско питање*, изазвао је одређено интересовање у редакцији дневног листа *Политика* која је најпре планирала да

⁷² „Pour une solution équitable, pour un règlement durable, pour un arrêt immédiat des hostilités en Bosnie-Herzégovine: le respect du consensus et l'application conséquente du droit des peuples à l'autodétermination” [За правично и трајно решење, за најбржи прекид сукоба у Босни и Херцеговини: уз поштовање концензуса и доследну примену права народа на самоопредељење], *Hérodote* 67, *Revue de géographie et de géopolitique* „La question serbe” [*Херодот*, часопис за географију и геополитику – Српско питање], 4e trimestre 1992, Paris, janvier 1993, pp. 148–150.

⁷³ Иако је Радован Караџић, под притиском Милошевића и Ћосића, начелно прихватио, односно потписао Венс-Овенов план, његова ратификација условљена је референдумом којим је са 96% изјашњавања овај план одбачен. На затвореној седници, посланици Народне скупштине Републике Српске одбацили су Венс-Овенов план (6. маја 1993), а југословенска делегација је напустила заседање. Лорд Овен је 18. јуна саопштио да је план званично мртав. Овен-Столтенбергов план од јула 1993, према коме би Срби задржали 52% територије, муслимани 30% а Хрвати 18%, муслимани су одбацили 29. августа исте године. J. Glaurdić, *The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia*, Yale University Press, London 2011, 294.

га пренесе у наставцима, убрзо је то сторнирано као иницијатива мимо монопола званичне политичке номенклатуре.

После Дејтонског споразума 1995, *Херогоић* се поново интересује за Балканско питање, овог пута у виду специјалног броја под насловом *Прошлост и територија*. Од српског историчара се тражи текст из историјске географије и промене етничких структура на Косову. Током припреме овог броја долази до неких концепцијских промена и пратећих чинилаца, тако да се већ припремљен текст објављује у Солунском годишњаку стратешких студија *Balkan Studies*.⁷⁴

Као један од оних који није могао пропустити прилику да укњижи сигуран погодак на шаховници у највећој мери асиметричног конфликта – НАТО против Југославије 1999, потврђујући своју идеолошку и политичку исправност, Ив Лакост ставља своје богато искуство у службу хегемоније против које се некад ангажовао. У априлу 1999, шаље Бојовићу рукопис свог чланка који ће сутрадан бити објављен у *Монду*, са својим стручним доприносом агресији према већ провереном шаблону „Сви против једнога”, којим препоручује копнену инвазију на Југославију преко равница Панонске низије, уместо преко незахвалних балканских гудура. Уз колегијално писамце са недореченом циничном поруком: „Као српском патриоти мислио сам да ће вам бити лакше да ово моје писање откријете на овај начин пре него на страницама *Монда*”.

Као члан комисије на одбрани докторске дисертације Зорана Петровића Пироћанца,⁷⁵ 2009. године, Ив Лакост има жешћи вербални дуел с другим чланом комисије Андре Гијуом. Председник комисије Предраг Симић и ментор Бојовић, *in extremis* су успели да спасу рад комисије уочи саме одбране. Затечени Срби су успели у овој неочекиваној мировној мисији да некако умире два супротстављена француска ауторитета.

Др Димитри Настасе (1924–2013)

Научни саветник Византолошког института у Атени, румунски византолог и медијевиста, био је пријатељ Петреа Настурела, као и других

⁷⁴ „Kosovo-Metohija XIe–XVIIe siècle” [Косово и Метохија, од XI до XVII века], *Balkan Studies* 38/I, Thessalonique 1997, 31–61.

⁷⁵ Z. Petrović Piroćanac, *Anatomie d'une auto-dégradatio: la Serbie et l'ascension de Slobodan Milošević (1982–1992)*. Thèse: Histoire et civilisation: EHES: 2009. Sous la direction de Boško Vojović. Id., *Anatomie d'une auto-dégradation. La Serbie et l'ascension de Slobodan Milosevic (1982–1992)* [Анатомија једног самодеградација. Србија и успон Слободана Милошевића (1982–1992)], L'Harmattan, Paris 2011, 302 p.

румунских историчара у Француској. Напустио је Румунију као и други емигранти који су бежали од репресивног режима.

Као византолог и медијиста учествовао је, поред осталих научних скупова, радо на онима о Првом, Другом и Трећем Риму, који се сваке три године одржавао у Риму, Истанбулу и Москви. Као специјалиста за империјалну идеју у румунским земљама, једној од омиљених тема румунских историчара, Настасе је нарочито био упућен у српску историју. Пореклом из аристократске породице из Молдавије, био је иначе пријатељ Срба, чију је одважност и политичку самобитност кроз историју нарочито ценио. При том је био и критичан, говорио је како постоје два непокорна народа на Балкану, Срби и Грци, који не пропуштају прилику да срљају главом у зид. Нарочито поводом националног празника који слави улазак Грчке у Други светски рат. „Ми никад нисмо ишли против великих сила, погледајте колика је Румунија”. Сматрао је да Срби поготово заслужују бољу судбину у Југославији.

Српска историја има посебну конотацију за многе румунске историчаре, који у њој виде неку врсту предисторије румунских кнежевина, чија се државност афирмише крајем средњег века, недуго пре доспевања у орбиту Османлијског царства, касније фанариотског, потом и руског турског, да би у XIX веку прихватили германску династију, све до доспевања у зависност од СССР-а, као и диктатуру Чаушевског.

Империјална идеја је мимоишла мало ког од иначе врло образованих румунских историчара и филолога. Настала је у XIX веку, у чему је посебан допринос најистакнутијег румунског историчара Николаја Јорге, чије монументално дело превазилази значај саме румунске историографије. Његова *Византија њосле Византије* подразумева име Румуније као наслеђе Романије, Румелије, Рума, Источног римског царства, Другог, хришћанског Рима, према томе, легитимне Римске империје наслеђене од Константина Великог.

Како Влашка и Молдавија нису могле имати континуитет са Византијом, ни преко Свете Горе, легитимитет српских деспота и династа, као и осталих велможа и српских принцева који су нашли прибежиште у тим кнежевинама, имао је не мали значај у тим пројекцијама.⁷⁶

⁷⁶ D. Nastase, „Le Mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375” [Света Гора и политика Цариградске патријаршије, од 1355 до 1375], *Symmeikta*, vol. 3 (1979), pp. 121–177; Id., „Le langage symbolique médiéval et son importance pour les études byzantines” [Значење симбола у средњем веку и њихов значај за византологију] (1981), *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, vol. 31 (1981) pp. Beiheft 1–6; Id., „L'idée impériale dans les pays Roumains et le 'crypto-empire chrétien' sous la domination

Богата библиотека Митела Настасеа, била је од значајне користи за проучавање румунске дипломатике, нарочито за радове и монографију о влашко-молдавским повељама Архива манастира Хиландара. Настасе је увек био спреман да помогне у преводу извора и литературе на румунском, независно од тога што империјална идеја румунске историографије није наилазила на значајнију подршку српског историчара. Тако је било током првог (1996–1997), као и другог (2004), студијског боравка у Грчкој.

Као пријатељ и старији искусани колега, полиглота и аристократа старог кова, господин који се подједнако слободно осећао на четири стране света, независно од разлика у мишљењима, остаје у најлепшем сећању, достојан сваког поштовања.

Проф. др Слободан Ден Стефановић

Рођен под окриљем Краљевске Југословенске Војске, од оца Србина тада у служби британске војске и мајке из Литваније, Ден/Дени Слободан Стефановић је био правник и адвокат у Сиднеју. Докторирао је на хрватској кризи од 1971. године, на Универзитету Париз X у заједници са Високом школом друштвених наука Сорбоне. Потом се вратио у Аустралију, да би после неколико година дошао поново у Француску.

Предавао је на Универзитету Париз I Сорбона-Пантеон англосаксонску правну терминологију „Комон Ло” (*Common Law*), као ванредни професор, у тој области је био један од првих, ако не и први стручњак у Француској. Такође, предавао је на Универзитету Париз XII, англосаксонско

.....
 ottomane. État et importance du problème” [Идеја царства у румунским земљама и „хришћанска крипто-империја” под османлијском доминацијом. Стање и значај проблематике] (1981), *Symmeikta*, vol. 4 (1981) pp. 201–250; Id., „La signification cachée des documents athonites” [Прикривено значење светогорских докумената] (1982), *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, vol. 32, 2 (1982) pp. 257–268; Id., „Les débuts de la communauté œcuménique du Mont Athos”, [Почеци васељенске заједнице Свете Горе] (1985), *Symmeikta*, vol. 6 (1985) pp. 251–314; Id., „Imperial claims in the Romanian principalities from the fourteenth to the seventeenth centuries. New contributions” (1988), *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*, pp. 185–224; Id., „Remarques sur l'idée impériale en Russie avant 1453” [О идеји царства у Русији пре 1453] (1993), *Revue des études roumaines*, vol. 17/18 (1993) pp. 95–107; Id., „Stefan cel Mare imparat” [Стефан Велики – император] (1998), *Studii si materiale de istorie medie*, vol. 16 (1998) pp. 65–102; D. Nastase, S. Gorovei, B. Sorin, I. Joudiou, S. Sorin, Maria Magdalena Zahariuc, Petronel, P. Nasturel, *De Potestate. Semne si expresii ale puterii in Evul Mediu românesc* [De Potestate. Signs and expressions of power in Romanian Middle Ages], Iasi 2006. D. Nastase, *Prinosul românesc adus Sfântului Munte și valoarea lui simbolică* [Допринос Светој Гори румунских кнезова и његов симболички значај], Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Putna 2017.

право *Common Law*, као ванредни професор под уговором на одређено време. Упркос томе и да су његови универзитети желели да га титулишу, „Државно веће Универзитета” (*Conseil National des Universités [CNU]*) одбило је, у специјалној процедури, да га упише на списак лица квалификација, иако је био више него квалификован. Стога је годинама радио под уговором на одређено време. После десетак година овог неизвесног и неколегијалног односа, улаже тужбу против CNU Врховном суду (*Conseil d’Etat*) Републике Француске. Правна држава и аустралијски правник добијају овај спор на највишем нивоу правосуђа.

Изузетно компетентан познавалац српске историје, као и југословенске, посебно историје XX века, његове компетенције из те области нису на одговарајући начин вредноване у Француској, при том су онајмање познате у Србији. Још је бољи зналац демографије и статистике, посебно статистике геноцида у НДХ, његово знање и богата документација коју је прикупао, остају, до даљњег, неискоришћени.

Писао је рубрике за енциклопедије на енглеском и на француском, као и друге научне радове, што такође није познато.

Докторат из 1979. остаје и даље необјављен као посебна књига, иако је било најава да ће бити објављен, што је значајна празнина и недостатак за историографију Југославије.

Правник, историчар, демограф и статистичар, англофон и франкофон, научник и писац српског језика, као и енглеског и француског; неуморан борац против антисрпске пропаганде и србофобије, мета невоља, претњи и опасности. Да је среће и мудрости, за оваквог академског професора највишег формата би одавно било места у важним националним установама у Србији. Тим пре, што су неки од српских академских кадрова одржавали пријатељске односе са њим, очевидно не помишљајући да било шта мењају у својој самоизолацији.

Српски емигрант Кочовић, објавио је сопствену статистику геноцида у НДХ, која се радо цитира од стране опонената и негатора геноцида, јер даје нешто мање цифре него Хрват, такође аматер, Жерјавић – стога Стефановић пише, за угледну француску издавачку кућу Роберт Лафонт, два чланка за *Речник Слободна Француска* (2010) и четири за *Енциклопедију Друјої светскої райи* (2015),⁷⁷ од којих два које је сам пред-

⁷⁷ Припремљена уз сарадњу са *Australian National University*, енциклопедија ’Аустралијски народ’ је имала међу наложеним циљевима да статистички прикаже аустралијско становништво на научној бази. Он је тада већ имао искуство у таквом послу као аутор рада *’Socio-Ethnic Yugoslavs in N.S.W.’* (Сиднеј 1982) када се трудио

ложио: *Јуџославија* за Речник...⁷⁸ и *Јуџословенски рајини љубици* за Енциклопедију.⁷⁹

Др Александар Поповић (1931–2014)

Број оних који су се бавили Балканом и Југоистичном Европом, био је невелик. Од старије генерације, један од првих који се бавио Балканом,

..... да покаже да тобожње статистичке бројке са којима се тада баратало у јавности (на пример у штампи), а на основу тога су аустралијске власти у оквиру мултикултурне политике додељивале разне привилегије (на пример број сати на радију итд.), па и новчана средства, нису ни из близа одговарали стварности, а посебно у односу на хрватске досељенике који су били представљани као многобројнији него што су стварно били, наиме да су чинили најмање 2/3 па чак и до преко 80% од етничких Јужних Словена (углавном Југословена) настањених у Аустралији. Те цифре су биле доказане у његовом раду као потпуно погрешне, што је такође важило и за цифре о Србима, али у обратном смислу, јер је њихов број обично био знатно смањен. Вероватно је он баш зато замољен да напише 'Serbs', први енциклопедијски чланак о аустралијским / аустралијанским Србима који је био рађен на основу најбазичнијег истраживања с обзиром на врло оскудну расположиву литературу и други потребан материјал. Он је изненадио главног уредника енциклопедије, др James Jupp, зато што није морао да направи ни једну исправку у вези с енглеским језиком (веома редак случај), а такође је изненадио председника пројекта Комитета за енциклопедију, најчувенијег аустралијског демографа, др Charles Price пошто су се статистички резултати до којих је он дошао, употребљавајући свој метод, практично подударили са радовима универзитетске екипе задужене за тај посао (а који су то годинама радили за све етничке групе у Аустралији) са много бољим средствима као, на пример, директним приступом пописној статистичкој грађи, или одговарајућим статистичким материјалима Министарства за миграције (Migration Department).

⁷⁸ Овај чланак је написао да укаже на недопустиве, методолошки неприхватљиве, грешке поводом израчунавања демографских губитака Југославије (1941–1945) који је израдио иначе чувени математичар г. I. Laha и његови следбеници, Б. Кочовић и г. В. Жерјавић. Он показује да су више веродостојни резултати радова проф. др Д. Вогелника и др Ж. Ђорђевића (око 1,8 милиона) чији су резултати много ближи званичној цифри која даје број изгубљених живота од 1,7 милиона, од којих су, према његовим прорачунима следећи претходно цитиране радове, више од 1,2 милиона православни (98% Срби). Чланак је утицао на извесне друге писце о овом предмету да поступају опрезно са Кочовићевим и Жерјавићевим подацима, чији је број изгубљених живота за целу Југославију износи врло мало (14 односно 27 хиљада) изнад 1 милиона тј. око 60% званичне цифре.

⁷⁹ *The Australian People an Encyclopedia of the Nation, its People and their Origins*, Sydney (N. S. W.), 1988; 2nd Edition Cambridge University Press, Cambridge, New York, Oakleigh (Vic.), 2001; *Dictionnaire de la France libre* [Енциклопедија Слободне Француске], Robert Laffont, Paris 2010; *Encyclopedie de la Seconde guerre mondiale* [Енциклопедија Другог светског рата], Robert Laffont (2015).

као високо цењени стручњак за балкански ислам, био је Александар Поповић, оријенталиста и исламолог, једини познавалац те области, знао је такорећи сваку дервишку текију од Косова и Албаније, па до босанског, врло различитог ислама. Дипломирао је арапски језик на INALCO 1957. године.

Александар Поповић је рођени брат сликара Миће Поповића, родом из Лознице. Као играч кошаркашке репрезентације Југославије, остао је у Француској, али не као кошаркаш, него радећи напорно споредне послове, учио турски и временом постао угледни стручњак за балкански ислам, научни сарадник, потом научни саветник у CNRS-у, као и наставник на Сорбони – ЕРНЕ, где је био предавач (1975–1993). Пошто се бавио неко време балканским исламом у средњем веку, његово интересовање се усмерило према нововековном и савременом исламу на истом простору.⁸⁰ Као научни саветник у CNRS руководио је истраживачком групом „Просвета у периферном муслиманском свету” (1983–1996), потом сарадник руководиоца интердисциплинарне групе на ЕНЕСС „Периферни муслимански свет” (1986–2001).

Професор на ЕНЕСС и на Колеж де Франсу, Жил Вајнштајн, посебно је ценио и ослањао се на његове компетенције, у заједничким научним пројектима и публикацијама, тако и као глави уредник Турцике.

Нора Белов, угледна новинарка лондонског *Обсервера*, и историчар, која је објавила студије о Југославији и незавидном положају Срба у

⁸⁰ А. Поповић, *Islam balkanique, les musulmans du Sud-Est européen dans la période post-ottomane* [Балкански ислам, муслимани Југоисточне Европе у постосманлијском периоду], publiée en 1986. Аутор бројних чланака о муслиманским мистичним заједницама на Балкану и монографија као што је: *Les Musulmans yougoslaves, 1945–1989* [Југословенски муслимани, 1945–1989] (L'Âge d'Homme, 1990); Id., „Les ordres mystiques musulmans dans les Balkans à l'époque post-ottomane” [Муслимански мистички редови на Балкану у постосманлијском периоду], in *Anatolia moderna – Yeni anadolu*, Tome 2 (1991); Id., *Derviches et cimetières ottomans* [Дервиши и османлијска гробља], pp. 221–226; Id. (ca Nathalie Clayer), „Sur les traces des derviches de Macédoine yougoslave” [На трагу дервиша југословенске Македоније], in *Anatolia moderna – Yeni anadolu*, Tome 4, 1992; Id., „Derviches des Balkans, disparitions et renaissances” [Дервиши на Балкану, нестанак и препороди] pp. 12–64; Id., „Les musulmans de Bosnie-Herzégovine, mise en place d'une guerre civile” [Муслимани Босне и Херцеговине, поставка грађанског рата], in *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 116–117, mars 1997, *Histoire de l'État*, pp. 91–104; https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1997_num_116_1_3216.

њој,⁸¹ долази у Париз 1992. године. Преко Мирјане Флајшман и Бојовића, среће се са Александром Поповићем, поставља му бројна и прецизна питања, и после његових одговора, пита га на крају сусрета: „Да ли сте ви промуслимански оријентисани?“, на шта добија одговор: „Имате фактографију на једној страни, као и интерпретацију на другој, важно је да се те две ствари могу разликовати и да свако може стећи своје мишљење”.

Ратови деведесетих јако су га погађали, нарочито рат у Босни, највише агресија НАТО-а на Србију и Црну Гору. Тада је са горчином говорио о свом окружењу, „Нико од толиких мојих колега и пријатеља овде, баш нико ме није питао шта ја мислим о овоме и како то доживљавам”. При том је причао како су га из државних служби и министарстава раније питали и помно слушали његове одговоре на питања из његове неисцрпне ризнице знања. Објавио је према сопственој тврдњи око 20 књига, што самостално, што у колективним публикацијама и научним пројектима.

Александар Поповић се вајкао, како никад никоме из Југославије још није успео да објасни, шта је то ЕРНЕ, где је он био предавач, ЕНЕСС, као и друге установе највишег степена универзитетских студија у Француској.

Његова животна сапутница, Натали Клајер, један је од ретких стручњака за албански језик, историју и друштвене процесе, коју је он највећим делом формирао, осим кад је реч о језику који је научила изгледа због албанског порекла.

У четвртном броју годишњака *Балканске студије* (који Андре Гију покреће 1994), Бојовић, као приређивач тематског броја: „Аутохтоно спитатељство балканских земаља”, објављује прилоге Саше Поповића и Натали Клајер.⁸²

⁸¹ N. Beloff, *Tito's Flawed Legacy: Yugoslavia and the West Since 1939*. Westview Pr. (1986); Id., *Yugoslavia: An Avoidable War* (1997).

⁸² A. Popović, „La presse des musulmans des Balkans au cours de la Seconde guerre mondiale (1941–1944/45)” [Муслиманска штампа на Балкану у време Другог светског рата (1941–1944/45)]; Nathalie Clayer (CNRS), „Presse et identité nationale en 1903–1904 d’après les rapports des consuls austro-hongrois” [Штампа и национални идентитет 1903–1904, према извештајима аустроугарских конзула], in *Etudes balkaniques. Cahiers Pierre Belon. Recherches interdisciplinaires sur les mondes hellénique et balkanique* 4 (Directeur scientifique André Guillou, éd. De Boccard, Paris, sous la direction de B. Bojović), № 4 (1997), pp. 201–221; pp. 177–197 + 1 carte.

Проф. др Миливој Сребро

Шеф Катедре србистике на Универзитету у Бордоу,⁸³ Montaigne, покретач сајта *Serbica*,⁸⁴ организатор међународних научних скупова,⁸⁵ Миливој Сребро је окупио око своје катедре у Бордоу сараднике и преводиоце, организовао педагошке активности и преводе, приближава српску књижевност француском говорном подручју и читалачкој публици. После Драгана Недељковића он је први Србин на Катедри славистике у Француској, што је од посебног значаја за србистику коју су одвајкада предавали они којима српски није био матерњи језик.

Пре одласка у Француску, био је уредник *Књижевне критике* и сарађивао у бројним листовима и часописима у бившој Југославији. Такође, био је ангажован, током више година, као стални критичар НИН-а, а 1985. и 1986. и као члан његовог жирија за роман године. После одласка у Француску објављује чланке, студије и есеје у француској периодици, а од 2011. године је и главни уредник портала и електронске ревије на француском језику *Serbica* (www.serbica.fr).

.....
⁸³ M. Srebro, *La littérature serbe contemporaine vue par la critique française (1975–1995)* [Српска савремена књижевност према француској критици (1975–1995)], докторска дисертација: Универзитет „Michel de Montaigne” – Bordeaux III (1997); Id., *Роман као њосџуџак у савременој српској књижевности*, Матица српска, Нови Сад 1985; Id., *Mali vavilonski listar. Vodič kroz knjižare*, Svjetlost, Sarajevo 1991; Id. *Anthologie de la nouvelle serbe 1950–2000, choix de nouvelles, introduction* [Антологија српске новеле 1950–2000, избор новела, увод], pp. 9–33) M. Srebro, Gaïa Editions, 2003, 412 p.; Id., *Bibliographie de la littérature serbe en France (1945–2004)* [Библиографија српске књижевности у Француској (1945–2004)], Id., „La littérature serbe dans le miroir français” [Српска књижевност у француском огледалу], pp. 9–42 / *Bibliografija srpske književnosti u Francuskoj* (1945–2004), двојезично издање, Народна библиотека Србије, Београд 2004, 201 p.; Id., *Ecrits et cris d'un apatride* [Писање и крици једног апатрида], L’Harmattan, 2005, 218 p.

⁸⁴ www.serbica.fr – portal, časopis, enciklopedija... Predstavlanje srpske književnosti u Francuskoj u eri interneta [www.serbica.fr – portail, revue, encyclopédie... Présentation de la littérature serbe en France à l’ère de l’Internet], in *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, dir. Dragana Mršević-Radović et Boško Suvajdžić, Belgrade 2018, pp. 147–156.

⁸⁵ M. Srebro (ed.), *La Littérature serbe dans le contexte européen: texte, contexte et intertextualité* [Српска књижевност у европском контексту: текст, контекст и интертекстуалност], actes du Colloque international organisé à l’Université Michel de Montaigne – Bordeaux 3, dir. Milivoj Srebro, Pessac, MSHA, 2013, 360; Id., *Les relations littéraires et culturelles franco-serbes dans le contexte européen* [Француско-српски књижевни односи у европском контексту], dir. Jelena Novaković et Milivoj Srebro, Matica srpska, Novi Sad, Univ. Bordeaux Montaigne, Novi Sad, 2019; Id., *Précis de littérature serbe* [Преглед српске књижевности], dir., Milivoj Srebro, Presses universitaires de Bordeaux, 2019.

У Француској која је матична земља славистике, основане на Колеж де Франсу у првој половини XIX века, постоји више катедри славистике, од којих је сада ова у Бордоу једна од најважнијих, посебно због србистике и значајне активности Миливоја Сребра. Највећи департаман славистике у Француској је на Универзитету Париз Сорбона 4, који је у време кад је на његовом челу био Франсис Конт имао готово сто чланова наставног особља. На Катедри србистике, раније југославистике, матична земља обично даје лектора, на том месту су се смењивали најчешће писци међу којима је било познатих књижевника.

Мр Весна Баштовановић Нинковић

Весна Баштовановић је рођена у Француској, од родитеља који су дошли из Југославије. Није занемарила свој матерњи језик, веру, културу, историју и сећање предака и савременика. Школовање и студије завршила је врло успешно у Француској, магистарски из историје српског средњег века одбранила је на Сорбони,⁸⁶ код једног од најистакнутијих француских византолога, Мишела Каплана.⁸⁷ Положивши државни испит (агрегацију), постала професор историје у француској државној гимназији, као што је и њен супруг Горан гимназијски професор енглеског језика. Имају двоје деце и припадају делу српског расејања препознатљивог по интеграцији у француски просветни и друштвени миље, без отуђења од српске и православне припадности. Децу васпитавају у духу равнотеже између српске и француске културе и припадности.

Као врсни историчар, медијевиста, добро упућена у српску историју, Весна Баштовановић је била уредник и писац предговора зборника *Историја и есхатологија*, који је у српском и француском двојезичном издању објављен 2008. године.⁸⁸ Радови објављени у овом зборнику на француском, као и они на српском, презентовани су највећим делом на језику

⁸⁶ Vesna Baštovanović, *L'apogée de la diplomatie serbe. Le roi Milutin (1282–1321) entre Byzance et l'Occident* [Врхунац српске дипломатије. Краљ Милутин (1282–1321) између Византије и Запада], *Mémoire de maîtrise en „Histoire byzantine”* [Магистер на катедри Историје Византије], Université Paris I Sorbonne-Panthéon, 1996–1997.

⁸⁷ Ученик Пола Лемерла (потом Хелен Арвајлер и Николе Свороноса), чију је катедру преузео после одласка Хелен Арвајлер у пензију, ректор Париз I Пантеон Сорбона (1999–2004), посебно заслужан за историју земљишног поседа у Византији, аутор значајне синтезе: *Pourquoi Byzance? Un empire de onze siècles*, Gallimard, Paris 2016; Мишел Каплан је један од најзначајнијих представника француске византологије.

⁸⁸ Б. И. Бојовић, *Историја и есхатологија: из историје и књижевности јужно-словенског средњег века* = *Historie et eschatologie: de l'histoire et de la littérature du Moyen*

првобитног објављивања, што значи да се не ради о преводима, осим у пар изузетака.

Весна Баштовановић Нинковић бави се и редакцијом уџбеника за средње школе и гимназије у Француској: *Histoire Première S/EL/S, Questions pour comprendre le XXème siècle* (*Историја за завршне разреге гимназија – питања за разумевање XX века*), sous la direction de Pascal Zachary, Hachette Education 2011. као и писањем чланака за просветни часопис „Les pièges de la souffrance à l'école” („Замке школских невоља”), in *Pratiques*, № 79, novembre 2017.

Као педагог и историчар, родитељ и припадник српске и француске културе истовремено, Весна Баштовановић Нинковић, као и њен супруг, представљају новији облик српске дијаспоре у Француској, успешније интегрисане у овој средини од претходних генерација расејања, не губећи при том припадност народу и култури свога порекла.

.....
Age sud-slave (1987–2007), Врњачка Бања: Братство Св. Симеона Мироточивог, 2008 (Врњци: Интерклима графика).

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ И АКАДЕМСКИ ПРОЈЕКТИ

Фондација Александрос Оназис

Након студијског боравка у Грчкој 1996/97. године, Бојовић други пут 2004. године, користи подршку и покровитељство Фондације Александрос Оназис у Атини. Гостопримство домаћина и повољни услови у најлепшем делу древне метрополе, академска размена, библиотеке, архиви, гостовања на грчким универзитетима, обнова и коришћење језика, студијски боравци на Криту, Пелопонезу, Кикладама, Спорадама, у Тесалији, Епиру и нарочито на полуострву Халкидики, на Светој Гори и Хиландару, пружају услове и амбијент за спознају колевке европске цивилизације и културе, путевима Одисеја и других знаменитих хеленофила, Бајрона, Шлимана, Еванса, као и књижевника и путописца Хенри Милера.

Студијски боравак који је на најбољи начин послужио за истраживање и редакцију „Византијског миленијума“, који је један од највећих издавача у Француској, Елипсе, наручио за академску публику, у првом реду за постдипломце, посебно оне који спремају полагање конкурса за агрегацију, државни испит за професоре лицеја и средњих школа. Иако колевка византијске историографије и филологије, земаља у којој се објављују највећи корпуси старогрчких и византијских текстова и архивске грађе, у првом реду у серији Collection Budé, издавачке куће Belles Lettres⁸⁹ (чији директор Ален Сегон, хелениста и астроном у CNRS и његова супруга Мирјана Флајшман, су пријатељи академика Воје Ђурића и нарочито професора Драгана Недељковића), затим монументална серија *Хришћански извори* (*Sources Chretiennes*), неуморно објављује преко 300 наслова најзначајнијих аутора византијске теолошке, философске, хагиографске и химнографске књижевности. Као и монументална, већ поменута колекција Акти Атоса (*Actes de l'Athos*), не помињући велики број других издања,

⁸⁹ Објављено је преко 800 наслова, нешто више грчких него латинских текстова и различитих аутора.

превода, студија, све оно што чини француски језик неопходним за бављење хеленистичким и византолошким студијама, универзитетски курс у Француској не подразумева историју Византије, осим као факултативног предмета или у оквиру постдипломских студија. Први искорак из ове праксе је био увођење историје Византије за полазнике трећег циклуса на француским универзитетима. Невелик слој с малим бројем византолога у односу на велики број универзитета у Француској (84), брзо је исцрпљен те је за кратко време објављено десетак и више приручника историје Византије.

Како велики издавачи најчешће наручују важније издавачке пројекте, по правилу понуде и потражње, последица је, поред осталих објављивање приручника *Византијски свети*, медиевисте Жоржа Жехела, Бошка Бојовића и Васе Кондумас, као и Бојовићев *Византијски миленијум*, код трећег или четвртог највећег издавача у Француској, Елипсе, специјализованог за универзитетске приручнике и средњошколске уџбенике.

Осим општег прегледа миленијумске историје хришћанске римске империје, ова два приручника настоје и да приближе, ако не и помире, гледишта у своје време најутицајнијих историчара, Георгија Острогорског и Пола Лемерла, о питању феудализма у Византији. Полазећи од тога да је делом у питању нека врста термилошког неспоразума око схватања феудализма, као и идеолошки набој тог појма, још у периоду између два светска рата, којим се по сваку цену тражи заједнички именоватељ Европе из којег треба искључити словенску и православну компоненту, тежи се заједничком именоватељу великих историчара мимо ових регресивних стереотипија.

Непроцењиви допринос руске историографије, у првом реду из области аграра, земљишних односа и велепоседа, који западна историографија није увек у правој мери вредновала, поред осталог и због језичке баријере, можда све до радова Каплана, као и неупоредиво ужег схватања феудализма код Лемерла, време и напредак историографије као науке друштвених процеса, у време које се сматра ослобођеним од идеологија, чине овај допринос потребним и корисним, нарочито за академску публику којој је намењен.

Лето на полуострву Халкидики, у близини Стагире, накада Сидерокапсије, у друштву Андре Гијуа, који се раније бавио проучавањем тог археолошког локалитета, којим се бавио и Бојовић, били су најбољи закључак овог посебно корисног семестралног студијског боравка.

Када Бојовић, уз подршку Ректората, покреће пројект стварање Одељења EHES на простору такозваног Западног Балкана, на састанку радне

Гост Универзитета у Јањини – манастир Жица (XVII век)
проф. Елени Влахопулу и Андроник Фалангас, 23. април 2004.

групе од једва десетак стручњака, Кзавије Бугарел (стручњак за босански ислам, о коме је почетком 90-их одбранио врло добру докторску дисертацију, о проповедима хоџа и избору Алије Изетбеговића на првим вишестраначким изборима у Босни и Херцеговини), као научни сарадник у CNRS, говори како сам каже „врло опоро”. Како на Западном Балкану нема трага од франкофоније, да Француска ту нема шта да тражи мимо ЕУ и како, што је најважније „нема критичне масе стручних кадрова који би се тим простором бавили у Француској”, што заправо и није било далеко од истине, пре свега у трећем делу изјаве. На то Бојовић узвраћа како није очекивао ову врсту неспоразума, што може бити и последица утицаја острашћености каква се лако може стећи на неким просторима. Неспоразума, јер се, као и у већини других делова света, и овде мора поћи од

услова понуде и потражње. Није ни умесно, ни рационално да се са Запада на Балкан намеће знање о том простору, да се тим људима сервира знање о томе што они најбоље познају, стога би било умесно понудити оно што EHESS најкорисније може да понуди – метод и методологију научноистраживачког рада у друштвеним наукама које су традиционално заступљене у Француској, што није увек случај са земљама у транзицији, које су напустиле пут дијалектичног материјализма и сада траже своје место у новом светском поретку. Бојовић после ове аргументације постаје шеф пројекта за размену научноистраживачких искустава и пројеката са земљама Југоисточне Европе и стварање одељења EHESS на Западном Балкану, са полазним основом стварања тих одељења почев од Београда.

Били су присутни на овој седници у Ректорату EHESS, још Саша Поповић, Натали Клајер, професор Жан Франсоа Госо, антрополог, нешто касније генерални директор CNRS, и други, скоро све, научноистраживачки и просветни кадрови са EHESS и из CNRS.

Научноистраживачки центар Pierre Belon

Андре Гију, као председник AIESEE, осим Балканолошког конгреса сваких пет година, неуморно организује годишње међународне научне скупове, некад и два пута у години, на које долазе научни радници и академски истраживачи из земаља Југоисточне Европе, као и они који се тим простором баве из других земаља света. UNESCO, са његовим амфитеатрима и конгресним салама, је био више пута место одржавања тих скупова, који су још одржавани у Италији (Палермо, Косенза), Грчкој, Румунији, Албанији, као и у Београду. Србија је била у фокусу Андре Гијуа, који је са Комненом Бећировићем и Владимиром Волковим, у *Фиџару*, најтигражнијем и најстаријем француском дневном листу, потписао апел, објављен 15. марта 1999: „Косово: културна баштина у опасности. Ваздушни удари би били злочин против хуманости и против цивилизације”.

Иако је као председник AIESEE одржавао преписку и научну сарадњу са свим државним и академским центрима Југоисточне Европе, Београд је био у средишту његовог интересовања, посебно кад су у питању земље бивше Југославије, које је појединачно настојао да укључи у рад AIESEE, међународне научне скупове, зборнике, годишњак *Балканске сџудије* и друге публикације. Настојао је да балканологију и друге друштвене науке подстакне и у метежно време, знајући да је наука о балканским земљама настала у Београду 1934, са Миланом Будимиром, Петром Скоком, Ратком Парежанином и другима који су под покровитељством краља Александра

покренули први Институт за студије Југоисточне Европе, исте године када је краљ погинуо као прва жртва долазећег Другог светског рата. Не без тешкоћа и препрека, нарочито деведесетих година и то са обе стране.

Балкан и велики део простора некадашње Југославије били су током тих година у ратном метежу, оркестрирана кампања практично свих западних медија била је крајње пристрасна, једностранна и инквизиторска, управо према Београду и према Србима.

Тешкоћа је било и са других страна, простор Југоисточне Европе био је захваћен неком врстом летаргије, Балкан и балканизација постали су синоними за регресивне појаве, идентитетске пориве и све оно чега се ЕУ ужасавала, оптужујући Србе за све, највише за оно што су сви други актери ратне драме неупоредиво више од њих спроводили, све оно што никако није било политички коректно помињати, још мање јавно износити.

Балканолошки центар, за византолошке, неохеленистичке и балканолошке студије, који је од сукоба са Андре Гијом и Хелен Антониадис, на ЕНЕСС водио Пауло Одорико, љубазно је замољен у Ректорату да некако избегне придев балканолошки у свом наслову. Тако је преименован у Византолошки, неохеленистички и за Југоисточну Европу. Касније је интегрисан у Центар за историјске студије, који је обједињавао већину од десетина научноистраживачких јединица и лабораторија, којих на ЕНЕСС има највише, с тим што је на тај начин постао део CNRS, што је давало одређена права и олакшице, за међународне научне пројекте и размене, као што ће се видети касније.

Поменути византолошки и центар за Југоисточну Европу објављује серију монографија, не и годишњак, који је објављивао само Центар „Пјер Белон”.

БАЛКАНСКЕ СТУДИЈЕ & МОНОГРАФИЈЕ

REVUE ÉTUDES BALKANIQUES – CAHIERS PIERRE BELON

Балканске студије – Свеске Пјер Белон

Recherches interdisciplinaires sur les mondes hellénique et balkanique

[Интердисциплинарна истраживања хеленског и балканског простора]

Годишњак *Études Balkaniques* (Балканске студије) Андре Гију покрене 1994, као периодик Центра за византијске, неохеленске и балканолошке студије „Пјер Белон”. Као практично једини балканолошки научни часопис у Француској, објављује тематске бројеве из области друштвених наука. Пјер Белон из Мана (1517–1564), је први научник који је проучавао Балкан у XVI веку (1546–1549), за рачун француског краља Франсоа I, као члан дипломатске мисије код Сулејмана Величанственог, и оставио драгоцене описе минерала, вегетације, привреде, рударства, географије и етнологије, поред осталих земаља источног Средоземља, за Егејску Македонију, Халкидики и Свету Гору.⁹⁰ Сматра се једним од највећих научника XVI века.

Наслови 22 свеске овог годишњака, објављене почев од 1995, сведоче о континуитету и разноврсности тематике и научних области овог балканолошког часописа.

I–II *Modes de vie et modes de pensée à Byzance* I–II (1994–1995) [Начин живота и мишљења у Византији] – Dirigé par André Guillou [уредник Андре Гију]

III *Unité et diversité des cultures populaires du Sud-Est européen* (1996) [Јединство и разноврсност народних култура Југоисточне Европе], dirigé par André Guillou

IV *Transmission du patrimoine byzantin et médiateurs d’identités autochtones* (1997) [Рецепција византијског наслеђа и вектори аутохтоних идентитета], dirigé par (уредник) Вошко Војовић

⁹⁰ *Les Observations de plusieurs singularitez et choses mémorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estrangers...* (5 microfiches acetate de 98 images, diazoïques) [Запажања изузетности виђених у Грчкој, Азији, Јудеји, Египту, Арабији и другим страним земаљама... (5 микрофајлова са 98 слика)], Hachette, Paris 1976; *Voyage au Levant* (1553). *Les observations de Pierre Belon du Mans* [Путовање по Леванту (1553). Запажања Пјера Белона од Мана], éd. Alexandra Merle, Paris 2001.

- V *Matériaux pour une histoire de Chypre* (1998) [Грађа за историју Кипра], dirigé par Paolo Odorico
- VI *Byzance et l'hellénisme: l'identité grecque au Moyen-Âge* (1999) [Византија и хеленизам: грчки идентитет у средњем веку] *Actes du Congrès International tenu à Trieste du 1er au 3 octobre 1997* [Зборник радова са Конгреса одржаног у Трсту 1–3. октобра 1997]
- VII *L'image du héros dans les traditions orales du Sud-Est européen* (2000) [Херојски лик у усменој поезији Југоисточне Европе], dirigé par Stathis Damianakos
- VIII *Les médias créateurs de leur image dans le Sud-Est européen: la presse* (2001) [Медији као творитељи представе о себи у Југоисточној Европи – штампа], dirigé par André Guillou
- IX *L'autre dans le Sud-Est européen* (2002) [Алтеритет у Југоисточној Европи] par J.-F. Gossiaux
- X *Le Droit romano-byzantin dans le Sud-Est européen* (2003) [Римско-византијско право у Југоисточној Европи], dirigé par Evagélos Karabélias
- XI *Le sport dans le Sud-Est européen* (2004) [Спорт у Југоисточној Европи] par Roland Étienne
- XII *Le patrimoine dans le Sud-Est européen* (2005) [Културна баштина у Југоисточној Европи]
Dirigé par Léon Pressouyre
- XIII *Création musicale et nationalismes dans le Sud-Est européen* (2006) [Музичко стваралаштво и национализми у Југоисточној Европи], dirigé par Georges Kokkonis
- XIV *L'espace public dans le Sud-Est européen* (2007) [Јавни простор у Југоисточној Европи]
Dirigé par Kyriaki Tsoukala
- XV *La préhistoire du Sud-Est européen: traditions et innovations* (2008) [Преисторија у Југоисточној Европи], dirigé par Georgia Kourtessi-Filippakis
- XVI *La culture ottomane* (2009) [Османлијска култура], dirigé par Raia Zaimova
- XVII *Habiter dans les Balkans* (2010) [Становање на Балкану], Carmen Popescu et Kyriaki Tsoukala
- XVIII *Paysages religieux et mémoriels en Europe du Sud-Est: visions anciennes, pratiques et politiques récentes* (2011–2012) [Верски пејсаж и маузолеји у Југоисточној Европи: старо виђење, ритуали и новија схватања], dirigé par Galia Valtchinova
- XIX–XX *La culture juridique dans les Balkans* (2013–2014) [Правна култура на Балкану]
Dirigé par Lisa Bénou et Laurent Mayali
- XXI „1989” (2015–2016) Dirigé par Lisa Bénou et Galia Valtchinova
- XXII *Réseaux consulaires et interculturalité dans les Balkans (XVIIe–XXe siècles)* (2017–2018) [Конзуларне мреже и интеркултуралност на Балкану XVII–XX века] Y. Konstantinova, G. Koutzakiotis]
- XXIII *Traductions et traducteurs dans les Balkans (XVIIIe–XXIe siècles)* (2019–2020)
A. Sfoini D. Morichon

Поред годишњака *Балканске студије*, Асоцијација Пјер Белон објављује монографије из исте области, повремено докторске дисертације, укупно

преко 20 монографија из поменутих области. Годишњак и монографије објављују се под уговором са једним од најпознатијих научних издавача Де Бокар.

De Boccard, 4, rue de Lannau, 75005 Paris et en version électronique:
<https://www.cairn.info/revue-etudes-balkaniques-cahierspierre-belon.htm>

LISTE DES MONOGRAPHIES DES EDITIONS DE L'ASSOCIATION PIERRE BELON
(из пописа монографских издања Асоцијације „Пјер Белон”)

P. ODORICO, *Conseils et mémoires de Synadinos, prêtre de Serrès en Macédoine* (XVIIe siècle), 1996.

Lisa BENOUE, *Le Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrôme* (Serrès), vol. I (XIIIe–XVe siècles), 1998.

B. BOJOVIC, *Raguse (Dubrovnik) et l'Empire ottoman (1430–1520). Les actes impériaux ottomans en vieux-serbe de Murad II à Selim Ier*, 1998.

G. ARABATZIS, *Éthique du bonheur et orthodoxie à Byzance* (IVe–XIIe siècles), 1998.

Katia TCHEREMISSINOFF, *Recherches sur le lexique des chroniques slaves traduites du grec au Moyen-Âge*, 2001.

A. DAGKAS, *Recherches sur l'histoire sociale de la Grèce du Nord: le mouvement des ouvriers du tabac 1918–1928*, 2003.

G. TROUDE, *Conflits identitaires dans la Yougoslavie de Tito*, 2007.

B. I. BOJOVIC, *Chilandar et les pays roumains* (XVe–XVIIe siècles). *Les actes des princes roumains des archives de Chilandar (Mont-Athos)*, 2010.

ACTES, *L'homme et son environnement dans le Sud-Est européen. Xe Congrès de l'Association internationale du Sud-Est européen*, Paris, 24–26 septembre 2009, 2011.

Lisa BENOUE, *Pour une nouvelle histoire du droit byzantin. Théorie et pratique juridiques au XIVe siècle*, 2012.

Maria ZOUBOULI, *L'image à Byzance. Une nouvelle lecture des textes anciens*, 2014.

G. KOUTZAKIOTIS, *Attendre la fin du monde au XVIIe siècle. Le Messie juif et le Grand Drogman*, 2014.

Bosko I. BOJOVIC, *Les grands siècles de Raguse, XVe–XVIe siècles*. (у штампи)

Дело Андре Гијуа⁹¹ је утолико значајније за балканологију, што је ова научна област била све више занемаривана у Француској. Што је утолико мање очекивано кад се има у виду да је Француска колевка византологије, чији почеци сежу у XVII век на Сорбони,⁹² као и колевка славистике у XIX

⁹¹ Библиографија (непотпуна), Lisa Benou, „Bibliographie d'André Guillou”, in *Νέα Ρώμη, Χρόνος συνήγορος, Mélanges André Guillou, Rivista di ricerca bizantinistica* 8 (2011), Roma 2012, 5–16.

⁹² Међу њима је и археолог и нумизматичар, француски академик Анселмо Бандури (1671–1743), Дубровчанин, један од првих коментатора Константина Порфирогенита (A. Banduri, *Conspectus operum sancti Nicephori... quae propediem duobus*

веку на Колеж де Франсу. Славистика има више академских центара и катедри, најјачи је на Универзитету Париз IV Сорбона, Катедре за језик и књижевност, не и за историју. Француски историчари не знају језике балканских земаља, иако то није једина препрека. Сасвим су другачије прилике биле са историјом Византије, која је и само своје име стекла од француских клирика и хелениста, који из конфесионалних разлога нису хтели да користе име Другог Рима што је прави назив за хиљадугодишњу империју која се назива од новог века, Византијом. Као што се њени становници сматрају Римљанима, Ромејима, тако су их и Арапи и Турци звали, Рум и Румелија, турски назив за Балканско полуострво. Француска историографија следи логику француске историје, што значи да је историја у првом реду државна концепција, везана за државне архиве, државне границе и остале установе. Нација, односно државни народ, је појам настао од Француске револуције, која установљује суверенитет друштвеног корпуса, нације, као историјске појаве, државе-нације, која има своје границе, законе, језик, културу и остале прерогативе државног и националног суверенитета и посебности континуитета у трајању – националну или државну историју.

Трајања у континуитету, што није својствено свим европским земљама, државама и народима, посебно на Балкану, све до почетка XX века називаним европском Турском.

За историју Балкана, према логици државних установа, примарна је историја Турске, која траје на простору готово читавог Балкана од XV до XIX века. За Жила Вајнштајна, једног од водећих ауторитета за историју Турске у Француској и иначе, на Балкану постоји историјска и културна баштина, као заједнички именоватељ, турски.

Тако у Француској, иако колеџи византологије, нема сталне катедре за историју Грчке, осим оне која настаје деведесетих година на EHESS, као преседан, на буџету грчке владе, као и на буџету Француске, нека врста ротационе катедре, на којој се професори смењују, под уговором, на одређено време.

Стога је стварање Катедре за Југоисточну Европу био преседан, иако не на буџету било које стране државе, већ на буџету француског Министарства просвете.

Што би било много теже, без упорног и дугогодишњег рада и ангажовања Андре Гијуа и његових сарадника.

.....
tomis edenda sunt et quorum pauca hactenus edita fuerunt... Studio et opera... Anselmi Bandurii par Anselmo Banduri, 1705; Imperium orientale, sive Antiquitates Constantino-politanae, in quatuor partes distributae... opera et studio Domni Anselmi Banduri, 1711 (http://oce.catholic.com/index.php?title=Anselmo_Banduri).

Историјски, географски, територијални и институционални дисконтинуитет балканских, тачније земаља Југоисточне Европе, не важи у истој мери кад је у питању историја Румуније, односно румунских кнежевина Влашке и Молдавије, делом и Трансилваније (мађарског Ердеља), које од краја средњег века имају територијални и институционални континуитет, иако као вазалне кнежевине, нешто попут Дубровачке републике, под суверенитетом Порте, султана, османлијске империје. Упркос томе не постоји нити је постојала, катедра за историју Румуније, као што не постоје катедре за историје већине европских земаља, на 84 универзитета у Француској, као и готово исто толико још високих школа. Иако су влашки и молдавски бојари стизали у Француску још пре руских, користили већ у XVIII и XIX веку француски као европски језик културе и академског образовања, студирали на Сорбони и преносили знања у своје земље. Касније, после најбројније и најутицајније руске, авангарда у Француској је била и румунска, у њој била интегрисана као у својој отаџбини, из које је понела културу и знање француског, готово као матерњег језика, што је разуме се био случај и у Русији, као и у многим другим европским земљама, све до прве половине XX века.

Западна, средња, северна и јужна Европа имају мање више заједничко историјско и културно искуство, од средњег века и крсташких ратова, посебно под утицајем хуманизма и ренесансе, крајем средњег и почетком новог века, умрежавања привредних размена у континенталним размерама, инквизиције, реформације и великих верских ратова, колонијализма и века просвећености. Русија и источни делови Европе деле то опште искуство од времена Петра Великог, потом и од времена Катарине Велике, чије сорабско порекло је мање познато,⁹³ век просвећености за Русију има готово исти значај као за Француску и друге делове Европе. Русија је земља европске културе у ужем и најеминентнијем смислу, другачија конфесија није једини разлог за не мале разлике у дихотомији европске цивилизације. Оне су пре свега историјски условљене, а то је разлика у првом реду у односу између државности и друштвеног корпуса. Европска друштва настају из нобилијалног феудализма, пореклом, као и корпоратизам, из једног дела Француске, док су руско и румунско друштво под утицајем земљишне и функционерске аристократије, византијске или староримске провенијенције.

⁹³ F. Conte, *Les Slaves – Aux origines des civilisations d'Europe centrale et orientale* (VIe–XIIIe siècles), Albin Michel, Paris 1986; F. Kont, *Sloveni: nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi* (VI–XIII vek), prevod Gordana Petrović, predgovor Jovanka Kalić, „Filip Višnjić”, biblioteka Retrospektive, urednik, B. Bojović, Beograd 1989.

Балкан је ту византијску и аутохтону баштину за пола миленијума одржавао посредством доминације Турске, чију је декаденцију и расуло дочекао као тешко и антагонистичко османлијско наслеђе. Браћање европској цивилизацији, од Српске револуције, како је назива највећи немачки историчар тога доба, Леоплд Ранке, па све до Балканских ратова, балканске земље и народи од Европе наслеђују романтизам, са његовом готово неминовним, позним, декадентним и коначним обликом, националромантизмом.

Стога су неки историчари, као балканолог (докторирао 1952. код Фернана Бродела), професор америчког Универзитета Ратгерс у Њу Брансвику, Трајан Стојановић,⁹⁴ Балкан могли препознавати као „терцијалну Европу”, стицајем историјских околности, колевка Европе нашла се на зачељу њене историје и цивилизације. Оно чему је у највећој мери допринела себичност и кратковидост великих сила, које су у страху од Русије држале „мртву турску руку под нашим грлом”, према речима Петра II Петровића Његоша.

Отуда сеизмичке силе, Источно питање, балканизација и балканско буре барута, које добро дође кад треба квитати рачуне, мерити снаге, на ново мешати карте и рушити државе као шаховске фигуре, на шаховници европских беспућа и балканоликих гордих посртања.

Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen – AIESEE

Основана 22. априла 1963. у Букурешту, под покровитељством Унеска, с циљем проучавања цивилизације земаља Југоисточне Европе, подршке друштвеним наукама које се баве земљама тог региона, њиховим културним односима кроз историју. Чланице AIESEE су поред земаља регије, укупно 25 земаља међу којима су Аустрија, Русија, Јапан, Немачка, Шпанија, Велика Британија, Пољска, Холандија и друге.

Током свог полувековног рада, AIESEE је организовала преко 80 међународних научних скупова, као и десет балканолошких конгреса: Софија, Атина, Букурешт, Анкара, Београд, Солун, Тирана, Париз и Букурешт.

⁹⁴ Т. Стојановић, *The Pattern of Serbian Intellectual Evolution 1830–1880* (1959); Id., *Conquering Balkan Orthodox Merchant* (1960); Id., *French Historical Method*, Cornell University Press, 1976; Id., *Between East and West: The Balkan and Mediterranean Worlds 1992–1995*, 4 vol.; Id., *Balkan Worlds: The First and Last Europe*, Armonk, New York, London, 1994; Id., Introduction to *The Balkans Since 1453*, by L. S. Stavrianos, New York University Press, 2009; Id., *Балканска цивилизација*, Београд 1995; Id., *Балкански свеџови: њрва и њоследња Евроџа*, Београд 1997.

Први председник био је Denis Zakythinos (1963–1963), Фрањо Баришић (1967–1971), Халил Иналчик (1973–1975), Николај Тодоров (1975–1979 и 1989–1994), Милутин Гарашанин (1983–1989 у два мандата), Jean Karayanporoulos (1994–1999), Разван Теодореску је генерални секретар (од 1994–), Андре Гију председник (1999–2009), почасни председник (2009–2013).

Публикације (осим 26 зборника радова)

E. Condurachi, *Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen* (AIESEE). *Buts et activités* (1963–1977), Bucarest, 1978.

Pour une grande histoire des Balkans des origines aux guerres balkaniques: unité culturelle et particularismes, identités culturelles et dialogues interculturels. Tome I. *Espaces. Peuples. Langues*, Paris, 2004.

Pour une grande histoire des Balkans des origines aux guerres balkaniques: unité culturelle et particularismes, identités culturelles et dialogues interculturels. Tome III. *Vie et civilisation*, Paris, 2009.

Периодична издања

Bulletin de l'AIESEE. Publication semestrielle/annuelle/multi-annuelle paraissant en français. 1–34, Bucarest, 1963–2004.

Bulletin d'archéologie Sud-Est Européenne. 1–3, Bucarest, 1969–1973.

Revue de l'AIESEE. Publication (multi) annuelle paraissant en français. 35–39, Bucarest 2005–2009.

Велика историја Балкана

После одлуке да се *Велика историја Балкана* објави као синтеза најновијих научних резултата друштвених наука о Југоисточној Европи, донете на Балканолошком конгресу у Солуну, 1994, од када Андре Гију постаје, најпре председник Националног комитета AIESEE за Француску, ускоро и шеф Редакције за нову историју Балкана, академик Милутин Гарашанин шеф Редакције за Србију, Бојовић учествује на седницама Редакционог одбора које се одржавају у Паризу, као Гарашанинов заменик.

Током седнице одржане у Културном центру Грчке у Паризу, осим Гијуа, Антонијадис и других, као академици Христо Фрашери, представник Албаније, и Николај Тодоров, представник Бугарске, Тодоров први интервенише после уводне речи, повишеним тоном: „Како ћемо писати историју Македоније, у време кад није била у саставу Србије и Југославије”. На шта представник српске редакције одговара: „Одлично што сте покренули то питање, сад је прави тренутак да се договоримо хоћемо ли

давати предност ономе што нас раздваја или ономе што нам је заједничко”. На шта Тодоров устаје, шири руке да загрли млађег колегу, као за њим и Фрашери. Испољавајући парадокс Балкана, и мање разлике стварају не-сразмерне спорове, при том се могу премостити кад има добре воље. Тако је и било током рада комисије, с тим што су се тешкоће током времена гомилале. Радови који су пристизали у све већем броју, при том најмање из Србије и са такозваног западног Балкана, највише из Грчке и Бугарске, били су крајње хетерогени, некад незадовољавајућег нивоа и оскудне акрибије, дотле да су морали бити одбијени, готово по правилу у лошем француском преводу, из најразличитијих области, историје, археологије, филологије, антропологије, етнологије, социологије, лингвистике, постају све веће брдо прилога и недогледни посао. Неуморни радник, Андре Гију, коме није било тешко да докторске дисертације од по хиљаду страница, писане као неким другим језиком, иако са француским речима, сукцесивно исправља све до употребљивог стања, бива превазиђен размерама растућег редакторског посла, упркос помоћи Хелен Антонијадис. После неколико година гомилања прилога, донесена је одлука да се недогледни посао сведе на разумну меру и Гију синтетизује преспеле радове. Тако долази до објављивања првог (2004) и трећег (2009) тома *Велике историје Балкана*, за други том је рукопис до даљњег изгубљен, био је пред завршетком када је Андре Гију преминуо 20. октобра 2013.

UNESCO – AIESEE – Б. Бојовић, Хелен Антонијадис, А. Гију, Р. Теодореску,
4. март 2002.

ПРОЈЕКТИ

Темпус – EHESS

Стварање филијала EHESS, на западном Балкану, такозваних Антена, каквих има у другим европским земљама, рачунајући и земље у транзицији, био је амбициозан пројект, који је имао подршку Рактората и ректорке EHESS, Даниел Хевје-Леже, као и извршног секретара Трикорноа. Бојовићу су издата овлашћења и акредитација, да као шеф пројекта може да покрене процедуру успостављања сарадње са академским центрима на западном Балкану, почев од Београда.

Међу првима са којима је имао консултације у Београду, Академик Љубомир Максимовић, упозорио га је да може очекивати подршку у другим академским центрима, можда пре него у главном граду. Декан Филозофског факултета у Београду изразио је неспремност за сарадњу која би подразумевала франкофонију, мање експлицитно и за сарадњу на пољу друштвених наука уопште. Ректорат Универзитета у Нишу био је знатно више предусретљив и расположен за сарадњу.

Како је недостатак материјалних средстава био још већа препрека за успостављање, односно институционализовање сарадње, следећа иницијатива је била покретање пројекта за Темпус, буџетске установе ЕУ са седиштем у Бриселу, на чијем челу је био Словенац, ЕУ комесар Јанез Поточник.⁹⁵ Темпус додељује фондове ЕУ за академске и научноистраживачке установе, по регионима, на принципу умрежавања тих установа. У питању су годишње субвенције од по неколико стотина хиљада до милионских износа у еврима за сваку од умрежених установа, универзитета,

⁹⁵ European Union's Tempus Programme, which is funded by the EuropeAid Development and Co-operation Directorate-General and the Directorate-General for Enlargement of the European Commission. Report from the Commission COM/2010/0190 final of 28.04.2010, Report on the External ex-post Evaluation of the 3rd Phase of the Tempus Programme 2000–2006.

факултета, института, лабораторија и слично. Агеција ТЕМПУС држи канцеларију и у Београду, док ЕНЕСС има специјални секретаријат намењен координацији и финализацији гломазних досијеа за TEMPUS кандидатуре. Додела средстава је на годишњем нивоу, може се продужити ако се оцени да пружа задовољавајуће резултате, на низ година за успешнија партнерства. Један пројект мора да садржи више од две земље, од којих у свакој треба да има више установа кандидата. За матичне земље пројекта предвиђене су биле Француска и Србија одређене су као матичне земље, окоснице пројекта, од којих Београд као полазна тачка умрежавања за Западни Балкан. Факултет политичких наука у Београду, са продеканом Јеленом Ђорђевић постао је полазна тачка умрежавања за Србију; други регионални партнер био је Историјски институт Црне Горе, као и Факултет политичких наука у Подгорици; трећи је био у Словенији; четврти у Аустрији, јер је био предвиђен још један партнер из ЕУ. Умрежавање је добро покренуто, сваки кандидат је припремао свој предмет, према редовном протоколу о сарадњи. Сложен научно-административни посао, мењање партнера, од којих су неки одустајали, други се кандидовали и пријављивали, највише састављање научноистраживачких и академских елабората и пројеката, уобичајених за припрему овакве врсте гломазних пројеката са умрежавањем партнера у више земаља, уз коришћење енглеског или француског језика, већ наредне године показују знаке замора. Декан ФПН из Подгорице коначно саопштава, како сви њихови докторанти имају превише посла, те да одустаје од сарадње. Примедба да докторанти нису предвиђени за ту врсту посла, није имала утицаја. Ускоро одустаје и партнер из Београда, што је имало знатно већи значај. Остали партнери су такође одустајали, иако по хијерархијској пракси умрежавања, сви партнери нису имали исти значај, најдоследнији је био Историјски институт Црне Горе, са његовим директором Радославом Распоповићем. Наменски секретаријат за ТЕМПУС на ЕНЕСС увелико је припремао гломазни досије за вишеструке кандидатуре на полазном регионалном пројекту. Комесар Поточник био је у контакту са сарадницом на пројекту, докторантом на ЕНЕСС, Мелитом Рогољ, такође Словенком, изразио је велико интересовање и очекивања од реченог пројекта, који је имао лепе изгледе за успех на конкурс за ТЕМПУС. Одустајање водећих партнера изневерило је та очекивања, не мали труд и време остали су узалудни. Вишеструко финансирање, у милионима евра, од стране буџетске установе ЕУ, ТЕМПУС, није стекло приоритет код академских и научноистраживачких установа Србије и Црне Горе.

Професор Паоло Одорико, није имао више среће са пројектом у коме је главни партнер EHESS био Мароко, са још неким земљама регије западног Медитерана, резигнирано се жалио да им попуњавање формулара није била јача страна, иако језик као франкофонима није представљао никакав проблем.

Вероисповест – држава – идентитет

Разговори са Владетом Јеротићем,⁹⁶ били су организовани као део научног пројекта под насловом, „Вероисповест, припадност, идентитет”, који је испред Института за политичке студије из Београда био на конкурс за међународну научно-истраживачку сарадњу између Француске и Србије и Црне Горе. Овај пројекат није прошао на конкурс на коме су друштвене науке биле исувише мањински заступљене у односу на природне и друге дисциплине. Не молбу покретача пројекта тадашњем министру науке и просвете, иначе хемичару, да се подигне квота друштвених наука, министар нестрпљиво одговара: „Доста ми је вас друштвањака који ништа не објављујете на страним језицима”.

На истом конкурс прошао је други пројекат „Југословенске академске елите у Француској после Другог светског рата”, који је покренуо исти руководиоца пројекта као научни кадар француског CNRS државног секретаријата који обједињује научноистраживачку делатност у тој земљи.

Сличан разговор као са Владетом Јеротићем обављен је са књижевником Ђорђевићем Јанићем и објављен у зборнику *Са нагом чекајући*.⁹⁷

Такође, готово су иста питања у склопу анкете као део првог поменутог пројекта постављена и професору Жарку Видовићу, који је опширно писано одговорио на постављена питања, следила су потпитања, одговор, али дијалог на 2.000 км удаљености није настављен из техничких разлога. Године и техничка зависност од туђег рачунара спречили су ерудиту, који је иначе био живог духа до краја живота, да настави и оконча овај дијалог.

Академске елите Југославије у Француској

Као саставни део CRH, Центра за историјска истраживања, који обједињује највећи део мањих научноистраживачких јединица за историју на

⁹⁶ В. Јеротић, Б. Бојовић, *Жички диван са академиком Владетом Јеротићем: од објекта ка субјекту*, разговор води Бошко И. Бојовић (Жича 21–22. октобар 2006), Београд 2008.

⁹⁷ Б. Бојовић, „Разговор са Ђорђевићем Јанићем”, у: Ђ. Ј. Јанић, *Зборник: Са нагом чекајући*, Нови Сад 2012, 139–251.

EHES, као што је Центар за византологију, неохеленистику и Југоисточну Европу, са директором Паулом Одориком, шефом катедре за византологију, као шеф друге катедре истог центра, за Југоисточну Европу, Бојовић конкурише на међународном научном пројекту, на основу протокола о сарадњи који је као министар за науку владе Србије, Домазет, склопио са CNRS, државним секретаријатом француског министарства науке, будући да је CRH саставни део CNRS.

Тако он конкурише истовремено са два научноистраживачка пројекта за ову научноистраживачку сарадњу између Француске и Србије. Једно је пројекат из области социологије религије, „Држава – вероисповест – идентитет”, који елаборира у сарадњи са Институтом за политичке студије из Београда и његовим директором Жиком Ђурићем.

Као вишегодишњи учесник Семинара професорке Доминик Хервје-Леже, ректора EHES и најистакнутијег стручњака за социологију религије у Француској, он се бави социологијом религије Југоисточне Европе, као једини стручњак из те области у Француској. Уз подршку Хервје-Леже, конкурише у партнерству са Институтом за политичке студије из Београда.

Други пројекат са којим конкурише на истом конкурс је из области савремене историје, под насловом: „Школовање академских елита Југославије у Француској после Другог светског рата”. Чињеница да је Француска била прва земља у школовању српских и југословенских академских елита у XX веку, учинили су тај пројекат утолико више актуелним.

Први доктор Сорбоне из Србије, био је Михаило Гавриловић (државни архивар, односно први управник Државне архиве, данашњи назив установе Државни архив Србије), који је докторирао 1899. на теми из историје средњег века, француско-енглеским односима и међусобицама у XIV веку.⁹⁸

Летњи универзитет EHES – ФПН

Летњи универзитет организован је 2007. у Београду, као партнерство EHES и Факултета политичких наука у Београду. Руководилац овог пројекта са француске стране био је Бојовић, док је са српске стране то била професорка Јелена Ђорђевић, продекан ФПН. Питање финансирања од стране Владе Републике Србије, приморало је Јелену Ђорђевић да обезбеди финансијску подршку од стране невладиних организација. Подршка ФПН

.....
⁹⁸ M. Gavrilovitch, *Étude sur le traité de Paris de 1259 entre Louis XI, roi de France, & Henri III, roi d'Angleterre* (Студија о мировном споразуму из Париза 1259. између Луја XI, краља Француске и Хенрија III, краља Енглеске), Paris 1899.

није довођена у питање, тако да се ова летња универзитетска школа одржала под најбољим условима у просторијама ФПН, крајем лета 2007. године.

Француска амбасада у Београду обезбедила је логистику за симултано превођење целокупног тока једноседмичног летњег универзитета. Амаел Катаруза, који је водио канцеларију за универзитетску сарадњу између Француске и Србије у Ректорату Београдског универзитета, иначе докторант из географије западног Балкана, био је од драгоцене помоћи у организацији овог веома успешног академског радног окупљања.

Летња школа на ФПН била је одржана на тему: „Држава – вероисповест – модернитет”, уз учешће десет предавача, од којих половина са ЕНЕСС-а друга половина из земаља Југоисточне Европе. Полазника је било близу педесет, готово из целог света, највише из Европе и са такозваног Западног Балкана, похађање овог интензивног академског програма бодовало се за семестрални курс према правилима Болоњске регулативе.

Летњи универзитет – Факултет политичких наука (мастер завршног рада), Београд, 23–30. септембра 2007, „Etat-confessions-modernité” [Држава – вероисповест – савременост у транзицији Југоисточне Европе], предавачи (ЕНЕСС): Boško Bojović (Confession and modernity in Serbia), Jutta Scherrer (Русија), Rita Hermon-Belot („Sloboda veroispovesti i pluralizam. Religiozna tolerancija – slučaj Francuske”), Mickael Wilmart („Pitanje religije u komunističkoj Albaniji. Metode, problematika i interesi”), Hamit Bozarslan (Ислам), Ankica Marinović-Bobinac, Institut društvenih istraživanja, Zagreb.

ФПН: Јелена Ђорђевић (социологија); Ђуро Шушњић (Филозофски факултет, Нови Сад); Зилка Шпиљак, БиХ (исламолог, Сарајево); Иван Цвитковић, БиХ (Сарајево); Tassos Anastasiadis, Грчка (социологија религије, Атина).

Шаролико академско окупљање било је, разуме се, прилика и за бројне занимљиве и корисне размене. Професор Правног факултета из Сарајева Иван Цвитковић, током расправе са колегама са Запада, примећује: „Кад дођете са стране, ви очекујете да сте после недељу дана апсолвирали шта се овде догађало и још увек догађа, док се ми који овде живимо још увек мучимо да то објаснимо”.

Професор историје Турске на ЕНЕСС, Хамит Бозарслан, на питање: „Да ли је Турска сада у положају који се може унеколико упоредити са положајем Југославије крајем Хладног рата – или евроатлантске интеграције, или дезинтеграција”, одговара: „Управо тако, а осим тога, сматрам да ће се Турска, ако уђе са својом војском у Ирак, пре или касније доживети драматични расплет, због нагомиланих противуречности и десетине хиљада курдских герилаца, обучених и наоружаних од стране Израела”.

Зиљка Шпиљак (Универзитет у Сарајеву), имала је излагање на тему: „Жене, религија и политика”. Анкица Мариновић-Бобинац с Института друштвених истраживања у Загребу, представила је неколико истраживања споменутог Института, осврнувши се на утицај Католичке цркве у Хрватској, с обзиром на наглашеност културно-историјског сведочанства у Хрватској, те на однос Цркве и државе.

На крају радног дела Летње школе у Београду, у суботу, професори и студенти посећују Музеј Српске православне цркве. Видно импресионирани овим музејом са једном од најбогатијих поставки у Београду, одлазе у Надбискупију католичке цркве. Надбискуп Хочевар љубазно дочекује најављених више десетина гостију, почасте их уз поздравну реч и оде на раније заказани пријем, замењује га бискуп пореклом из Босне, који на коректном француском језику, у првом реду гостима из света, излаже историјат Надбискупије, почев од првих београдских мученика, Стратоника и Ермила из IV, па све до у XXI век, не поменувши при том ни један пут постојање Српске православне цркве на истом простору. Слушаоци се згледају, зачудо, нико не налази за сходно да поставља питања, била је то најексплицитнија очигледна настава професионалних прилика на брдовитом Балкану.

Захваљујући на тако исцрпном излагању, организатор се није уздржао од последњег и јединог питања: „Нисте нам рекли, који је број припадника ваше надбискупије”, неких „четрдесет хиљада у 16 жупа”, „мислите на укупан број свештенства, монаштва и осталих кадрова?”, „Не, то је укупан број са верницима”, био је бискупов одговор.

Овако постављено питање бискупу, има и свој мали колоквијални преседан. Наиме, на Семинару Доминик Хевје-Леже, на ENESS, после предавања колеге социолога религије, о католичкој верској заједници међу Коптима у Египту, предавач је био упитан за бројно стање те мањинске групе, испоставило се да је у питању једно село, са упражњеним местом бискупа, заправо, привремено и без свештеника.

БЕОГРАД–ПАРИЗ

Академски, књижевни, уметнички, емигрантски

Византијска теологија на Сорбони

Патрик Рансон (1957–1992)

Отац Патрик Рансон је био православни свештеник, рођени Француз, који је прешао у православну веру и постао презвитер у Грчкој православној цркви старог календара, оснивач Братства Светог Григорија Паламе. Био је изузетно образован, талентован и креативан, писао је књиге и озбиљне студије под својим, али и под туђим именима.⁹⁹ Као уредник библиотеке Православље у издавачкој кући Владимира Димитријевића, L'Age d'Homme, из Лозане, која је имала књижару и седиште, такође у Латинском кварту у Паризу, руководио је превођењем и објављивањем аутора православне теологије. Међу првима били су Јустин Поповић и Николај Велимировић. Преводац је био Луј Палиерн, православни Француз, по струци урбаниста, који је научио српски да би могао да преводи поменуте ауторе. Патрик Рансон,¹⁰⁰ написао је веома исцрпан и студиозан предговор

⁹⁹ W. Guettée, *De la papauté* [О папизму], Édition: Lausanne; [Paris]: Éd. l'Âge d'homme, 1990, 323 p., научни приређивач: Patric Ranson. Приређивач, Thérèse Monthéard, *Père Wladimir Guettée et Port-Royal – extraits de l'„Histoire de l'Église de France” et de „Jansénisme et jésuitisme”* [Отац Владимир Гете и Порт Ројал – одломци из *Историје Цркве у Француској и Јансенизам и језуитизам*], Édition: Le Mesnil-Saint-Denis: Skit du Saint-Esprit, 1992, 126 p.

¹⁰⁰ P. Ranson, *Saint Augustin* [Свети Августин] (1988); Id., *La doctrine des néo-orthodoxes sur l'amour* [Неоправославно учење о љубави], Fraternité orthodoxe Saint Grégoire Palamas, Paris 1990; Id., *Richard Simon ou Du caractère illégitime de l'augustinisme en théologie* [Ричард Симон или О нелегитимности августианизма у теологији] (l'Âge d'homme, 1990); Id., *La persécution des moines du Mont Athos par le patriarcat de Constantinople* [Прогони светогорских монаха од стране Васељенске патријаршије] (1992). *Lettre à Soloviev* [Писмо Соловјеву] [*Première hérésie de la papauté = Прва јерес ѱαῦσιβα*] [introd. par Patric Ranson] / Wladimir Guettée / Paris Fraternité orthodoxe

првом тому *Доімайике – Философија Истини у Православној Цркви* (у три тома), у коме је изнео историјат догматике, од Јована Дамаскина, преко схоластике, до оне Јустина Поповића, посебно истичући по чему се она разликује од осталих. Ова студија била је преведена на српски и објављивана у једном црквеном часопису СПЦ, у наставцима, до пола, „у недостатку простора”. Патрик Рансон, захваљујући неуморном раду Жан-Луја Палиерна (1930–2007),¹⁰¹ објавио је тако десетине дела Јустина Поповића и Николаја Велимировића, поред других аутора православне теолошке мисли, у француском преводу.

После упокојења оца Патрика Рансона, настрадалог у саобраћајној несрећи код Атине у четрдесетим годинама живота, његов пројект за Лексикон православне теологије, преузима брачни пар научника CNRS и професора Сорбоне.

Професор др Васа Кондумас

Васа Кондумас је одбранила на Сорбони докторску дисертацију о Светом Јовану Дамаскину,¹⁰² директорка византолошке библиотеке у Паризу, председница Француског института за византолошке студије, декан Одељења за теолошке студије на ЕРНЕ (Сорбона). Њен супруг био је Ђузепе Контићело, најугледнији специјалиста за Тому Аквинског, научни сарадник у Центру за историју текстова, CNRS. Њих двоје су окупили у свету најистакнутије стручњаке као сараднике на заједничком пројекту преузетом од покојног Патрика Рансона.

.....
 Saint Grégoire Palamas 1990; *Saint Païssius Vélichkovsky* [Свети Пајсије Величковски] [introd. par P. Patric Ranson] / Michel Aubry / Lausanne [Paris] l'Âge d'homme, 1992 (33-Artigues-près-Bordeaux).

¹⁰¹ Преводилац на француски Теодора Студита (8–9 в.), Николе Кавасиласа (14 в.), Георгија Флоровског (1893–1979), Јована Зизуласа, Атанасија Јевтића, Леонтија Неаполског (15 в.), Панајотиса Неласа (1936–1986), Николаја Велимировића и Јустина Поповића.

¹⁰² Vassa Kontouma, *La Source de Connaissance de Jean Damascène (ca 650–ca 750)* [Извор мудрости Јована Дамаскина], *Traduction commentée des livres I (Dialectica) et III (Expositio de fide orthodoxa)* [Превод са коментарима, I–III (*Dialectica-Expositio de fide orthodoxa*)], Université de Paris-IV; Id., *John of Damascus. New Studies on his Life and Works*, Ashgate 2015. G. Jehel, B. Vojović, Vassa Kontouma, *Le monde byzantin (VIIIe–XIIIe siècle). Economie et société* [Византијски свет (VIII–XIII век). Економија и друштво], Editions du Temps, Paris 2006, 205 p.; A. Binggeli, M. Cassin, Vassa Kontouma, „Inventaire des manuscrits de l'Institut français d'études byzantines” [Инвентар рукописа Француског института за византијске студије], *Revue des études byzantines*, Institut Français d'Etudes Byzantines/Peeters, 2014, 72, pp. 5–128.

Први објављени био је други том, код угледног научног издавача Бреполс 2002. године,¹⁰³ после више од петнаест година објављен је и први том.¹⁰⁴

Трећи том је био предвиђен за нехеленску, углавном балканску, румунску и нарочито руску православну теологију. Подскалски, као најугледнији стручњак и писац монументалне и непревазиђене монографије: *Бујарска и српска теологија средњеј века*,¹⁰⁵ био је предвиђен за сарадника на трећем тому. Како се он изјаснио да не жели да сарађује на пројекту са Атанасијем Јефтићем, од кога је уредништво доста очекивало, редакција није више рачунала на сарадњу Подскалског. Било је то у време ратова деведесетих година, када дискриминаторски испади нису били ретки. Васи и Ђузепеу Контићелу било је утолико пре стало да обезбеде сарадњу српских најутицајнијих теолога. За ту сарадњу био је ангажован српски историчар на ЕНЕСС. Упорно настојање брачног пара после доста времена прихватио је и стога што је ценио рад Патрика Рансона кога је познавао. Његова уздржаност се показала оправданом јер сарадњу стручњака из Србије готово није било могуће обезбедити. Они најпознатији нису имали времена за српску теологију средњег века, а они које су они препоручивали нису имали задовољавајуће компетенције за захтевне критеријуме Контићелових. Рад, о Светом Максиму Исповеднику, није могао бити прихваћен, односно његов аутор је одустао од прихватања редакцијских критеријума. Други покушај са више аутора за српску теологију средњег века, такође није дао очекиване резултате, пошто их је православни Белгијанац, Емануел Диман, превео са српског на француски језик.

¹⁰³ Vassa Konduma, *La théologie byzantine et sa tradition II: (XIIIe–XIXe siècles)* [Византијска теологија и њена традиција (XIII–XIX век)], Turnhout, Brepols (Corpus christianorum), 2002 (direction, avec C. G. Conticello).

¹⁰⁴ C. G. Conticello, Vassa Conticello (dir.), *La théologie byzantine et sa tradition*. Vol. 2 (Corpus christianorum), Brepols, Turnhout 2002 (1034 p.). Français, Italien, Espagnol, Anglais. Réimpression: Turnhout 2015². Français, Italien, Espagnol, Anglais, Allemand. *La théologie byzantine* (CCTB) – Brepols Publishers; C. G. Conticello (dir.), *La théologie byzantine et sa tradition* [Византијска теологија и њена традиција]. Vol. I/1 (VIe–VIIe s.) (Corpus Christianorum. CCTB I/1), Brepols Publishers, Turnhout 2015. IV+805 pp., 14 b/w ill., 155 x 245 mm. Français, Anglais, Allemand. Site: *La théologie byzantine* (CCTB) – Brepols Publishers; Id., „Il miracolo di Troina”. Vita di Padre Luigi Orazio Ferlauto, fondatore dell’Oasi Maria SS. di Troina (Spiritualità e promozione umana), Rubbettino Editore, Soveria Mannelli 2017 (sous presse). Première biographie scientifique du P. Ferlauto (1922–2017).

¹⁰⁵ G. Podskalsky, *Theologichte Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459* [Теолошка литература средњег века у Бугарској и у Србији 865–1459], Editions Beck, Munich 2000, *Balkanica*, XXXV (2004), p. 327–329; G. Podskalsky, *Theologichte Literatur des Mittelalters in Bulgarien und Serbien 865–1459*, Editions Beck, Munich 2000, *Revue des études byzantines* 63 (2006), p. 255–256 (прикази, Сандра Гислескор, Б. Бојовић).

Као сарадник на пројекту, Бојовић се морао суочити са чињеницом да нема више Димитрија Богдановића, као неупоредивог познаваоца историје средњовековне књижевности у светлу православне теологије. Проблема са методолошким и научним захтевима редакције било је и са другим земљама ван хеленофонског круга Византије, нашто мање са румунским колегама. Као што више није било Георгија Флоровског,¹⁰⁶ тако ни друге средине нису више имале ауторитете сличног формата, осим Думитру Станиолаје (1903–1993) који би још коју годину раније могао дати одговарајући допринос.¹⁰⁷

На настојања упорног уредништва, Бојовић се као филолог и познавалац српске хагиографије непосредније укључује у пројекат. За разлику од Димитрија Богдановића и Андре Гијуа, није усвајао схватање да је се у Византији теологија своди на неоплатонизам, него је истицао да је у питању плодан и повремено полемички дијалог два приступа и два концептуална обрасца,¹⁰⁸ који се нарочито могу уочити у схватању *creatio ex nihilo* код Максима Исповедника.¹⁰⁹ Дијалог какав није могао постојати у западном свету са његовим догматским једноумљем и инквизиторском искључивошћу. Андре Гију је сматрао да теологија практично не постоји у Византији, екстремно и неоправдано гледиште, које се може унеколико одржати утолико што код Ромеја није било схоластичке гнозе и спекулативне тео-

¹⁰⁶ G. V. Florovsky, *Ways of Russian Theology, Part I* (1979); Id., *Ways of Russian Theology, Part II* (1987); Id., *Theology and Literature* (1989).

¹⁰⁷ D. Staniloae, *Vie et enseignement de Saint Grégoire Palamas* [Живот и учење Светог Григорија Паламе], 1936; Id., *Commentaires aux Ambigua dans Saint Maxime le Confesseur* [Коментари на *Ambigua* Светог Максима Исповедника], *Ambigua*, Les Éditions de l'Ancre, Paris-Suresnes, 1994 (version originale: Bucarest, 1983); Id., *Théologie ascétique et mystique de l'Église orthodoxe* [Аскетска и мистичка теологија Православне цркве], Cerf, Paris, 2011; F. A. Crăciun, *La théologie eucharistique au XXe siècle – un apport des théologiens catholiques et orthodoxes: similitudes, convergences et différences dans les oeuvres de Lambert Beauduin, Odon Casel, Alexandre Schmemmann et Dumitru Stăniloae* (thèse de doctorat) [Теологија Евхаристије у XX веку – допринос католичких и православних теолога, сличности, конвергенције и разлике у делима Л. Бодоена, О. Касела, А. Шмемана, Д. Станилоае (докторска дисертација)], Fribourg 2015.

¹⁰⁸ B. Vojović, „Hagiographie et littérature sud-slave (XIIIe–XVIIe siècles)” [Хагиографија и јужнословенска књижевност (XIII–XVII век)], *Црквене студије* 5 (2008), pp. 145–198 (rés. sr. p. 198).

¹⁰⁹ V. Karayiannis, *Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu* [Максим Исповедник. Суштина и Божанске енергије], Éditions Beauchesne, 1976; G. May, *Creation ex nihilo. The Doctrine of „Creation out of Nothing” in Early Christian Thought*, Edinburgh 1994; Maximi Confessoris, *Mystagogia*, éd. C. Boudignon, *Corpus Christianorum Series Græca* 69, Brepols 2011.

логије као на Западу. Духовна пракса, подвиг и опит били су важнији у православном свету, него што је био случај са догматском концептуалношћу Аристотеловске школе на Западу. Разлика гледишта и приступа између два хришћанска света, најексплицитније је испољена у полемици око учења Григорија Паламе у XIV веку, који је најбоље и најученије артикулисао исихатску духовност.¹¹⁰ Упадљива разлика како се може видети у западној иконографији и литургици, у којој после раног средњег века изостаје један од дванаест Христових празника у годишњем литургијском календару – Преображење Господње. Божанске енергије православног исихазма и Григорија Паламе, насупрот схоластици и спекулативној западној теологији.

Хелен Арвајлер је питала Бојовића на одбрани његове докторске дисертације, желећи да провери његову општу културу као медиевисте и византолога: „Шта је дефиниција исихазма?“ „Молитвено духовно искуство с циљем достизања у висину раста Христовог, опитом Божанских енергија“, био је за њу сасвим задовољавајући одговор.

Георгије Острогорски, као најистакнутији византолог, могао је да тумачи са разумевањем о христолошким расправама, исихазму и сличним питањима,¹¹¹ појмовима углавном недоступним западним и иним, отуђеним од византијског културног наслеђа медиевистима и византолозима.

Академик Владета Јеротић (1924–2018)

Психотерапеут и ученик Карла Густава Јунга, Владета Јеротић је долазио у манастир Телије код архимандрита и професора Универзитета у пензији, Јустина Поповића. Бојовић га је упознао, приликом прве његове

¹¹⁰ Митрополит Амфилохије (Радовић), *Тајна Светије Тројице по Светиом Григорију Палами*, Светигора, Цетиње 2012.

¹¹¹ „[...] У Паламином систему између небеског и земаљског света нема јаза, већ постоји нешто што их везује, што потиче од Бога, а саопштава се људима. Тако се у учењу исихаста изражава она иста тежња која већ у доба христолошких распри и борби око икона условљава став византијске Цркве. Тежња да се премости јаз између овог и оног света.“ (Г. Острогорски, „Афонские исихаст и их противници“, *Зайиски Русскајо Научнајо Инстиишјуџа в Белџраде*, 5, 1931, 349 и даље). О сукобу и распри схоластичког и секуларизујућег учења калабријског теолога Варлаама, вођеним средином XIV века у Цариграду о исихазму, у чију су одбрану стали учени Нићифор Григора и најистакнутији византијски теолог тог времена Григорије Палама, видети најсажетије у: Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 477–478, 485–486. Б. Бојовић, *Византија–Балкан–Европа: њријадносџ и оносџраносџ*, Службени гласник, Београд 2014, 31–32.

посете Ави Јустину, у јуну 1971. године. Том приликом био је присутан и Милан Кашанин који је тада приводио крају своју *Историју старе српске књижевности*. Један од најбољих српских есејиста, историчар уметности, оснивач и први директор Музеја кнеза Павла, заједно с његовим оснивачем, био је један од најобразованијих људи у Југославији, од оних који су долазили код Аве Јустина.

Јустин Поповић био је један од изузетака међу људима од значајног утицаја који није био под контролом репресивног атеистичког режима. Био је нека врста опозиције патријарху Герману и делу епископата који су одговарајуће службе држале под стегом. Добрица Ћосић је много касније говорио како је Броз био до те мере задовољан држањем патријарха Германа, да се вајкао како би га могао поставити за министра спољних послова кад не би носио мантију. При том је Добрица Ћосић образлагао како је свог „тетка” довео за патријарха. Касније је отац Васе Кондумас, који је био амбасадор Грчке у Југославији шездесетих година, причао како га је Герман позвао и питао шта да ради с обзиром на то да му режим нуди социјално осигурање и пензије за свештенство, под условом да призна новостворену македонску цркву – на изненађење патријархово, амбасадор му саветује да прихвати понуду „После ћете рећи да Архијерејски сабор није изгласао вашу одлуку”, како је некако и било током времена.

Репресија и сложене прилике условљавале су и оштру поларизацију у црквеној хијерархији. Кад је руски патријарх Пимен био у званичној посети Југославији седамдесетих година, епископа Јована Велимировић, који га је у име Германа сачекао на аеродрому Београд, прво је питао „Да ли вам онај Јустин још увек ствара проблеме?”

Код Јустина Поповића долазио је и Драгољуб Јовановић, професор Правног факултета, доктор Сорбоне, најистакнутији правник после Слободана Јовановића, народни посланик у првој послератној Скупштини, који је због непослушности режиму осуђен на деветогодишњу робију, коју је у целини одлежао. Тачније, мање за два и по месеца, колико је изгледа попушта заслужио пишући први Устав за комунистички режим, у сарадњи с Мошом Пијаде и Јованом Ђорђевићем. Таман када је изашао са робије отишао је у Ћелије код Јустина Поповића,¹¹² биће да се пожали како је прошао као левичар и посланик Народног фронта.

.....
¹¹² Фотографија Драгољуба Јовановића (1895–1977) у посети Јустину Поповићу у манастиру Ћелије, публикована је на изложби „У име народа! Политичка репресија у Србији 1944–53”, аутора С. Цветковића, у Историјском музеју Србије (2014). Драгољуб Јовановић се није много ласкаво изражава о Николају Велимировићу

Милан Кашанин, Јустин Поповић, Владета Јеротић, манастир Ђелије, јун 1971.

Владета Јеротић долазио је из духовних и научних мотива-ција, као верник и психотерапеут. У време када је Димитрије Богдановић, који је завршио Богословски и Правни факултет, као ученик Јустина Поповића докторирао на Лествици Светог Јована Лествичника,¹¹³ једног од родоначелника монаштва у египатској пустињи VI века, ризници духовних бисера, од посебног интереса за оне који се баве психоанализом и психијатријом.

Заједно са супругом Јеленом, Владета Јеротић је сваког викенда одлазио на Литургију и у посету другом манастиру. Израчунали су да није довољан читав људски живот да би се посетили сви манастири Српске православне цркве. Монашка цивилизација Српске православне цркве привлачила је и француску књижевницу Ану Јелен, која је тих година објавила

врло квалитетну и непознату путописну књигу *У љавославној Југославији*.¹¹⁴

Академик Владета Јеротић дружио се повремено са Бојовићем који га је посећивао у његовом дому, сретали су се такође код Пере и Олгице

(„Знатан позоришни човек у једном народу који никад није оскудевао у великим глумцима.”), Д. Јовановић, *Медаљони*, I–IV, Службени гласник, Београд 2008.

¹¹³ Д. Богдановић, *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности* [= *Jean Climaque dans la littérature byzantine et la littérature serbe ancienne*], Византолошки институт, Научно дело, Београд 1968.

¹¹⁴ Anne Yelen, *En Yougoslavie orthodoxe* [У православној Југославији], Jean Grassin, Paris 1970; бивши министар, правник, историчар и публициста, био је саветник за ову корисну књигу; В. Miljuš, *Les Habsbourg, l'Eglise et les Slaves du Sud* [Хабзбурзи, Црква и Јужни Словени], Paris 1970.

Врањкић, али је и долазио лети код њега у Зминицу недалеко од Жабљака. Сваки дан је уредно по неколико сати посвећивао систематском раду и писању. Касније се увек радо присећао тог боравка, говорећи како нигде као у Зминици „нисам могао тако чисто да мислим”.

Тако је настао и заједнички пројект да се у том јединственом природном амбијенту Националног парка Дурмитор, организује неформални симпозион, на коме би се разговори два и више саговорника могли снимати и касније репродуковати. До тога нажалост није дошло, највише због година Владете Јеротића и високе надморске висине од преко 1.300 метара.

Ипак, организован је вишедневни разговор у манастиру Жича (21–23. октобра 2005), који је објављен под насловом *Жички диван са академиком Владетином Јеротићем: од објекта ка субјекту*, разговор водио Бошко И. Бојовић, Београд 2008, са предговором професора Богословског факултета Радована Биговића.

Једно од питања било је „Како објашњавате то да сте најпосећенији предавач и најчитанији (при том и најплоднији) писац, иако као што је познато постоје српски теолози међународне репутације и утицаја, чије се књиге објављују на светским језицима, који су мање читани и чија се предавања мање посећују него ваша?” Видевши да Јеротић избегава директан одговор, саговорник му предлаже да се изјасни са да или не на предложени одговор. На питање: „Да ли је то зато што се они обраћају колективитету, док се ви обраћате појединцу”, Јеротићев одговор био је потврдан.¹¹⁵

Ова потврда дефиниције модернитета, била је управо у фокусу научноистраживачког пројекта који је настојао да покрене Бојовић, под насловом: „Држава – Црква – модернитет”, уз подршку Института за политичке студије у Београду, у првом реду његовог директора Жике Ђурића.

¹¹⁵ В. Јеротић, Б. Бојовић, *Жички диван са академиком Владетином Јеротићем: од објекта ка субјекту*, разговор водио Бошко И. Бојовић (Жича 21–22. октобар 2006), Београд 2008; В. Јеротић, *Са Бојом, око Боја, мимо Боја; Болести и стварање; Путовања у оба смера* (1992); *Вера и нација* (1995); *Индивидуација и (или) обожење* (1998); *Мудри као змије безазлени као Јолубови* (2000); *Приближавање Боју* (2002); *Личности наркомана* (2006); *Добро и зло ширче заједно* (2017); *Из психохијерије и хијеријатрије* (2018); *О смрти* (2019); *О греху, кајању, прашињању* (2019); *О болести* (2019); *О злу и о ђаволу* (2019); *О кривици и о жривовању* (2019); *Дневник 1938–1945* (2019); *Хришћанство и психолошки проблеми човека* (2020); само су мањи део наслова из области психијатрије, психотерапије, психологије, антропологије, социо-психологије, књижевности, теологије, философије и сродних области у облику истраживачке и научне есејистике, који од њега чине неупоредиву појаву српске културе, есејистике и науке.

На повратку са маратонског, готово тродневног разговора у Жичи, Владета Јеротић поставља питање и одмах сам даје одговор: „Знате ли зашто сам ја вама посветио оволико времена, независно од дугогодишњег пријатељства? Зато што знам да сте нешто попут нашег Гандија, мислите као западни човек, али вам је срце остало српско”.

Сачуван је комплетан тонски, као и делимичан видео запис ових разговора у Жичи, као и разговори на путу за манастир и приликом повратка у Београд.

Професор Жан-Мари Доменак (1922–1997)

Професор на ЕНА, Високој школи за највише државне кадрове, Политехници, оснивач Института за новинарство, један од најближих пријатеља Жака Делора, председника комисије Европске заједнице, близак Франсоа Митерану, био је један од најутицајнијих интелектуалаца у Француској. Попут Малроа био је аутодидакт, што му није сметало да стекне највиша академска звања и буде идеолог француског схватања Европске заједнице, утицајни есејиста, ангажовани интелектуалац и плодан писац већег броја књига и студија.¹¹⁶ Као истакнути члан француског покрета отпора за време нацистичке окупације, члан „Народног фронта” и леви

.....
¹¹⁶ J–M. Domenach, *La propagande politique* [Политичка пропаганда] (1950); *Barres par lui-même* [Барес о себи] (1954); *Yougoslavie* (1960); *Le retour du tragique* [Повратак трагике] (1967); *Emmanuel Mounier* (1972); *Le christianisme éclaté* [Подељено хришћанство] (1974); *Le sauvage et l'ordinateur* [Дивљак и компјутер] (1974); *Ce que je crois* [Шта верујем] (1976); *Enquête sur les idées contemporaines* [Истраживање о савременим идејама], Paris, Seuil, vers 1981 (rééd. Seuil, coll. „Points”, 1984); *Lettre à mes ennemis de classe* [Писмо мојим класним непријатељима], Paris, Seuil 1984; *Des idées pour la politique* [Идеје за политику], Paris, Seuil, 1988; *Ce qu'il faut enseigner: pour un nouvel enseignement général dans le secondaire* [Шта треба предавати у новом приступу настави за средње школе], Paris, Seuil, 1989; *Europe: le défi culturel* [Европа: културни изазов], Paris, La Découverte, 1990; *À temps et à contretemps* [Са временом и против њега], Paris, Éditions Saint-Paul, 1991; *Une morale sans moralisme* [Морал без морализма], Paris, Flammarion, 1992; *La responsabilité: essai sur le fondement du civisme* [Одговорност: есеј о основама грађанске етике], Paris, Hatier, 1994; *Le testament inachevé. Entretiens du cardinal Decourtray avec Nicolas Domenach et Maurice Szafran* [Недовршени тестамент. Разговор кардинала Декуртреја са Николом Доменаком и Морисом Сзафраном], Flammarion, 1994; *Approches de la modernité* [Приступ савремености], Ellipses, Paris 1995; *Le crépuscule de la culture française?* [Сумрак француске културе?], Paris, Plon, 1995; *Regarder la France: Essai sur le malaise français* [Поглен на Француску – Есеј о француској пометњи], Paris 1997; *Beaucoup de gueule et peu d'or: journal d'un réfractaire* (1944–1977) [Много изазова и мало успеха – дневник једног антиконформисте (1944–1977)], Paris, Seuil 2001.

католик, компањон Жака Делора, тридесет година секретар, потом директор и главни уредник (1946–1976) утицајног персоналистичког часописа *Есѝри*, припадао је малобројној, али утицајној струји француске левице која је од краја 1948. подржала Југославију у време сукоба Броз–Стаљин. Поред Доменака били су у тој групи још Жан Касу, утицајни директор Музеја модерних уметности у Паризу, књижевник и режисер Клод Авлин, Лео Хамон, Хелен Пармелин и још мањи број утицајних интелектуалаца, у време када је КПФ, као једна од најмоћнијих на Западу, била најлојалнија Стаљину и СССР-у. Доменак је педесетих година објавио књигу о Југославији, са циљем списатељског разбијања ембарга на левици и жестоке кампање који је Информбиро водио против дисидентске Југославије. Афера Едвард Коцбек, по имену словеначког свештеника, члана Освободилне фронте, народног посланика и високоцењеног писца, који је због недовољне лојалности и деликта слободне мисли,¹¹⁷ дошао на удар словеначке КП, те није много боље прошао од Драгољуба Јовановића у Србији. Репресија којој је био изложен, била је повод првим петицијама против режима у Југославији, које је као леви католик потписивао и Доменак,¹¹⁸ што му није опрштено, те је као пријатељ Југославије ускоро пао у заборав.

Преко Жана Касуа и Клода Авлина постао је пријатељ Илије Бојовића, уредника спољнополитичке редакције Југословенске радиодифузије, која је обједињавала целокупну радио и тада још у повоју телевизијску мрежу, у време кад овај новинар, једини који је Иву Андрића довео пред радио микрофон, долази у Париз у посету сину и почиње своју серију интервјуа са најпознатијим француским интелектуалцима.

Више од двадесет година касније, то пријатељство се преноси и на његовог сина, тада на постдипломским студијама на Сорбони. Он интервјуише Доменака, објављује његову књигу *Идеје за крај овог века: њреплед савремених идеја*, у преводу Жарка Видовића, код издавача Књижевне новине, организује његов долазак у Београд, објављује на пуне две странице

О Жан-Мари Доменаку: М. Mourlet, *Domenach le barrésien, chapitre d'Une vie en liberté* [Доменак као следбеник Бареса, повест о животној слободи], Seguiet 2016.

¹¹⁷ Е. Кочбек, *Zemlja* (Ljubljana, 1934); Id., *Groza* (Ljubljana: Slovenska matica, 1963); Id., *Žerjavica* (Trieste: Založništvo tržaškega tiska, 1974); Id., *Svoboda in nujnost: pričevanja* (Celje: Mohorjeva družba, 1974); Id., *Krogí navznoter* (Ljubljana: Slovenska matica, 1977); *Pred viharjem* (Ljubljana: Slovenska matica, 1980); Id., *Sodobni misleci* (Ljubljana: Slovenska matica, 1981).

¹¹⁸ Међу првима је у Француској дао јавну подршку Александру Солжењичину, у време док је готово целокупна француска левица на челу са КПФ водила жестоку кампању против овог руског писца, J–M. Domenach, „Soljénitsyne et le destin de l'Europe” [Сољжењичин и судбина Европе], *Esprit*, № 433, mars 1974. (N. Obs., 11/02/1974).

његов интервју у *Полиџици*, као и у интегралном облику у издању Књижевних новина, организује промоцију нове књиге на Коларчевом народном универзитету.

Било је то непосредно после освајања Шампионата Европе у фудбалу од стране Црвене звезде победом против Марсеља. Директор француског Културног центра у Београду, са презименом Шампион, дочекује Доменака као човека под утицајем српске пропаганде. Интервју у *Полиџици* је управо био објављен, згранутост Доменака оваквом дрскошћу службеника француског Министарства спољних послова, организатор посете делимично ублажава честитајући Шампиону на спортском примању поара француског шампиона у Барију.

За столом у Клубу новинара, Шампион обнавља нимало дипломатску провокативност, питајући Жарка Видовића, „Да ли ви господине професоре збиља верујете у Бога”, на шта Видовић, прекрстивши се рече: „Тако ми Бог помогао верујем”.

Као симболична најава даљег деловања западне дипломатије, оваква ароганција као да није имало кога да подстакне на било какву побуду или бар на размишљање. Милка Лучић је у *Полиџици* из Доменаковог интервјуа избацила све оно што није ишло у прилог америчкој политици на Балкану, Европи и свету, иако је услов за објављивање био интегрални текст или ауторизација. На Коларцу је Доменак пред пуном салом говорио о француском моделу интеграције и француском моделу Европске заједнице – која је управо у Мастрихту постајала Европска унија.

Добронамеран какав је био, увек је за Југославију наглашавао, „наша земља”, али је кад је ускоро почео рат у Хрватској резигнирано је рекао „Знам да су Срби јачи од Хрвата, нећу моћи више да их подржавам”.

Та подршка била је пре тога на делу поводом Косова и почетка албанске пропаганде, о чему је његов домаћин писао у *Балкану*, „Зашто албански национализам има тако добру прођу”, поводом једне од најгледанији ТВ емисија у коју је водитељ Фредерик Митеран позвао претендента на престо Албаније, Зогуа. Организујући превод *Од Косова до Јаговна*, Атанасија Јевтића, у преводу Луја Палиерна, пошто је књигу коју је објавио *L'Age d'Homme*, добио Доменак, он прима у свом кабинету на Политехници, Атанасија, видевши православног епископа пред собом и чувши његово потресно сведочење, на крају разговора, на Бојовићево питање „На Косову се у ово време врши изгон хришћанског народа, да ли ви пристајете на то господине Доменак?”, он видно потресен обећава „Не знам још тачно шта ћу учинити, нешто ћу учинити будите уверени”. Била је то веома кратка

изјава на насловним страницама неких од водећих дневних листова, под насловом: „Савремена етничка мајоризација на Косову је последица фашистичке окупације за време Другог светског рата”, проалбанска пропаганда је нагло, бар за коју годину, престала.

Доменак се хвалио како је позван после низ година у амбасаду Југославије, где га је примио амбасадор Гагро са првим секретаром амбасаде, прича како су га упозоравали и наговарали да се окане те врсте интервенција и ангажовања у корист Срба на Косову. Вероватно су знали да Доменак, као оснивач Института за новинарство, редовно одржава брифинге са уводничарима водећих медија у Француској.

Када је један Словенац објавио Апел у *Монду*, који су потписали неколицина интелектуалаца у Француској, где српске епископе који су опојавали жртве над забетонираним масовним гробницама и јамама по Хрватској и БиХ, у коме српске епископе назива „јамарима”, Епископ Атанасије Јевтић је позивајући се на Закон о штампи, написао одговор да се објави у *Монду*. Доменак одговара преко телефона Бојовићу како је одговор и сувише оштар, на шта следи питање да ли је читао Апел? Одговор Атанасијев је био једини те врсте који је, током више од деценијске кампање против Срба, објавио *Монд*.

Једна од последњих интервенција дугогодишњег пријатеља Југославије, Жан-Мари Доменака, била је пред крај његовог живота, у Дневнику државне ТВ, у коме је, учествовао са још једним великим пријатељем Југославије и Срба, једним од најтиражнијих писаца у Француској, Патриком Бесоном. Поводом изгона Срба из Хрватске 1995, потресено је рекао: „Недопустиво је понижавати један тако поносан народ”.

Академик Милорад Павић (1929–2009)

Најпре као књижевник, али и као филолог, историчар књижевности, Милорад Павић је осамдесетих година имао књижевни утицај на своје пријатеље у расејању. Као писац превођен на десетине светских језика,¹¹⁹ имао је угледног издавача у Паризу, где је долазио релативно често. То су биле прилике за дуге и инспиративне разговоре, као и у Београду, у деве-

¹¹⁹ *Milorad Pavitch, O Dicionário Khazar*, Sao Paulo, Marco Zero, 1989; Lisboa, Dom Quixote, 1990; *Paisagem pintada com chá*, Sao Paulo, Companhia Das Letras, 1990. Готово је немогуће набројати преводе дела Милорада Павића на десетине страних језика. Француски портал *Serbica* даје десетине приказа, осврта, критика и осталих текстова о Павићу и његовом делу, на француском језику: <https://serbica.u-bordeaux-montaigne.fr/index.php/p-68/182-pavi-milorad>

А. Вученовић, *Екслибрис Милорада Павића*, 1999. (приватна колекција)

десетих година знаменитом књижевном салону Милана Давидовића, директора књижаре Матице српске у Кнез Михаиловој улици, у којој се састајао велики број књижевника, интелектуалаца, политичара београдске и српске елите.

Милорад Павић послао је Бојовићу у Париз већи број натписа из светске штампе, на енглеском и француском језику, највише о *Хазарском речнику*, на самом почетку деведесетих година. Тако је настао један од првих књижевно-публицистичких текстова о Хазарима као књижевној метафори земље у процесу насилног раздруживања, који је понуђен једном од најугицајнијих интелектуалних

часописа католичке левнице *Есџриу*. Текст који се иначе допадао Павићу, није могао одговарати оријентацији *Есџриу*, објављен је у часопису *Балкан*, покренутог од стране Клода Милана, који је говорио да има далеко српско порекло, док је главни уредник био професор Универзитета у Бордоу и најбољи француски преводилац са српског језика, Жан Деска, такође познат у београдској штампи и под надимком Јоца Даска. Часопис је објављивао више публицистичке, али и научно-популарне текстове, понекад преводе и чланке који су се тицали Балкана, највише управо ратом захваћене Југославије. Клод Милан је 1991. долазио у Београд, али изгледа није наишао на разумевање инстанци које би могле да подрже његов часопис, који се после двадесетак солидних бројева угасио. Власник није желео да прихвати различите утицаје уобичајене у условима ратне пропаганде и медијске хајке, неутрално и непристрасно писање постало је све више реткост, сарадници су се проредили, тако је угашено ово тада једино специјализовано гласило, о Балкану.

Медијска хајка и ембарго, касније и смрт париског издавача, смањили су временом интересовање за дела најтиражнијег писца из некадашње Југославије. Наговештаји да се ова издавачка делатност касније настави нису имали некадашњи одјек.

Академик Лазар Трифуновић (1929–1983)

Као историчар уметности који се посебно бавио модерном и енформелом, директор Народног музеја (1962–1968), оснивач катедре за Модерну уметност на Филозофском факултету, Лазар Трифуновић је држао седамдесетих и осамдесетих година најпосећенија предавања на Филозофском факултету у Београду.¹²⁰ Долазили су у не малом броју на његова предавања и студенти са других одељења, па и других факултета, као и други слушаоци. Лазар Трифуновић је имао такође веома радо гледану телевизијску емисију. Говорио је, поред осталог и о кризи која води ка крају уметности, као и крају цивилизације. Интересантно да је сличне погледе нешто касније износио и Жан-Мари Доменак, иако из донекле другачијег угла и друге спознајне области.

Лазар Трифуновић је био слободног духа, критичан према репресивном југословенском социјализму, под готово безрезервном подршком западног „слободног света”, иначе у сукобу са социјалистичким путем у светлу будућност. Важио је за јединог југословенског интелектуалца који је одбио тада најпрестижнији позив, да гледа Џона Вејна и холивудске вестерне, у приватној сали код доживотног диктатора, усрећитеља радничке класе, савезника НАТО-а, миљеника западног модела и његове „меке моћи”.

Као познаник и млађег поштоваоца пријатељ, Лазар Трифуновић у његовом стану, код Филозофског факултета, на први поглед примети и одмах извади из библиотеке дело Леонида Успенског, *Теологија иконе*, на француском, понесе са собом и за кратко време прочита. Ускоро враћа

¹²⁰ Л. Трифуновић, *Galerija evropskih majstora: 100 reprodukcija u boji*, 2. izd. Beograd 1965; *Српска ликовна критика: избор*, Београд 1967; *Сликарски правци XX века*, Приштина 1982, 264; *Српско сликарство 1900–1950*, Београд 1973. (прво издање); СКЗ 2014; „Uveo je metodologiju proučavanja srpske moderne umetnosti na osnovama francuske istorijsko-umetničke nauke koju je izneo u kapitalnom, sintetičkom delu *Srpsko slikarstvo 1900–1950*. objavljenom 1973, a koje je nastalo iz njegove doktorske disertacije 1960. godine. Drugo, veoma važno delo Lazara Trifunovića je antologija *Srpska likovna kritika* objavljena 1967. u kojoj je prvi put dat sistematizovan pregled istorije naše umetničke kritike od njenih početaka do kraja šeste decenije. Ovim dvema knjigama Trifunović je postavio temelje naučnog izučavanja moderne srpske umetnosti i likovne kritike. Kao kritičar NIN-a od 1959. do 1963. godine posebno se istakla njegova angažovanost u ovoj oblasti kada je jasno razdvajao umetničke od neumetničkih pojava. Upravo u tom periodu zabeležena je i njegova zenitna kritičarska aktivnost, jer je kao kritičar i istoričar beogradskog enformela napisao neke od najvrednijih stranica srpske umetničke kritike i teorije uopšte, na primer, izložba „Beogradski enformel (mladi slikari)” 1962; izložba i studija „Enformel u Beogradu 1982” <http://alfaknjizara.rs/knjizara/umetnost/slikarski-pravci-xx-veka-lazar-trifunovic/>

књигу уз усхићен коментар „Не знам шта сам ја до сада радио, открио сам нову димензију уметности”.

Превод неких 40 страница најважнијег поглавља ове књиге Теологија и смисао иконе, Бојовић даје на читање владики Данилу Крстићу, као и, тада још увек архимандриту Амфилохију, највише због светоотачких цитата, у чији превод са грчког није био увек сигуран, ни један ни други клирик нису удостојили овај превод читања, те тиме нису подржали преводилачку каријеру у наговештају, на чему им несудбени преводилац може бити само захвалан.

Долазећи у Париз, Лазар Трифуновић посећује стан Вере Шарлемањ, чији је отац од оснивања био управник Павиљона „Цвијета Зузорић” и галерије УЛУС-а. Најпре ужаснут тридесетоспратним кулама на обали Сене, на домак Ајфеловог торња, остаје затим затечен преосталим платнима и скулптурама из колекције Николе Љубинковића. Држи мала предавања о појединим платнима и сликарима, открива ауторство за неке од слика које није било познато.

Леонид Александрович Успенски (1902–1987)

Академски сликар формиран у сликарској Академији Татјане Левовне Сукотине, кћерке Лава Толстоја, из царске Русије, из Петрограда, Леонид Успенски је био најпознатији иконописац, живописац, теолог и конзерватор иконе, аутор знаменитог дела *Теологија иконе*, објављиваног на више језика, знатно касније преведеног и објављеног и у српском издању.¹²¹ Сарадња са Григоријем Кругом, иконописцем и монахом, као и часови код староверца иконописца Феодотова, битно су утицали на његов развој од

.....
¹²¹ L. Ouspensky, *L'Icone, vision du monde spirituel: quelques mots sur son sens dogmatique* [Икона, визија духовне стварности – укратко о догматском смислу], Paris 1948; (V. Losky) *Le sens des icônes* [Смисао икона], traduit du russe par Lydia Ouspensky, Éditions du Cerf, Paris, première édit. 1950, rééd. 2007, 2003; *L'icône de la Nativité du Christ* [Икона Христовог рођења], Éditions orthodoxes, Paris, 1951; *Der Sinn der Ikonen* (1952); *La théologie de l'icône dans l'Église orthodoxe* [Теологија иконе у Православној цркви] (1960); превод на руски: *Боџословие иконы љравославной церкви* (1989), пољски (1991), енглески (1992), румунски (1994), италијански (1995), грчки (1996); (V. Lossky), *The Meaning of Icons*, New York 1999; *Le sens des icônes* [Смисао икона] (2003); *Теологија иконе*, прво издање, Света Гора Атонска, Манастир Хиландар 2000; Simon Doolan, *La redécouverte de l'icône, La vie et l'œuvre de Léonide Ouspensky* [Поновно откриће иконе – Живот и дело Леонида Успенског], Éditions du Cerf, Paris, 2001, avec, en introduction, la biographie de L. Ouspensky écrite par son épouse Lydia [са биографијом Л. Успенског, његове супруге Лидије].

академског сликара до иконописца. Сарадња са Владимиром Лоским имала је велики значај за његово формирање као теолога иконографије, уметника и технолога иконе.

Пријатељ владике Данила Крстића (Епископа марчанског, викара Патријарха српског, касније администратора, Епископа будимског), академски сликар из Београда, Коста Брадић, долазио је код Леонида Успенског, још од почетка седамдесетих година. Владика Данило га је упутио на најбољу могућу адресу за упознавање древне хришћанске уметности. Данило Крстић је био необичан црквени великодостојник, ерудита, теолог и изузетно образован интелектуалац. Као стипендиста ЦК КП Србије (у почетку), другачије се педесетих и шездесетих година није могло, завршио је студије теологије на чувеном Институту Светог Сергија Радоњешког у Паризу, који је од 1925 био прибежиште руских академских елита, Сергеја Булгакова, Георгија Флоровског, Владимира Лоског, Павла Евдокимова, Николаја Афанасијева, Јована Мајендорфа, Александра Шмемана, као и знатно касније Атанасија Јевтића и Амфилохија Радовића, студирао је историју уметности на Сорбони код знаменитог Андре Грабара, да би потом докторирао на Богословском факултету на Харвардском универзитету (1968).

Леонид Успенски је био категоричан да је немогуће бити иконописац и сликар, да је једно неспојиво с другим, да једно искључује друго. Као академски сликар тврдио је да је радикални прелом неопходан. Говорио је да се икона не слика и не црта, него пише, исписује, непрекинутим линијама. Да боје морају бити смирене и топле, да је икона и живопис у првом реду литургијска, па тек онда ликовна уметност. Да икона мора бити целовита, никако фрагментарна. Била је то највиша школа православне иконографске естетике, теологије и технологије икона.

Леонид Успенски је био категоричан да је немогуће бити иконописац и сликар, да је једно неспојиво с другим, да једно искључује друго. Као академски сликар тврдио је да је радикални прелом неопходан. Говорио је да се икона не слика и не црта, него пише, исписује, непрекинутим линијама. Да боје морају бити смирене и топле, да је икона и живопис у првом реду литургијска, па тек онда ликовна уметност. Да икона мора бити целовита, никако фрагментарна. Била је то највиша школа православне иконографске естетике, теологије и технологије икона.

Л. А. Успенски, *Свети Сава*

Прилика за бројне посете и дуге разговоре, у којима увек живо и жустро учествује Леонида Успенског супруга, врло образована Русиња Лидија Александровна Миагков.

Касније се то дружење наставило доласком других ученика на учење иконописа. Успенски је имао школу иконографије у просторијама Руске православне цркве Московске Патријаршије, преко пута Градске већнице париског XV арондисмана. Таквих школа имао је на више континената, од Америке до Далеког Истока. У њима се поред иконописа високог академског нивоа, рађеног слободном руком, транспарентном, готово аква-рел техником, у потпуном континуитету са технологијом средњовековне руске иконографије, као и живописања ал-фреско техником, учила и техника конзервације икона и фресака. Без веће сличности са новогрчким начином живописања. Успенски је проучавао и бавио се готово свим иконографским техникама, од фајанса и сребра, све до дуборезних рељефних икона у ораховом дрвету, које је потом осликавао, бојио, посебном врстом технике. Био је и најбољи познавалац историје иконе од њених првих векова, као што се може видети из његове знамените књиге.

Заједно са монахом Григоријем Кругом, Успенски је живописао многе руске цркве у Паризу и околини, али и другде по свету, оне су сад и нека врста изложби његовог непревазиђеног живописа.

Када је Воја Ђурић објавио чувену монографију *Византијске фреске у Југославији*, Леонид Успенски је био огорчен. „Онда би требало насловљавати и византијске фреске у Русији”, негодовао је он. „Српска је уметност један од највећих домета средњовековног живописа и уметности, да ли сте некад видели наслов: Византијске фреске у Бугарској, Румунији, Грузији, свака земља има свој уметнички и културни домет и не може бити нечија”. Заиста о каквим би се то другим фрескама могло говорити у српској уметности средњег века, придев „византијске” био је само још један допринос општој нивелацији и релативизацији српског уметничког, духовног и културног наслеђа.

Када је Бојовић наручио икону Светог Саве Српског, Успенски му је показа пре коначног лакирања „ољифом”, специјалним лаком који штити на стотине година, чак и ако је икона изложена спољним временским непогодама. На питање чему показивање пре лакирања, Успенски одговара: „Да ли сте ви сагласни са овако урађеном иконом Светог Саве?”, „Шта ако нисам”, пита зачуђени наручилац иконе, „У том случају ћу ја икону састругати и сачинићу нову ако ви желите”, на то осмеливши се наручилац узвраћа: „Нисам сагласан, ово је неки руски светац”, „Али ја сам Рус”, каже Успенски, „А ја сам Србин” одговара наручилац, уметник је, као што је рекао, састругао

икону и направио нову, по узору на старе српске иконе и фреске Светог Саве, који је иначе веома заступљен и у старом руском живопису и иконографији.

Показало се како древна православна литургијска уметност није сублимисање индивидуализма, егоцентризма, нарцизма и солипсизма појединца, него синергија Цркве и верника, сусрет и сарадња људи са вером путем креативности, естетике и уметности. Синергија у сублимацији, као антипод модерне уметности, оно због чега је Лазар Трифуновић био фасциниран делом Леонида Успенског.

Александар Исаевич Солжењин (1918–2008)

Професор Никита Струве, шеф Катедре за славистику на Универзитету Париз Нантер, као представник нобеловца Александра Солжењина за Западну Европу, на тражење Комнена Бећировића,¹²² организовао је 9. априла 1975. сусрет у руској књижари ИМКА Прес, у улици Монтањ Свете Женевије 11, у Паризу.

Састанак је организован за тројицу Срба из Црне Горе, архимандрита Амфилохија Радовића, тада професора на Академији Светог Сергија у Паризу, угледног новинара и публицисту Комнена Бећировића и студента историје Бошка Бојовића. Прилазећи им и рукујући се са париским Црногорцима, Александар Солжењин изговара Пушкинове стихове: „Черногорцы что такое?, Бонапарте вопросил. Правда ль: это племя злое, Не боится наших сил?” (Црногорац – шта је то?, питао је Бонапарта – зар се ови борци баш нимало не боје наше силе?)¹²³

Сусрет је био срдачан, разговор значајан и садржајан, на крају је Александар Солжењин, тек протеран из Совјетског Савеза, оставио тројици саговорника, попут аманета, препоруку да се боре против комунизма, који је поробио и упропастио његову отаџбину, као и толике друге земље и народе.

Пред крај разговора, изненада се у књижари појавио непознат човек, Владимир Димитријевић, пре више година приспео из Југославије у Лозану, са пројектом да отвори књижару у Паризу, за своју издавачку кућу у Швајцарској, основану још 1966. године.

¹²² К. Бећировић, „Soljenitsyne face aux intellectuels français” [Солжењин наспрам француских интелектуалаца], *Messenger orthodoxe* 147, II–2008, 10–30.

¹²³ А. С. Пушкин, „Бонапарт и черногорцы”, *Песни западных славян*, Санктпетербург 1935, 149–451. Победа црногорске војске над Наполеоновим трупама код Дубровника, на Бргагу 17. јуна 1806. године, инспирисала је Пушкина приликом писања ове песме 1834. године. Рат који се завршио укидањем Дубровачке републике од стране Наполеона 6. јануара 1808. године после 450 година независности.

А. Исаевич Солжењин

Током најупечатљивијег дела овог разговора, Александар Солжењин је говорио живо и потресно о „Највећем злочину Другог светског рата”, када је на самом крају рата у Европи, као и недељу дана после краја војних операција и званичног проглашења мира, у Словенији дуж аустријске границе убијено око 200.000 ратних заробљеника, војника и цивила, од којих су око половина били Руси и Украјинци, а друга половина Југословени, од којих су далеко највећи проценат, у односу на број становништва Црне Горе, имали Црногорци. Солжењин је говорио, како има грижу савести, зато што тај масовни злочин није могао

уврстити у његов *Архивелај ГУЛАГ*, јер у СССР-у није имао могућности за приступ литератури, а још мање било каквој документарној и архивској грађи.

У то време су у Енглеској објављене две књиге о том злочину без преседана, Николе Бетела и Николаја Толстоја.¹²⁴ Вођен је и судски поступак против британског премијера Макмилана, који се теретио за предају тих заробљеника Брозовим партизанима. Када су, затворени у теретне вагоне, Руси, Украјинци и Козаци, видевши да су преварени и да их враћају преко границе за Југославију, сами су себи служили опело, знајући да ће бити, по кратком поступку, стрељани.

Од пре неколико година Словенија финансира, са око милион евра годишње, откопавање и форензичко истраживање тих масовних гробница, од којих једна има око 15.000 посмртних остатака, то је противтенковски ров, друга око 5.000, рударско окно Барбарин ров.¹²⁵ До сада је откопано

¹²⁴ N. Bethel, *Le dernier secret. Comment les alliés livrèrent deux millions de Russes à Staline 1945* (Последња тајна. Како су савезници предали два милиона Руса Стаљину 1945), Seuil; Paris 1975, 281 str.; N. Tolstoy, *Victims of Yalta*, London Sydney Auckland Hodder and Stoughton (1977, reprint 2012); Id., *The minister and the massacres*, Century Hutchinson, London 1986; Id., „The Application of International Law to Forced Repatriation from Austria in 1945”, in Stefan Karner, Erich Reiter, and Gerald Schöpfer (ed.), *Kalter Krieg: Beiträge zur Ost-West-Konfrontation 1945 bis 1990* (Graz, 2002).

¹²⁵ Б. Бојовић, „Тајна масовних гробница и стандарди ЕУ”, у: Зборник радова (у штампи).

око сто хиљада посмртних остатака, од којих има не мали број цивила, жена и малолетних, чија се етничка припадност утврђује уз помоћ личних ствари и сачуваних делова докумената. Ископавање великих размера, карстних јама и осталих стратишта, се наставља, јер се процењује да је урађено тек око пола овога истраживања.

Директор Државног архива Словеније говорио је о истраживању концентрационог логора који су партизани преузели од нациста, који је уништен касније, али су нађене његове фотографије, нешто докумената и један једини преживели чије је сведочење било важно за утврђивање тачног места овог логора смрти. Логораши су били подељени у три категорије, А, Б и Ц, само је трећа категорија имала, иако минималне изгледе, да преживи.

На крају сусрета и разговора, архимандрит Амфилохије поклатио је Александру Солжењичину дрвени крст са Свете Горе, на коме је било изрезбарено: „Крстоносцу Александру”. Који је, као уздарје, поклатио примерке своје тек објављене књиге, са посветом својим саговорницима. Била је то његова аутобиографија „Бодался теленок с дубом” (Боло се теле са хростом), на руском.¹²⁶ Један примерак је послао Јустину Поповићу, кога је изузетно поштовао и ценио, са посветом: „Архимандриту Јустину Поповићу, пророку нашег времена”.

Академик Гордана Бабић (1932–1993)

Историчар уметности средњег века, Гордана Бабић је докторирала на Сорбони,¹²⁷ код академика Андре Грабара, који је, као један од првих странаца пореклом, био члан Академије (професор Сорбоне и Колеж де Франса, утемељивач француске византологије уметности), основане у XVII веку. Укупно пет академија као одељења Института,¹²⁸ чији чланови

¹²⁶ А. Солженицын, *Бодался теленок с дубом. Очерки литературной жизни*, YMCA Press, Paris 1975.

¹²⁷ Gordana Babić, „Les chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques” (1963) докторска дисертација; објављено: *Les chapelles annexes des églises byzantines. Fonction liturgique et programmes iconographiques* [Капеле при византијским црквама. Литургијска функција и иконографски програми], Paris 1969, 399 p.

¹²⁸ Académie française (Француска Академија, 40 чланова), основана 1635, Académie des inscriptions et belles lettres (Академија натписа и књижевности, 55 чланова), основана 1663, Académie des sciences (Академија наука, 263 члана), Académie des sciences morales et politiques (Академија етичких и политичких наука, 50 чланова), основана 1795, Académie des beaux-arts (Академија лепих уметности, 63 члана), основана 1816.

нису у рангу 40 „бесмртника”, оних којима је основна дужност будност над на француским језиком, историјом, књижевношћу, од највишег националног, етичког и научног интереса.

Гордана Бабић је била један од најбољих ученика Грабарових, асистент и један од најближих сарадника, кога је он желео за наследника на катедри Историје уметности Византије, на *Ecole Pratique des Hautes Etudes* – ЕРНЕ (Школи високих студија), на Сорбони. Као засебан Универзитет за највише степене универзитетске наставе (основан 1868), постдипломске студије, ЕРНЕ је имала шест секција, од којих је Шеста секција – за Друштвене науке, седамдесетих година издвојена 1975, од стране Фернана Бродела, у засебну установу исте врсте, ЕНЕСС.

Као увелико афирмисани, општепризнати и од струке цењени историчар уметности средњег века, за византијску уметност, посебно специјализована историју уметности српског средњег века, Гордана Бабић није при том изабрана. Уместо ње је прошла Сузи Дифрен. Ово је било изненађење, посебно због опредељења и ангажовања Андре Грабара, које није наишло на разумевање Скупштине ЕРНЕ.

Гордана Бабић се вратила у Београд, радила као научни сарадник САНУ, 1987 као редовни професор на Одељењу историје уметности Филозофског факултета, потом, од 1988, као дописни члан САНУ. Била је и члан Хиландарског одбора (1969–1979).

Са Сорбоне је донела новији приступ историји уметности средњег века, метод и научни сензибилитет Андре Грабара,¹²⁹ пандана ауторитету какав је Георгије Острогорски представљао у историјској византологији. Што значи да је историја уметности средњег века, Византије, Србије и осталих земаља византијског цивилизацијског круга, постављена у свој средњевековни, културни, уметнички, у првом реду духовни контекст, у склопу и у функцији Литургије и богослужбених садржаја,¹³⁰ уместо у склопу

¹²⁹ А. Grabar, *L'Empereur dans l'art byzantin* [Цар у византијској уметности] (1936); Id., *L'Age d'Or de Justinien* [Златно доба Јустинијаново] (1966) (Gallimard); Id., *Le Premier Art Chrétien* [Прва хришћанска уметност] (1967); Id., *Les Voies de la création en iconographie chrétienne* [Путеви стваралаштва у хришћанској иконографији] (1978).

¹³⁰ Гордана Бабић, „L'image symbolique de la Porte fermée à Saint-Clément d'Oshtid” [Симболика Затворених врата у Светом Клименту Охридском], *Synthronon. Art et archéologie de la fin de l'antiquité et du Moyen Âge. Recueil d'études*, Ed. André Grabar, Paris 1968, pp. 144–145”; „O živopisanom ukrasu oltarskih pregrada”, *Zbornik za likovne umetnosti* 11 (1975) 3–49; „Програм припрата у црквама краља Милутина”, у: *Византијска уметност иочейком XIV века*, Београд 1978, 105–125; Id. „Ikonoграфски програм живописа у припратима црква кralja Милутина”, *Vizantijska umetnost početkom XIV veka: naučni skup u Gračanici* 1973, ed. S. Petković, Beograd 1978, 105–126; „Класицизам

владарске и државне идеологије. Идеологије која не представља више од 10–15% иконографског програма у унутрашњој ликовној декорацији православних Богомоља, што значи да се преосталих 90% не може изучавати само преко позитивистичке и материјалистичке историографије.

Повратак Гордане Бабић у Београд, био је значајан допринос за тадашњу историју уметности у Југославији,¹³¹ на Београдском универзитету и за САНУ.

Академик Драган Недељковић (1925–2015)

Као професор књижевности и славистике на Одељењу за русистику, Универзитета у Нансију, Драган Недељковић био је осамдесетих и деведесетих година један од првих, ако не и први из Србије са тим високим звањем у Француској.¹³² На престижном Универзитету у Нансију завршили су студије многи студенти и нарочито постдипломци из Југославије и Србије, којима је увек био од драгоцене подршке и несебичног разумевања.

Као члан академског круга око Дејана Медаковића, који му је иначе био и кум, коме су припадали и академици Воја Ђурић, Никша Стипчевић, Војислав Кораћ, Василије Крестић, Мирослав Пантић и други, одржавао је живу сарадњу и редовне контакте са члановима САНУ и многим

.....
 доба Палеолога у српској уметности”, у *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 476–495. S. Ćirković, V. Korać, Gordana Babić, *Le monastère de Studenica*, Belgrade 1986, 199; Gordana Babic, 1) *Relation entre l’image et le texte dans la peinture monumentale et dans les miniatures* [Однос између слике и текста у монументалном сликарству и у минијатурама]. 2) *Le corpus de la peinture murale serbe* [Корпус српског зидног сликарства], *BIC*, XVI (1991), 86. За *Oxford Dictionary od Byzantium* (vol. 1–3, New York/Oxford, 1991) написала је чланке о српској уметности.

¹³¹ Драга Панић, Гордана Бабић, *Бојородица Љевишка*, СКЗ, Београд 1975 (Приказ: Christopher Walter, in *Revue des Etude Byzantines* XXXVI, Paris 1978); Гордана Бабић, *Краљева црква у Студеници*, Просвета и Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 1987.

¹³² „Универзитетску докторску тезу ’Ромен Ролан и Стефан Цвајг’ одбранио је у Стразбуру, а државни докторат је бранио у Монтењевом Бордоу, код славног Роберта Ескарпија. Матични Универзитет му је био у Београду, где је предавао светску књижевност, а као професор по позиву предавао је на Сорбони, Бордоу и Стразбуру. Био је редовни члан Европске академије наука и уметности са седиштем у Паризу” (М. Радовић, *Дневник*, Нови Сад, 25. јун 2015); његова трилогија: *Издајека свејлосић*, Београд 1996; *Свејлосић изблиза*, Београд, 2000; *Из дубине свејлосић – у иредворју смрти*, Београд 2003; као и дела: *Моћ и немоћ књижевности*, Нови Сад 1996; *Универзалне йорукеруске књижевности*; *О Тихом Дону Михаила Шолохова* (Сарајево, 1967, Рума 2002). *Велико доба руске књижевности*, СКЗ, Београд 2011; остварења су трајне вредности.

Драган Недељковић на отварању изложбе докумената „На олтару отаџбине – Јован Дучић”, Пожаревац, 2004.

другим академским и културним делатницима у Србији, као и онима у Француској, Немачкој, као франкофон и германофон.

У Паризу је нарочито одржавао пријатељске односе са Аленом Сегоном, астрономом и хеленистом, научним саветником CNRS, директором и власником угледне издавачке куће Belles Lettres, познате по најстаријој и најдужој едицији грчких и римских класика, научном издаваштву и белетристици. Као католик припадао је интелектуалном кругу око знаменитог надбискупа Париза Листижеа.

Његова супруга Мирјана Флашман била је врсни преводилац са више језика, иначе Канађанка југословенског порекла, од мајке из Београда и оца из Загреба, чији је ујак био познати новинар, угледни публи-

циста и једно време председник Јеврејске општине у Београду, Јаша Алмули.

Мирјана Флајшман је од родитеља наследила беспрекорно знање српског језика, колекцију слика, српску библиотеку и општу културну баштину, родбину, пријатељства и све оно што њен космополитски, културни и полиглотски народ негује и чува као део свог идентитета и наслеђа, често и боље и дуже него припадници матичних народа из чијих земаља долазе.

Као пријатељи Драгана Недељковића и Воје Ђурића, Ален и Мирјана су своју децу крстили у манастиру Студеница. Рашел и Никола су тако били васпитани да пред спавање читају молитве на француском, хебрејском и српском језику. Ален и Мирјана су били врло захвални манастиру Студеница и његовом игуману Јовану, сада епископу Шумадијском, на широкогрудости Српске православне цркве, коју су иначе радо и често помагали, нарочито у Паризу. После упокојења Алена Сегона, његова удовица Мирјана, поклонила је Богословском факултету у Београду, комплет класика, у првом реду византијске светоотачке философије, „Sources chretiennes”, од преко три стотине наслова, комплет грчких и латинских класика из серије Belles Lettres, као и друге серије и публикације, велике вредности.

Када је, крајем осамдесетих, објављена монументална монографија *Задужбине Косова*, међу првим примерцима дошли су у руке Алена и Мирјане, као посебно вични преводу и издаваштву, помно су прегледали и почели са читањем те књиге која габаритом можда више подсећа на епитаф, одмах ступили у контакт са специјализованим издавачима какви постоје у Француској и англофонским земљама, наишли на интересовање неких од најугледнијих од тих издавача и предложили да сами ураде превод за прилагођена издања на енглеском и на француском језику. Контактирајући Атанасија Јевтића, главног сарадника редактора и издавача *Задужбине Косова*, Живорада Стојковића, он је поменути понуду глатко одбио, речима: „Неће се други китити нашим трудом”. *Задужбине Косова* нису дакле могле бити објављене код великих специјализованих издавача, што подразумева одговарајући маркетинг, присутност у највећим књижарама, медијима, библиотекама.

Задужбине Косова су се могле купити у јединој књижари L'Age d'Homme, као и у српској цркви Свети Сава у Паризу, али уз малу прођу, због цене, као и због обима сасвим непримереног иоле широј читалачкој публици.

Ален Сегон и нарочито Мирјана Флајшман, лобирали су упорно и ефикасно у првом делу деведесетих против једностраности западних медија. Мирјана је носила финансијску помоћ последњим Јеврејима који су напустили Сарајево и стигли авионом у Београд 1993. Потом је заједно са Албером Кадушом, председником Центра Раши, Јеврејског универзитета у Паризу и једном од најзначајнијих јеврејских институција у Европи, као и са Бојовићем, била на састанку са Ели Визелом (нобеловцем који је преживео Аушвиц, и једним од најутицајнијих књижевника на Западу), на пропутовању за Сарајево, где се, у организацији Добрице Ћосића, тада председника СР Југославије и Владимира Димитријевића, састао са Радваном Караџићем. Мирјана је приликом тог сусрета упозоравала Визела: „Не идите у Сарајево, јер ће се то за вас, на овај или онај начин нечасно завршити”. Што се нажалост потврдило, када је Ели Визел, у организацији Срђе Поповића, био један од потписника петиције (септембра 1993) да Србију на сваки начин треба масовно бомбардовати.

Драган Недељковић је био такође пријатељ са Миленом Ноковић, угледном француском књижевницом, чији историјски роман *Османлијска ноћ њада на Косово*, је имао леп пријем код француске читалачке публике. Милена је била врло активни лобиста против антисрпске ратне пропаганде, јединствени лик о коме је потребно засебно писати.

Драган Недељковић је 1991, у време првих вишестранаких избора у Југославији, непосредно после првих избора те врсте у Босни и Херцего-

вини, организовао велики Међународни научни скуп на Универзитету у Нансију. Поред учесника из више земаља, био је учесник и проф. др Никола Кољевић, један од прве три личности СДС, странке која је добила те изборе са српске стране у БиХ. Када је издат зборник радова са тог научног скупа, рат у Босни је увелико већ био отпочео.

Иако је био близак са многим члановима САНУ, као и са најутицајнијим од њих, Добрицом Ђосићем, Драган Недељковић као да није био адекватно схваћен од стране домаће академске номенклатуре, којој је и сам припадао. Већ сама чињеница да је као један од првих Срба имао универзитетску каријеру у Француској, као да је више доприносила запостављању, него подршци његовом ангажовању у Француској.

Као Сремац, рођен у Руми, и мањим делом немачког порекла, био је такође близак Српској православној цркви, више као верник и пријатељ, него као референт за религију, уствари политички комесар посебне намене у партизанима, какви су били још Воја Ђурић и Жика Стојковић на пример. Сремци су или отуђени од вере, што је случај са већим делом, или блиски Цркви и вероисповести, као што је то био Драган Недељковић. Мање је оних неутралних, равнодушних или пасивно акултурисаних.

Драган Недељковић био је један од најелитнијих представника српске дијаспоре, Срба и Србије у Француској. Његово ангажовање на разумевању Срба од стране француске културне елите и јавности уопште, није наишло на посебно разумевање, у првом реду од стране његових колега, саговорника, пријатеља, па и кума. Све као илустрација познате изреке, „Да се у Србији успех најтеже прашта”, у првом реду ван домаће средине.

Академик Новица Петковић је једном приликом приметио: „Не знате ви како се ми овде у академским круговима узајамно раздиремо”.

Док је Радован Самарџић, кад је дошао у Париз, после низ година, средином осамдесетих, говорио: „Мислио сам да се људи нигде не мрзе као код нас – сад видим да је то овде још више случај”.

Ава Јустин Поповић, иначе Професор Универзитета у пензији, за ту врсту таштина је имао најконцизнији коментар: „Професорска сујета – рогата сујета”.

Милена Ноковић (1934–2010)

Рођена у Паризу, од родитеља који су још двадесетих година XX века дошли из Црне Горе (Вуковци, старином Горичани) и остали у Француској, мајка јој је била од Пешукића из Голубоваца (рођаци Вукотића), пореклом са Чева, блиска рођака црногорске краљице Милене, чије је име достојно и

понела. Једна сестра јој је погинула у француском покрету отпора током Другог Светског рата и један стадион на западној периферији Париза, у Курбевоа, носи име Наталије Ноковић. Старији брат, индустријалац Мирко Ноковић ослободио је Париз са снагама Слободне Француске генерала Де Гола. Причало се да је Милена била љубав из младости председника Жискара д'Естена. Мирко је био члан председникове делегације приликом државне посете Југославији 1977. Милена је била заменик градоначелника Анијера (1977–1993), града на западном ободу Париза.

Познатија је била као књижевница и утицајни представник париске и француске књижевне, интелектуалне, као и политичке елите.

Када је, средином осамдесетих година, објавила *Османлијска ноћ њада на Косово*,¹³³ код познатог париског издавача Table ronde, историјски роман запажен од књижевне критике и медија, као и од неких чланова Института, Француске академије наука, то је убрзо био повод за протесте амбасаде Турске. Говорила је како је та књига настала као последица аманета њене мајке, која ју је задојила српском јуначком поезијом, Косовском заветном идејом, староцрногорским изговором и изворним српским родољубљем из Црне Горе и коју ускоро почела да посећује.

Драгош Калајић је, као уредник издавача Књижевне новине, објавио превод њеног романа из историје српског средњег века, и Милена почиње

МИЛЕНА НОКОВИЋ
БАБА О КОСОВУ

Милић од Мачве, предлог за корице књиге

¹³³ Milena Nokovitch, *Ce que femme veut* (essai sociologique) [Аспирација жене – социолошки есеј]; Id., *Si un Président* [Кад би један председник...] (1980); Id., *Et la nuit ottomane tomba sur Kossovo* [Османлијска ноћ паде на Косово] (роман, 1985); Id., *Pluie d'or sur Samarkand* [Златна киша на Самарканду] (роман, 1993); Id., *Avec les Serbes* [Са Србима] (en coll.); Id., *les Serbes et nous* [Срби и ми] (en coll.); Id., *Eloge des Serbes ou de la Dignité du bouc émissaire* [Похвала Срба или достојанство жртвеног јарца] (en coll.); Id., *Alliés des Serbes, d'Hélène d'Anjou à Soljenitsyne* [Српски савезници, од Јелене Анжујске до Сољжењицина] (1998); Id., *Neiges de sang* [Крвави снегови] (2000).

Владета Јеротић, Милена Ноковић, Тиодор Росић, Предраг Палавестра
– Сопоћани, јун 1989.

да долази у Југославију и Београд 1989. године. Била је учесник на научном скупу који је Ејуп Мушовић, директор Музеја Новог Пазара, организовао у том граду, долази и у Црну Гору исте године.

Отада је све учесталије долазила, најпре у посету дурмиторским снеговима почетком деведесетих, потом и у ратом захваћену Босну, у Београд и Србију.

По највећој зими од -33° C и сметовима од преко два метра, сусрет са Црном Гором и Дурмитором био је спортски веома захтеван, пут од Београда је због сметова и вејавица, до куће на 1.300 м надморске висине, трајао не мање од три дана. Пробијајући се кроз сметове и снежну мећаву, уз завијање чопора вукова, после прве ноћи у још недовољно загрејаној планинској кући, па јој се шминка заледила, седећи на балкону пред усхићујућим снежним амбијентом, примећује: „Јесте да је цена папрена, али се заиста исплати – штета је што ми овде доживљено нико у Паризу неће веровати”.

Милена Ноковић окупља у Паризу групу од десетина француских књижевника, међу којима је било најпознатијих и најтиражнијих, као што је Патрик Бесон, нарочито академик и колумниста у тада најчитанијем дневнику *France Soir*, један од најугледнијих француских књижевника Жан Дитур, његов син Фредерик, један од најпознатијих поп певача и шансоњера Рено, његов брат и многи други, као посебно активни Ален Покар. Дугогодишњи Миленин пријатељ Патрик Бесон и Жан Дитур, жигосали су у својим колумнама у најтиражнијим листовима и у књигама безумно слепило и отуђеност француских елита, мобилисаних у крсташком рату против Срба, са осталима објављивали зборнике и апеле у име здравог разума и непристрасности у односу на крвави грађански рат на Балкану, био је то глас вапијућих у медијској пустињи, кап у мору пред олујом ратнохушкачке машинерије, оркестриране највише из Њујорка и Париза, хорски преузимане од западних и светских медија, као мантре новог светског беспоретка, хистерије добромислећих фаланги, морално-политичке авангарде хуманитарних војних интервенција, химнографима НАТО идолатрије, најамницима доминације лажне савести.

Др Дејан Богдановић

Оријенталиста, иранолог, завршио је студије арапског и старотурског језика у Београду 1956, дипломирао персијски језик на Школи источних језика (INALCO), у Паризу 1965, докторирао на Универзитету у Техерану, на персијском, 1964, Дејан Богдановић је радио као одговорни за персијске фондове на INALCO (1965–1988), где је такође био и предавач, као и на Универзитету Париз VIII. Као аутор објавио је: *Etymologies iraniennes des orientalismes dans la langue serbo-croate* (Иранске етимологије оријентализама у српско-хрватском језику) 1972. Као преводилац објавио је превод *Књије седам Везира Захира из Самарканда*, текст из XII века – *Le Livre des Sept Vizirs de Zahiri de Samarkand*, Editions Sindbad, Collection UNESCO, Paris 1976, 1981. Награда Удружења Француска-Иран за најбољи превод с персијског на француски 1978. Уредник колекције *Les sept climats* (Седам клима), Publications Orientalistes de France 1972. Писац предговора за персијски превод *На Дрини ћујрија* Иве Андрића. „La littérature persane classique” (Класична персијска књижевност), *Dictionnaire des Citations*, Editions Tchou et Robert Laffont (1994). *La littérature persane dans les Balkans* (Персијска књижевност на Балкану), Almanach de l’Ecole Normale Supérieure de Paris; „Rencontre de l’art roman avec l’art byzantin sur le sol serbe” (Сусрет уметности Рима и Византије на српском тлу), *Revue Archeologia*;

„Le cheminement du néo-manichéisme vers les Bogomiles” (Пут од неоманихеизма према богумилима). *Revue de la Faculté des Lettres de l' Université de Téhéran*. На персијском.

Заменик директора Центра за балканске студије и члан редакције *Cahiers Balkaniques*, на INALCO (1978–1988). Аутор и организатор низа емисија, сусрета и интервјуа на Радио France-Culture, као и на ТВ програмима ТФ1 (Француска), Иран, Сарајево, Загреб.

Дејан Богдановић је био успешан аниматор и организатор бројних сусрета, промоција, предавања, округлих столова, изложби, колоквијума и слично, из области иранологије, посебно из области југословенске и српске културе и књижевности, у време док је радио на INALCO (1965–1988). Ба-вио се и промоцијом југословенског филма, такође, као сестрић Душана Матића, посебно надреализма у Југославији и француско-српских културних веза. Његовим одласком у пензију 1988. године, остала је празнина коју је Културни центар Југославије, потом Србије, само делимично, према мишљењу неких, током времена и све мање успешно доспевао да надокнади.

Др Властимир Власта Стојановић (1912–2006)

Син адвоката из Лесковца и једног од оснивача прве и праве Демократске странке, као леви демократа, Власта емигрира у Француску, у време диктатуре краља Александра, где је на Сорбони докторирао 1938. на тему стварања Југославије. После Другог светског рата, водио је преко 30 година редакцију Југословенског програма на француској радио станици за иностранство – RFI.

За време Шпанског грађанског рата организује пребацивање добровољаца, који су из Југославије пристизали у помоћ републиканцима, мимо комунистичких канала Коминтерне, међу којима је био и познати број официра Војске Југославије. Власта Стојановић је говорио како је у то време упознао Јосипа Броза у Паризу. Становао је у хотелу на углу булевара Сен Мишел и Сен Жермена, где ја сада, као и тада, велики кафе Клини.

Броз је водио ноћни живот, у друштву лаких жена, коцкао се, накићен прстењем са скупоценим дијамантима и бријао обрве, како је у то време била мода за булеварске ђилкоше. На питање да ли је Броз прослеђивао добровољце у Шпанију, Власта одговара да није био број један у томе, него је за то био одговоран Павле Бастајић (такође ликвидатор,¹³⁴ члан КПЈ од

.....
¹³⁴ Слушајући његову исповест 1940. у Загребу, Мирослав Крлежа је записао да језивију причу није чуо у животу. S. Lasić, *Krleža. Kronologija života i rada*, Zagreb 1982.

1920, раније је био члан Црне руке, коју је још од времена солунског процеса и бољшевичке револуције преузео НКВД).

У то време, Броз је дошао из Москве, као уз Кардеља, једини преживели од преко 700 југословенских комуниста, који су нестали без трага у Стаљиновим чисткама. Како је КПЈ била забрањена у Југославији (још од атентата у коме је убијен министар унутрашњих послова Драшковић), седиште Политбироа је било у Паризу. Књижара Хоризонт, код Одеона и Дантоновог споменика на Сен Жермену, коју је држао Жика Павловић, била је упоришна тачка КПЈ. Приспевши из Москве са највећим овлашћењима, Броз одмах шаље Генсека КПЈ Горкића у Москву где му се губи сваки траг. Као одговорни IV одсека НКВД (за ликвидацију непријатеља у иностранству), Броз је имао посебна овлашћења за чишћење троцкиста у Шпанском грађанском рату. Тако је наводно организовао убиство Благоја Паровића, који је као други човек КПЈ, убијен код Мадрида, на самој линији фронта, 6. јула 1937, с леђа.¹³⁵ Касније се, према сведочењу Леа Матеса, у његовој кући у Загребу, хвалио његовој удовици како је то организовао. Благоје Паровић је имао аферу с Русињом из амбасаде СССР-а. Броз је, као и други илегалци, користио конспиративна имена, једно од њих је било Валтер (Walter 7.65), немачки револвер омиљен код Чекиста за ликвидирање заробљеника, све до масовне ликвидације пољских официра у Катинској шуми марта 1940. године. ТТ 7.62 је био једно од тих оружја за ликвидације, отуда наводно и Брозов надимак.¹³⁶ Као бивши секретар Горкића, Жика Павловић, звани Жика Ждребе, зверски је мучен и ликвидиран последњег дана Ужичке републике, и то од стране чланова најужег круга Политбироа. Ранковића (друга Марка), као и Дедијера (званог Гангстер), који је био крупнији и снажнији од других, поступак је водио Милован Ђилас. Жика Павловић је 1940. објавио у Београду *Крвави совјетски пример*, прво сведочење о Стаљиновим масовним крвавим чисткама, краљевска

¹³⁵ Наводно је то политичко убиство обавио Влајко Беговић, обавештајни официр у републиканској војсци, који је фотографисао мртвог Паровића. Подаци које наводи Владимир Дедијер не могу се занемаривати, јер се он позива на сведочења Леа Матеса, Пека Дапчевића, Јосипа Копинича и других, иако је политичко убиство на фронту у грађанском рату само по себи готово немогуће документовати, о чему сведочи и полемика у дневној штампи, по правилу недоступна за ту врсту документације, архивска грађа би могла одагнати недоумицу о починиоцу и што је знатно важније наручиоцу политичке ликвидације.

¹³⁶ Енглески *Daily Mail* је 7. октобра 2014. Јосипа Броза Тита ставио на 13. место међу 20 највећих злочинаца XX века, на основу процене од 570.000 људи за чију је смрт доживотни председник био непосредно одговоран. Позно „признање” савезника и саучесника који су му најдуже пружали подршку у злоделима.

полиција је запленила целокупни тираж, јер је било у току успостављање дипломатских односа са СССР. Књига је више од пола века касније објављена у репринту, као и студија Слободана Гавриловића о Жики Павловићу, кога је у то време рехабилитовао суд у Србији.¹³⁷

Власта Стојановић је био југословенски патриота и демократа, толерантан и помирљив човек, саветовао је млађим пријатељима: „*jamais d'ennemis à gauche*” (никад непријатеља с леве), Јосип Броз је био готово једини од толиких које је познавао о коме се лоше изражавао.

Пре рата је држао адвокатску канцеларију, заједно са адвокатом Првославом Грисогоном, у улици Ђуре Јакшића у Београду. Гестапо га је на том месту ухапсио 1942, као сарадника покрета отпора Драже Михаиловића. Описивао је како се то догодило и како је покушао да побегне. Остатак рата је провео у немачком концентрационом логору Buchenwald. Остаје неизвесно како је то могао да уради, али је до краја живота имао тешку трауму савести, јер се осећао одговоран за смрт 27 чланова своје породице у Лесковцу. Дао је наиме координанте за савезничко бомбардовање Лесковца, један од главних циљева је била немачка Главна команда, тачно преко пута куће његових родитеља. Оберкоманда није страдала, као и обично у савезничким бомбардовањима, о чему је писао Иво Андрић као сведок бомбардовања Београда, али је у савезничком бомбардовању на Ускрс 1944, страдало на хиљаде цивилног становништво, и то искључиво у српским градовима. Кућа Властиног оца је сравњена са земљом, преживела је само његова супруга, која је случајно отишла до винограда. Власта је целог живота имао на савести слику тела његових најмилијих, чији су делови тела висили по гранама уличног дрвећа. Живео је 96 година.

После светског рата се вратио да живи у Југославији, не за дуго, кад је видео шта се ради под маршалском палицом, његовог познаника са Сен Жермена, осуда народног посланика и професора Правног факултета, Драгољуба Јовановића на 9 година робије, срећно је побегао са женом преко границе код Сежане, носећи две бомбе у џеповима.

Био је близак пријатељ са Жан-Мари Сутоум,¹³⁸ који је 1976. постао дугогодишњи генерални секретар француског Министарства спољних послова (1945. Сутоу је био секретар Француске амбасаде у Београду).

Као уредник државног радио програма у време Хладног рата, био је пријатељ са Илијом Бојовићем. Обезбеђивао му је потребну радио-тех-

¹³⁷ Ž. Pavlović, *Bilans sovjetskog termidora*, Kadinjača, Užice 2001; О Павловићу в. С. Гавриловић, *Живојин Павловић између гојме и кријшике*, Grafocard, Београд 2001.

¹³⁸ Jean-Marie Soutou. *Un diplomate engagé Mémoires 1939–1979* [Ангажовани дипломата. Мемоари 1939–1979], Paris 2011.

нику, студио на ОРТФ-у, седишту француског радија и телевизије, као и професионални магнетофон Нагру, у време генералног штрајка и осталих збивања маја 1968. године, када је то било најтеже и најпотребније. Као уредник међународне редакције Југословенске радиодифузије, Илија Бојовић је наике био гост француског Министарства спољних послова, „заборављен” више од месец дана у хотелу за стране госте, Брајтон код Конкорда, што је искористио да обави десетине интервјуа са најпознатијим француским интелектуалцима. Помоћ Власте Стојановића је била драгоцене, не само у техници и не само у ОРТФ-у, иако је помоћ старих левичара, чланова покрета отпора и пријатеља Југославије, Жан-Мари Доменака, Жан Касуа, Клода Авлина и других, за улазак у уже кругове француске левичарске интелигенције (друге једва ако је и било), била је ипак претежнија.

Као демократа и југословенски патриота,¹³⁹ који је имао могућности и утицаја, Власта је помагао и *Нашу реч* из Лондона, самим тим и Десимира Тошића, о коме није иначе имао тако добро мишљење.

Код Власте Стојановића је радио и шеф словеначке редакције Рудолф Мајстер, унук истовременог генерала чији споменик краси Марибор и чијом заслугом је успостављена граница Југославије са Аустријом, највише захваљујући српским заробљеницима који су се тада враћали из аустријских логора 1918. године. Имао је повољно мишљење о Србима, више о њиховом карактеру и толеранцији, како је наглашавао, него о њиховој политичкој разборитости.

Власта је имао довољно утицаја да из Београда доведе свога наследника као уредника на RFI, Церовића, истина више као Ђиласовог сестрића.

Када је Александар Карађорђевић, престолонаследник, први пут посетио Југославију (1991), на повратку се у Паризу срео са групом пробраних Срба. Сусрет је, као и неке друге сличне скупове, организовао Даниел Боаје, алиас Драган Живановић, представник америчке Демократске странке у Европи, како се представљао, иначе један од најбогатијих Срба у САД.¹⁴⁰

¹³⁹ Потписник Декларације југословенских независних демократа: Vladimir Predavec, Dr. Vlastimir Stoyanovitch, Dessimir Tochitch, Borut Zeryav, *Déclaration des Serbes, Croates et Slovènes, démocrates indépendants*, Paris 1950.

¹⁴⁰ Као сироче чији су родитељи погинули у савезничком бомбардовању Београда, био је један од усвојеника Елеоноре Рузвелт, било је речи се да се касније највише обогатио током једне од највећих берзанских афера, познате под називом „Авиона њушкала” (1975–1979), који су наводно могли из ваздуха да откривају нафтне ресурсе (афера од преко милијарду франака, са огранцима који се гранају до највиших државних функција: P. Péan, *Enquête sur l'affaire des Avions renifleurs et ses ramifications proches*

Даниел Боаје настојао је да окупи српски лоби у Паризу, верујући као Американац да би тако нешто морало постојати, с обзиром на бројност српске дијаспоре, унеколико и елите. Долазак престолонаследника Александра из Београда, 1991, у раскошан дуплекс у Авенији Петра Првог од Србије код Јелисејских поља, показао се нешто попут узалудног очекивања од непостојећег лобија. Говорећи како не подржава грађански рат у Југославији, Александар изазива жустре реакције. Први је Коста Христић¹⁴¹ упозорио: „Височанство, ово је последња прилика за вашу династију да се врати на историјску сцену – сад или никад!!!” Председник црквене општине, архитекта Градимир Рочкомановић, питао је Височанство за његов чин у британској армији, додајући: „Требало би да идете у Книн и на фронт у Крајини”. На примедбу: „Височанство, ово личи на Пилатово прање руку с Ваше стране”. Власта Стојановић додаје: „Као једини републиканац међу мојим пријатељима монархистима – молим тајм-аут за његово Височанство”.

Власта је добро познавао Слободана Јовановића, као пријатеља његовог оца и као свог професора са Правног факултета. Причао је како је на дан пуча 27. марта, рано ујутру дошао кући Слободана Јовановића, затекавши га како слуша Радио Београд, који је преносио ватрене патриотске говоре пучиста, као и проглас краља Петра. На питање шта каже на то, Јовановић резигнирано каже: „Ма пусти будале!”

На почетку распада федерације и рата у Југославији, Власта је написао веома добро аргументовано писмо које шаље директору *Монда* Андре Фонтену,¹⁴² кога је низ година познавао. Показао је одговор старог при-

.....
ou lointaines [Истраживање о афери „Авиона њушкала” и њеним ближим и даљим ограницима], Paris 1984). Био је и члан француског покрета отпора, где је за време рата учествовао са групом Југословена, побеглих из немачког заробљеништва, који су се прославили најлуђим акцијама у покрету отпора. Међу њима је био и Сава Степановић, који је касније догурао до француског генерала, да би као члан ОАС (превратничке тајне војне организације, која је покушавала да сруши власт генерала Де Гола), побегао у САД, где такође постаје генерал, као и предавач на Вест Поинт, Војној академији.

¹⁴¹ Угледни француски новинар и публициста, наследник Бранка Лазића (право име Страњаковић), као најбољи новинар за Источну Европу и Југославију у Француској, иначе син краљевског амбасадора Бошка Христића и унук знаменитог државника Николе Христића.

¹⁴² Главни уредник, затим директор *Монда* (1969–1991), Андре Фонтен (1921–2013) је био правник и историчар савремене историје и Хладног рата, познат поред осталог и по тези о сукобу западног света са Русијом и њеним месијанизмом још од 1917, и Фултонског говора Винстона Черчила. А. Fontaine, *Histoire de la Guerre froide* [Историја Хладног рата], I–II (1960. и 1983, друго издање); Id., *Après eux le déluge, de Kaboul à Sarajevo* [После Потопа – од Кабула до Сарајева], 1995. Био је критичан према новом светском поретку.

јатеља: „У потпуности се слажем са свим овим што сте написали, и жалим што нисмо у могућности да Ваш текст објавимо”.

На двадесетогодишњици најугледнијег часописа за стратешке студије, *Херодот*, 1995. у амфитеатру француског Парламента, на великом скупу затвореном за јавност, Андре Фонтен говорио је о гласовитом Меморандуму САНУ, како увек шаље по једну копију његовог превода новинарима и коментаторима, који су се обрушавали на Маморандум као програм за етничко чишћење, чикајући их да у њему нађу једну једину реч у њему која упућује на тако нешто, да би закључио како Меморандум нико није ни имао потребе да чита. Илустровао је то лицемерје примером кад је као млад репортер био на конференцији за штампу НАТО-а, у време једне од најопаснијих међународних криза у време Хладног рата. На питање новинара, портпарол је одговарао како о текућој кризи уопште није било речи. Питао је приватно једног од учесника конференције, који му одговара: „Ништа друго нисмо ни разговарали”. Биће да се том приликом директор *Монда* сетио старог пријатеља Власте и његовог писма поводом 27. марта 1941, у доба распада Југославије 1991. године.

Др Властимир Стојановић – Париз 2002.

За разговор, интервју, тонски запис, и када је имао преко 90 година, био је предусретљив, гостољубив домаћин и сјајан саговорник. Спреман да покаже и примерак његовог предратног доктората са Сорбоне. Ако би било речи о мемоарима, сећању, да се сукцесивно снима на диктафон, или слично, све је било под контролом његових татора на чије је старање све пренесено.

Резигниран, већ увелико деведесетогодишњак, ишао је с пролећа у Жуан ле Пен, код Кана, споменувши да би некад пожелео да сконча у авионској несрећи. На питање како му пристаје старалаштво, спремно одговара: „Зла година натера орла да зимује са кокошкама”.

Др Марко С. Марковић (1924–2012)

Као политички емигрант, један од шачице Југословена са државним докторатом на Сорбони, Марко Марковић био је један од најистакнутијих српских интелектуалаца у Француској, као и у свеколиком расејању. Издаван старе и угледне београдске породице (син и унук доктора Сорбоне), био је крајем немачке окупације, као омладинац од 19 година члан покрета Драже Михаиловића, био је подсекретар Верско-идеолошког одека, на чијем је челу био јеромонах Јован Рапајић. Приликом повлачења и преласка границе, у мају 1945, приближио се добровољачком корпусу Димитрија Љотића, покрету Збор, са којим је остао близак до краја живота.

Завршио је (1952) студије теологије на гласовитом Институту Светог Сергија Радоњешког у Паризу (који је основан 1925,¹⁴³ први декан је био Сергеј Булгаков), заједно са Данилом Крстићем, касније епископом будимским. Потом је 1955. завршио студије на Школи оријенталних језика (INALCO), као и студије права и економије на Сорбони (1965), где је докторирао 1975. на теми „Филозофија неједнакости и политичке идеје Николаја Берђајева”, дисертација је добила награду Француске академије наука 1980. године. Оженио се кћерком француског генерала Мирена, са којом је имао троје деце, живео у Версају и касније у Орлеану. Радио је као економиста, живећи и стварајући у некој врсти друштвеног и културног вакуума, као део подељене и завађене емиграције.

Објавио је бројне књиге и студије,¹⁴⁴ високог нивоа и квалитета, више на српском, али и на француском језику, које су тешко налазиле пут до

¹⁴³ Благословом патријарха Руске православне цркве Тихона и митрополита Евлогија РПЦ за Западну Европу. Сергеј Булгаков, Георгије Флоровски, Касијан Безобразов, Васили Зенковски, Георги Федотов, Киприан Керн, Борис Вишеслављев, Николај Афанасијев, Владимир Иљин, Евгаф Коваљевски, и други.

¹⁴⁴ М. С. Марковић, *Југословенски њисци*, Париз–Минхен 1966; *Персонализам раних словенофила* (дипломски рад за теолошку кандидатуру, Париз 1972); *Поли-*

Зоран Стојановић (власник Издавачке књижарнице) и владика Данило (Крстић) на Сајму књига у Будимпешти, 1996.

малобројних читалаца у дијаспори,¹⁴⁵ док у Југославију нису могле проћи као забрањена емигрантска литература.

Седамдесетих година је његов чланак неочекивано доспео до владике Данила Крстића, главног уредника угледног часописа *Теолошки ѿољеди*, у коме је ускоро и објављен, на велико изненађење Марка Марковића. Деведесетих је примљен у Удружење књижевника Србије,¹⁴⁶ постао

.....
ѿика Јурија Крижанића (на француском, Париз 1973); *Филозофија неједнакости и ѿољичке идеје Николаја Берђајева* (на француском, Париз 1975); *Свети Сава – светишћел и ѿросветишћел* (Бирмингем 1975, 1985); *Брачно ѿраво Православне цркве ѿо Никодиму Милашу* (на француском, Париз 1976); *Тајна Косова* (Бирмингем 1976, 1989); *Марксизам у ѿтеорији и ѿракси ѿо руским мислиоцима* (Бирмингем 1977).

¹⁴⁵ „Srpska emigracija je dr Marka Markovića 'sahranila' još za njegova života. Njegove knjige nije ni čitala ni kupovala”, *Нови сѿандард*, 27. март 2016.

¹⁴⁶ Матица исељеника Србије и Удружење књижевника Србије доделиле су му Награду „Растко Петровић” 2000. године. Марковићева архива и библиотека данас се налазе у Удружењу за културу, уметност и међународну сарадњу „Адлигат” у Београду.

Плакат Института Светог Сергија Радоњешког у Паризу

на извантан начин и тиражни аутор у Србији, иако није ушао у шири читалачки круг, можда и због пасеистичких конзервативних одређења.

Када је живео у Версају, посетио га је професор Драган Недељковић, са Универзитета у Нансију. Бивши партизан и придружени збораш имали су наизглед више заједничког него различитога, већ у сумрак не тако другачијег пројекта, југословенства, опречне, иако не и сасвим некомпатибилне идеологије, *Искра* је наслов првог Лењиновог гласила, као и зборашког главног листа, све до речи „друг” које су партизани преузели од збораша (пре тога су се ословљавали са „тавариш”), плагијат који збораши никако нису могли да им опросте.

Његова дела, као *Јујословенски љисци*, па све до докторске дисертације *Берђајев и комунизам*, далеко су надмашивала сивило и стереотипију емигрантске литературе.

Пореклом из београдске елите, припадао је вишој средњој класи у Француској, док се стваралаштвом издвајао из свог друштвеног слоја. Свестан свог ранга и својих вредности, тешко је могао наћи места и у српској политичкој, још мање у економској емиграцији.

Политички је у Француској припадао ројалистичком опредељењу (као и у Југославији), што је као политичка маргиналија могло само допринети његовој изолацији.

О својој тазбини и животу у Француској, Марковић је рекао:

„Веровао сам да сам у [тазбини] нашао своју другу породицу. После женине смрти, показало се да сам годинама живео у заблуди. Преконоћ сам био 'опатуљен' [...] За време рата против Срба, ниједан члан француске породице није се нашао да ми изрази симпатије или да за мој народ покаже ма и најмање разумевање. Уколико нису понављали пропагандну крилатицу о 'српској агресiji', једино би ме очекивало учтиво ћутање."¹⁴⁷

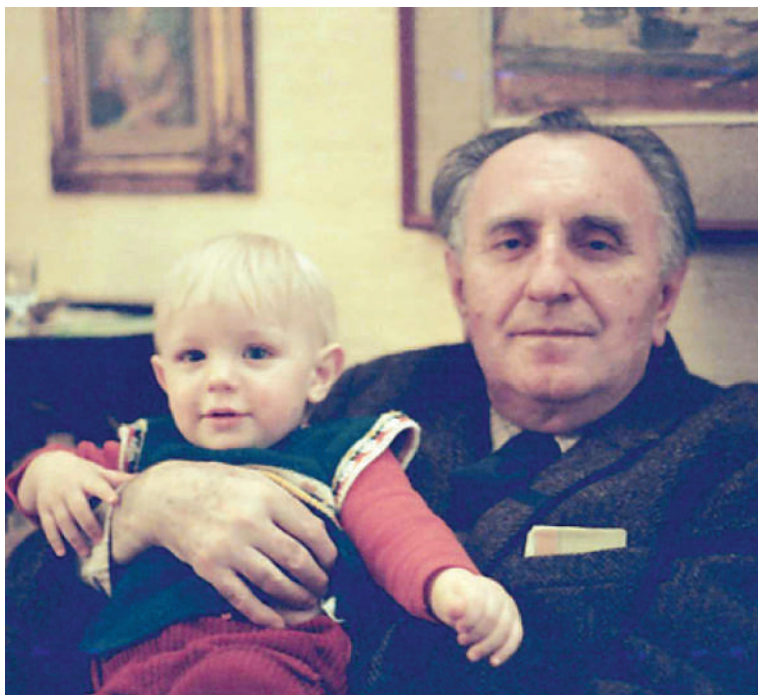
Иако је писао на француском језику, као мало ко од српске елите у франкофонском делу света, његово идеолошко опредељење отуђило га је од западних медија и франкофонских часописа који нису били маргинални. У неко друго време и у другачијим условима могао је имати већег утицаја и знатнијег домета у јавности.¹⁴⁸

Митар Џаковић (1919–1990)

Секретар Сената Краљевине Југославије, правник, Митар Џаковић је за време нацистичке окупације послат, од стране Патријаршије Српске православне цркве, за секретара патријарха Гаврила Дожиха, који је био депортован у концентрациони логор Дахау. Што значи да се добровољно прихватио овог крајње неизвесног и опасног задатка у најтеже време и на најгорем месту. Његов брат Павле, био је свештеник у Пљевљима, што није могло остати без утицаја на тако тешку одлуку.

¹⁴⁷ „Др Марко С. Марковић (1924–2012) српски Иван Иљин”, *Нови стандард*, 27. март 2016.

¹⁴⁸ М. С. Марковић (објављено у Србији): *Истина о Француској револуцији* (1995); *Наличје једне ујојије* (1995); *Пола века српске јојојије 1941–1991* (Образ, 1995); *Сјојоама Христјовим* (Манастир Хиландар, 1996); *Тајна Косова* (Хришћанска мисао, 1998); *Српска ајојојија Русије* (I–II, 1998, 1999); *Православље и нови свейски јоредак* (1999); *Смртј и васкрсење* (2002); *Марксизам у јтеорији и јракси јо Николају Берђајеву* (2003); *На смртј осуђени: српски народ од краља Александра до Брозовой доласка на властј* (2004); *Косово у ранама* (Хришћанска мисао, 2005); *На развалинама ујојије – Срби од сјваранја Јујославије до Сребренице и Косова* (Легенда, 2007); *Срби и Сребреница кроз јризму Силвије Мајсон* (Хришћанска мисао, 2007); *Ајтеизам у јрошлостји и данас* (Луча, 2007); *Еволуција без Дарвина* (Хришћанска мисао, 2009); *Бој и Човек заједно у рашу* (Лео, Горњи Милановац, 2010).

Митар Џаковић

Изданак једног од најугледнијих братстава у Шаранцима и у Црној Гори, потомак војводе Трипка Џаковића, чија заклетва кнезу Николи: „Кунем ти се господаре, неће Турчин прећи Тару”, чиме је као нови Обилић одредио своју судбину, непосредно пре погибије, бранећи мост на Тари и границу Црне Горе од Турака. Био је рођак првог дипломираног правника у Црној Гори, Млађена Џаковића, као и судије у Пљевљима Наода Џаковића, кога су партизани међу првима зверски мучили и убили са браћом, Перком и Перишом 28. јануара 1942. у Брајковачи и на Жабљаку.

Као секретар патријарха Гаврила у концентрационом логору Дахау, Митар Џаковић је записао патријархова сећања, која су седамдесетих година објављена у Паризу, под насловом *Мемоари њајријарха српској Гаврила*.¹⁴⁹

Објављени у луксузном повезу, које је финансирао имућни политички емигрант Милић, ови обимни *Мемоари* нису наишли у то време на најбољи

.....
¹⁴⁹ М. Џаковић (ед.), *Мемоари њајријарха српској Гаврила*, Париз 1974; Id., *Животно дело њајријарха српској Гаврила*, Париз 1974.

пријем у Југославији. Књига на српском, објављена у емиграцији, у то време није имала изгледа да дође до већег броја читалаца, али то није једини разлог за уздржаност и неповерење у аутентичност *Мемоара патријарха српског Гаврила*. Примедбе су прављене на то што нико до тада није знао за постојање неког рукописа са мемоарима патријарховим, на то што су објављени екавским изговором, док је патријарх говорио ијекавски. Мало је коме пало на памет да је та примедба анахронизам, будући да се у првој Југославији обично ијекавски преносио на екавски када је објављивано за шири обим публике. Највећи приговори су ипак били на сам садржај, односно на делове садржаја у којима патријарх наглашено подржава политичка опредељења пучиста од 27. марта 1941, другим речима утицајну браћу Кнежевић.

Није вредело то што је Митар Џаковић, који је био повређен тим оспоравањима, упорно показивао факсимиле рукописа на којима је свака страна рукописа била потписана руком патријарха Гаврила.

Касније је Митар Џаковић објавио још један, други том *Мемоара*, који остају још један неодужени дуг српске историографије, будући да није дошло – колико је познато – до стручног критичког приступа, унутрашње критике извора, овог важног дела мемоарске литературе.

Живећи као подстанар удовице једног француског генерала, у париском шеснаестом арондисману, у коме живе најимућнији, касније у осамнаестом арондисману, Митар Џаковић је могао лепо да живи од ратне одштете коју је у Француској добио од Немачке, као логораш и жртва нацистичке окупације Југославије.

Касније се вратио у отаџбину да тамо где је поникао и заврши живот, неутешан што његов рад на објављивању *Мемоара* патријарха Гаврила није наишао на запаженији одјек.

Иван С. Трипковић (1913–2001)

Један од бројних политичких емиграната, које је Француска примила, јер им живот и безбедност у Југославији не би могли бити гарантовани, био је адвокат Иван Трипковић. Био је високи функционер у окупацијској влади Милана Недића, задужен за избеглице, преживеле геноцид у НДХ. Још од времена окупације прикупљао је архивску грађу, публицистику, периодичку и осталу литературу о геноциду у НДХ. Део тог материјала успео је да пренесе у Француску, где је дошао на крају рата, наставио је да марљиво прикупља све чега се могао домоћи о историји НДХ и о Јасеновцу.

Тако је настала можда најобимнија приватна архива и колекција књига из тог дела ратне прошлости Југославије.

Неки од студената, посебно ако је било историчара, или оних који су долазили са критичног подручја, посећивали су га да прелиставају ту грађу, или да је користе за своје студије. Тако је било могуће консултовати и комплет периодика *Хрвајтски народ*, у коме је објављена изјава Павелићевог министра Мила Будака, о томе како ће једна трећина Срба бити поубијана, друга покрштена у римокатоличку вероисповест, док ће трећа бити протерана у Србију. Ову изјаву у листу *Хрвајтски народ*, показао је Иван Трипковић студентима Предрагу Самарџићу, сада професору Богословског факултета у Либертвилу, код Чикага, и Бошку Бојовићу, као и многе друге публикације и документа.

Када је умро Иван Трипковић, његову приватну архиву преузео је издавач Владимир Димитријевић. Да би та грађа била депонована у Архив САНУ. Десетину година касније, заоставштина Иве Трипковића није била доступна истраживачима.

Експертиза докторске дисертације Александра Корба из Минхена, одбрањена на Универзитету Хумболт из Берлина, на тему геноцида у НДХ, које је конкурисала за престижну награду Аушвиц, изведена је на тражење Фондације Аушвиц, из Брисела.

Дисертација у којој Александар Корб поред осталог тврдио како је изјава Миле Будака из јула 1941. мистификована, као део ратне пропаганде СПЦ.

Кандидатура Александра Корба за награду Фондације Аушвиц, коначно је одбијена на конкурс. Низ тенденциозних произвољности и грубих грешака у фактографији, методолошки промашаји, у првом реду основна теза, како геноцид у НДХ није био почињен са предумишљајем, него је последица општепознате балканске бестијалности, као и да није познато ко је и када заправо започео тај конфликт, били су опредељујући за негативну оцену вештака и неуспех кандидатуре Александра Корба,¹⁵⁰ с тезом негације геноцидног карактера масовног злочина у НДХ, као спонтане балканске бестијалности, без предумишљаја.

¹⁵⁰ B. Bojović, „Alexander Korb, Im Schatten des Weltkriegs. Massengewalt de Ustaša gegen Serben, Juden und Roma in Kroatien, 1941–45, DISSERTATIONSSCHRIFT zur Erlangung des akademischen Grades Doctor philosophiae (Dr. phil.)”, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 10 (2018), 169–188.

Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales – EHES

Школа високих студија друштвених наука (дословни превод), Универзитет је друштвених наука, у ширем смислу, који обједињује високошколску наставу и научноистраживачку делатност из области друштвених и хуманистичких наука. Мастер (I и II), докторат и хабилитација за руковођење научним пројектима су дипломе које издаје по завршетку одговарајућих студија. Са преко 200 катедри редовних професора и приближно истим бројем доцената, око 3.000 студената, од којих сразмерно велики број доктораната, са преко 200 доктората годишње, приступом на државни испит (*Agrégation*), конкурс за Министарство спољних послова (*Quai d'Orsay*), као и ENA (*Ecole Nationale d'Administration*), EHES је саставни део најужег круга елитног универзитетског школовања у Француској. Према закону о Универзитету (од 1984), на нивоу *Colège de France*, *Ecole Normale Supérieure (ENS)* и *Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE)*,¹⁵¹ из које је EHES настао,¹⁵² као Универзитет основан од стране Фернана Бродела 1975. године, хабилитован за издавање дипломе државног доктората.

Историја, социологија, философија (аналитичка, друштвена, политичка и етичка), археологија, статистика, право (са упоредним правом и теоријом права), политикологија, демографија, економија, антропологија, етнологија, демографија, географија, урбанизам, лингвистика (компутационална),¹⁵³ књижевна теорија, уметност (теорија и пракса), су најважније научне дисциплине заступљене на EHES, чији семинари и катедре су груписани у око 35 научноистраживачких института (центри), према научним областима или географским регијама које обухватају већи део планете.¹⁵⁴

¹⁵¹ Основане 1868. од стране Ернеста Ренана и Виктора Дурија са циљем да се на Сорбону уведе пракса истраживачких семинара попут оних на немачким универзитетима.

¹⁵² Као саставни део EPHE и њене VI секције на Сорбони, EHES настаје 1947. године, преласком на Сорбону ELHE, коју је Клод Леви Штрос основао у Њујорку 1942, Brigitte Mazon, *Aux origines de l'EHES Le rôle du mécénat américain (1920–1960)* [Порекло EHES – Улога америчког мецената], Paris, Cerf, 1988.

¹⁵³ Когнитивне науке подразумевају изучавање механизма људске мисли (животињске и вештачке интелигенције), компутативну неурологију, неуробиологију, математику и моделизацију комплексних система, у партнерству са ENS и Универзитетом Париз Декарт.

¹⁵⁴ J. Revel, N. Wachtel (dir.), *Une école pour les sciences sociales. De la VIe Section à l'École des Hautes Études en Sciences Sociales* [Универзитет (Школа) за друштвене науке. Од VI секције до Универзитета за друштвене науке], Paris, EHES, 1996, 554 p. Avant-propos de M. Augé.

Фернан Бродел, Лусиен Фабре (оснивачи EHESS и Анала),¹⁵⁵ Жак Ле Гоф, Алберто Тененти, Пиер Нора, Андре Гију, Клод Леви Штрос (оснивач структурализма), Ремон Арон, Ролан Барт, Корнелиус Кастириадис, Жак Дерида, Хајн Висман, Марк Фери, Франсоа Фире, Пјер Видал-Наке, Жорж Гурвич, Милан Кундера, Цветан Тодоров, Жорж Баландије, Марк Оже, Марсел Гоше, Пјер Бурдје, Ален Турен, Мишел Вјеворка, Даниела Хевје-Леже, Тома Пикети, Жан Тирол, добитник Нобелове награде за економију 2014, нека су од познатијих имена од професора EHESS.

Катедре су организоване према моделу научноистраживачких центара и мултидисциплинарних семинара на којима се одвија интерактивна настава,¹⁵⁶ док је EHESS најважнији партнер CNRS¹⁵⁷ за највећи део института друштвених наука.

¹⁵⁵ *Анали економске и друштвене историје*, часопис основан 1929. од стране Лусиан Февра и Марк Блока, покретач је чувене школе Анала, којој се нешто касније са својим концептом „дугог трајања” у историји, придружује и Фернан Бродел. F. Braudel, „Histoire et Sciences sociales: la longue durée” [Историја и друштвене науке – дуго трајање], *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 13 (1958), 725–753.

¹⁵⁶ P. Bourdieu, *Homo-Academicus*, Éditions de Minuit, Paris 1984; O. Godechot, „La formation des relations académiques au sein de l’EHESS” [Настајање академских односа у оквиру EHESS], *Histoire & Mesure* (2011), 26/2, 221–260.

¹⁵⁷ Јавни сервис, за научноистраживачку и технолошку делатност, као државна установа (основана 1939. декретом председника Републике, Алберта Лебрена), у оквиру Министарства науке, CNRS обједињује 1.260 научноистраживачких јединица, центара, лабораторија и института.

ПОСТДИПЛОМЦИ

Семинаром насловљеним „Историја и друштво Југоисточне Европе”, декретом председника Републике, основана је 2001. године на EHESС прва Катедра за друштвену историју Југоисточне Европе, са посебним акцентом на јужнословенском, односно југословенском, у првом реду српском простору, историји, цивилизацији, култури и геостратегији. Овако широк оквир био је неопходан у недостатку сличних академских установа, катедри и научноистраживачких центара.

Универзитет друштвених наука (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales = Висока школа друштвених наука), скраћено EHESС, припада систему француског елитног универзитетског школовања, издаје три најважније дипломе: мастер (1 и 2), докторат и хабилитацију за руковођење научним пројектима, некадашњи државни докторат.

Основан од стране најугледнијег француског историчара Фернана Бродела, издвајањем почетком седамдесетих година знамените Шесте секције (друштвених наука) EPHE (Ecole Prtatique des Hautes Etudes = Школа високих студија), елитног Одељења Сорбоне за постдипломске и високо специјализоване студије, као универзитетска установа позвана и спремна да начини преседан стварањем катедре за турско балканско подручје. Посебно имајући у виду француски универзитетски систем који 1903. оснива прву Катедру за историју и цивилизацију Византије на Сорбони, иако је Сорбона практично колевка византолошких студија у Европи и у свету. Као што је колевка славистике, на Колеж де Франсу 1832. године, иако је тај преседан касније имао променљиву судбину. Много касније основане катедре за славистику у Француској, баве се готово искључиво језиком и књижевношћу, што не подразумева катедре за наставу историје, која и иначе не би могла бити везана за националну историју.

Поред тога што има велики број катедри за друштвене науке, EHESС обухвата практично целу планету по такозваним „Културним регијама”, од којих Југоисточна Европа није била обухваћена, осим историје Византије,

али не и историје савремене Грчке, која је касније основана преседаном посебне катедре, без сталног титулара, а финансирана је на паритетној основи, од стране Грчке и Француске.

Историјски преседани и конфликти, ратна агресија НАТО-а и промена режима у Србији, допринели су да оснивање ове катедре у земљи на коју се она у првом реду односила, прође готово потпуно незапажено. Што би по свему судећи био случај и без поменутих збивања, с обзиром на својеврсну доследност у незаинтересованости. Симптоматична и не сасвим разумљива појава, имајући у виду оснивача Катедре, научног саветника једног од института САНУ. Све време трајања ове катедре, од пуних девет, укупно 17 година рада, прати незаинтересованост за њену академску делатност, од стране земље на коју се њен рад у првом реду односи.

Тешко је било очекивати већи одзив и код полазника, студената, пост-дипломаца и слушалаца, учесницима овог новонасталог Семинара, на коме се при том одвијао запажени ниво универзитетског и научноистраживачког рада и наставе. Најмање полазника је наиме било из Србије, једва нешто више из осталих српских средина.

Ништа необично према томе што је потенцијални наследник ове катедре из Колумбије, научио српски језик и докторирао на основу коментарства ЕНЕСС и ФПН из Београда.

Сажет и готово летимичан преглед претежног дела ових студената даје приближну слику о раду Катедре за историју и друштво Југоисточне Европе на ЕНЕСС, првенствено у првој деценији XXI века.

Најбројнији почетни полазници били су Грци, од којих су неки већ од 1997. похађали циклус предавања истог педагога, као предавача на ЕНЕСС. Масис, Теологитис, Арабацис, Тзамили и други, били су прилежни и активни учесници Семинара, сада су већином универзитетски наставници или професори на универзитетима у Грчкој, касније су били бројнији Румуни, Дан Мурешан, сада доцент на Универзитету у Ремсу, Раду Паун, сада у CNRS-у, Петре Гуран (научни саветник на Институту за Југоисточну Европу у Букурешту, и други, од Албаније, Хрватске, Мађарске, Пољске, Чешке, Канаде, Италије, Турске, Румуније, Белгије, Холандије, Тајвана, Алжира, Финске, Колумбије, и још неких земаља, као и, разуме се из Француске, међу којима и један генерал Француске армије.

Био је и мањи број Срба из француског дела српске дијаспоре, с тим што су они били више у пролазу, некад у вези с административним папирима, некад стипендијама, најмање због студија и дипломе. На овај или онај начин, најмаркантније од њих могуће је макар и у најкраћем поменути.

Семинар проф. Бошка Бојовића, EHESS, 2014.

Међу првима, осим поменутих Грка и Румуна, била је докторанткиња Соланж Бујан (Solange Vujan), пре тога је магистрирала на Универзитету Париз Сорбона 4 код византолога Жан-Клод Шенеа. Дете из мешовитог, српско-француског брака, изненадила се кад је од професора чула питање: „Мислите ли да се запослите са дипломом коју овде стекнете?“, нимало лако питање за младу девојку, али она је по свему судећи имала добре разлоге што се определила за ту област историје. Уписала је докторске студије на тему „Летопис Попа Дукљанина и хронике далматинских приморских градова средњег века” (*Les Chroniques des citées dalmates (XIe–XVIe s.)*). Касније се бавила теренским истраживањима у далматинским архивима. Још касније је објавила студију у византолошком годишњаку *Византијске студије (Etudes Byzantines)*, из Париза, у којој је као резултат својих истраживања тврдила да је *Хроника Попа Дукљанина* фалсификат из XVI века.

Катарина Тзамили (Catherina Tzamili), из Атине је успешно одбранила докторску дисертацију (14. маја 2004), полазник Семинара историја и друштво Југоисточне Европе на EHESS од 2001, „Грчка штампа о Југославији за време диктатуре пуковника у Грчкој” (*La presse grecque des années soixante-dix et les pays balkaniques*), касније је била шеф одељења за Југоисточну Европу у Министарству спољних послова Грчке.

Христина Пусен (Christine Poussin), Канађанка из Монтреала, уписала је мастер из области историје Југославије, имала је осредњи ниво знања и опште културе из историје, касније је прешла на антропологију и вратила се у Канаду.

Данијел Врачар из Новог Сада, франкофон будући да је одрастао и матурирао у Француској, успешно је одбранио мастер 2 (3. септембра 2007) из, у првом реду српске историје средњег века „Титуле и владарске функције у Југоисточној Европи средњег века” (*Titres et fonctions du pouvoir souverain dans le Sud-Est européen à la fin du Moyen-Age*).

Драгана Лаковић је дошла из Тивта, као дипломирани правник са Универзитета у Подгорици, врло успешно је одбранила мастер на тему „ТПИ и суђење за ратне злочине на простору бивше Југославије” (*L'héritage juridique de l'ex-Yougoslavie et les processus d'intégrations euro-atlantiques*). Висока оцена коју је добила 20. јуна 2007 (17/20), као то што у свом раду није дала прелазну оцену ТПИ, тврдећи у свом закључку да није постигао првобитни, претпостављени или подразумевани циљ – да допринесе помирењу сукобљених народа током грађанских ратова у распарчаној земљи, дала је повод Педагошкој комисији ЕНЕС да пошаље њен рад и оцену ментора на експертизу код два водећа правника и стручњака за ТПИ у Француској. Експертска екипа је повољно оценила рад кандидаткиње и потврдила оцену њеног ментора.

Као део студентских обавеза предвиђених наставним програмом, учествовала је на једном од већих међународних научних скупова посвећених ТПИ. Подносећи извештај са тог научног скупа, цитирала је Јосипа Крулића, професора Универзитета Париз 7, правника и историчара, који је иначе био саветник Комисије Бадинтер,¹⁵⁸ која је 1991. потписала смртну пресуду Југославији.

Излагање о легитимитету ТПИ,¹⁵⁹ професор Јосип Крулић је, према извештају Драгане Лаковић, закључио речима: „Земља која је организовала суђење кардиналу Степинцу, од којег је суђење Дражи Михаиловићу

¹⁵⁸ A. Pellet, „L'activité de la Commission d'arbitrage de la Conférence européenne pour la paix en Yougoslavie – 1993 – Succession d'États et équité” [Активност Арбитражне комисије Европске комисије за мир у Југославији 1993. Државна сукцесија и непристрасност], *Annuaire français de droit international XXXVII* (1993), CNRS, Paris, 329–348.

¹⁵⁹ J. Krulić, „Les procès Mihailović et Stepinac de 1946 au regard des critères du procès équitable” [Суђења Михаиловићу и Степинцу 1946. према мерилима непристрасног судства], *Peines de guerre. La justice pénale internationale et l'ex-Yougoslavie*, Isabelle Delpla, Magali Bessone (eds.), ENESS, Paris 2010.

било кудикамо већа судска фарса, и која још увек није извршила ревизију тог суђења, не заслужује ништа боље од ТПИ”.

Када се вратила у Црну Гору, позвао ју је убрзо министар спољних послова Милан Роћен и ускоро је постала референт у правној служби Министарства, у којој је тада била једина запослена, касније је била представник Црне Горе у Бриселу, при седишту НАТО-а.

Мелисанда Женат (Mélisande Genat), Францускиња из Стразбура, била је једна од најбољих студенткиња која је упорним радом и на најбољи начин одбранила мастер 2009. на тему: „Le siège de Sarajevo et les intellectuels français” [Француска и њени интелектуалци према опсади Сарајева], прикупила је значајну и обимну грађу, било би корисно објавити тај рад. Ишла је лети да добровољно ради као наставница у Непалу. Наставља постипломске студије на Институт Касид у у Аману (Јордан), потом и докторске студије из историје на Универзитету Станфорд (Калифорнија).

Касиа Алексић била је такође из мешовитог брака, оца специјалисте за надреализам, који је радио у Музеју надреализма у Паризу, и мајке са Филипина. Уписала је мастер из антропологије. На једном од семинарских испита изабрала је тему „Косовски мит и Косово”. Из њеног излагања могло се схватити да је користила *Видовган и часни крст*, иако професору није било познато да је та књига бившег голооточанина Миодрага Поповића, преведена на француски. На питање да ли је Херодот историјска личност или не, као антрополог није могла да одговори, на питање да ли су *Илијада* и *Одисеја* историјски потврђени догађаји, нешто боље се снашла, питање „Шта је у косовском миту мистификација, Косовска битка или заветна идеја?”, било је ипак тешко за Францускињу српског порекла, која тада и није знала српски. Добила је солидну оцену јер је уложила завидан труд и интересовање за тему на коју је француско школовање није припремило.

Наставља докторске студије на тему: *Le terrain comme scène: mouvements de femmes ouvrières et paysannes à Java* (Терен као сцена – покрет радничких и сељачких жена на Јави).

Касиа је била аутор сценског дела *Du même sang* (Исте крви), које је приказано (19–21. новембар 2009), у једном позоришту у Латинском кварту (Théâtre de l’Intranquille – Espace Quartier Latin), на левој обали Сене. Приликом честитања на премијери, која се завршила овацијама, лепа и талентована Касиа била је у сузама, не радосним, схватила је управо тада да се њен успех подудара са једностраном интерпретацијом њеног дела. Њен сценарио се односи на три женска лика, три генерације једне фами-

лије, које се затичу у некој врсти конфинације, у београдском стану у време агресије НАТО-а. Однос између најмлађе, која долази у посету фамилији из дијаспоре, и осталих, интерпретиран је на инструментализован начин. Мушки ликови незвани упадају у тај затворени женски породични круг, обојени наглашеним мачо-балканским стереотипима. Почетни успех претворен је у идеолошки стереотип – начин на који се јавна промоција условљава једноумним обрасцем. Оно што је Мелисанда Жена документовано презентовала у мањој мери приказано је на позоришној сцени.

Пихва Лан (Peihwa Lan), Кинескиња са Тајвана уписала је мастер из антропологије, „*Les Chinois en Serbie (1995–2005)*”, на тему Кинези у Србији (1995–2005). Тако се, поред осталог, испоставља да је прва будистичка (Калмичка) пагода саграђена у Београду, пре готово сто година (1928), готово најстарија у Европи после Санкт Петербурга (1909–1915).

Дан Иоан Мурешан, медијевиста из Румуније, био је полазник на ЕНЕСС, учесник Семинара историје и друштва Југоисточне Европе, касније докторант и доктор наука, сада доцент на Универзитету у Рамсу.¹⁶⁰

Тања Теминен из Финске, била је полазник реченог Семинара на ЕНЕСС, као постдипломац политичких наука, касније на Факултету политичких наука, у Паризу.

Душан Дамјановић, архитекта, одбранио је мастер на Académie des Beaux Arts у Паризу, са темом: „*Projet d’habitat sur un site d’exception au bord de la Save*” (Пројект насеља на јединственом простору на обали Саве, 11. децембра 2003), председник Комисије проф. Бојовић.

Сотинел, активни генерал француске војске, раније војни аташе у Софији и Москви, био је један од више година уписаних слушаалаца. Стигло је писмо са његовим захтевом на упис. Помало затечен позивом на „рапорт”, иначе уобичајена процедура на ЕНЕСС, октобра 2001, изложио је мотивацију за своју кандидатуру за учесника Семинара. Као савестан и уредан слушаалац током три и по године на Семинару (2001–2004), ретко је интервенисао, иако је помно пратио излагања и дискусије. Када је професор гово-

¹⁶⁰ Mureşan, D. I. & Năsturel, P. Ş. (2007). Denys II de Constantinople (1546–1556) et les débuts de la politique européenne du Patriarcat œcuménique [Дионисије II патријарх Цариградски (1546–1556) и почеци европске политике Васељенске патријаршије], in D. I. Mureşan, P. Odorico, & F. Olivie (Eds.), *Le Patriarcat œcuménique de Constantinople aux XIVe–XVIe siècles: rupture et continuité, Actes du Colloque international de Rome*, 5–7 décembre 2005 (pp. 319–367). Paris: Centre d’études byzantines, neo-helléniques et Sud-Est européennes / ENESS.

рио о суђењу и крају Драже Михаиловића, уз коментар да је стицајем историјских околности изгледа тако морало бити, нагло је прекинуо излагање: „Иако је морало, није се смело догодити на тај начин”. Другом приликом је докторант Зоран Пироћанац, већ при крају Семинара, хвалио француског официра који је предао планове за бомбардовање циљева у Србији и Црној Гори 1999, генерал је у поласку, пролазећи поред докторанта и професора, полугласно добацио: „То није оно што мислите”. Исказ пуковника Војске Србије који је у седишту НАТО-а у Бриселу примио те планове, указује на могуће значење генералове примедбе. После три године савесног и редовног похађања Семинара, одлази на нову дужност како наводи у писму захвалности (17. новембар 2004), у коме стоји такође: „Код Вас сам научио што не бих на другом месту. За нашу Србију у нашој Европи!”

Зоран Петровић Пироћанац је био један од ретких постдипломаца и докторант на ЕНЕСС из Србије. Угледни новинар и велики репортер, писац многих књига из области геостратегије, полиглота (франкофон, хиспанофон, англофон) који је видео света, боравио у Латинској Америци у време историјских збивања, као и на рагиштима насилно раздружене Југославије, на којима је био и важан сведок.

Као опозиционар режиму Слободана Милошевића, отпуштен је из јавног сервиса РТС-а, постаје слободни новинар, уписује постдипломске студије на ЕНЕСС, 15. новембра 2001, после полагања мастер 1 и 2 (*Une technique de prise de pouvoir dans un parti unique: le cas de la Serbie*), уписује докторске студије, запошљава се као научни сарадник Института за политичке студије у Београду, да би уз најбољи успех одбранио докторску дисертацију на ЕНЕСС и постао један од првих доктора наука у тој елитној установи из Србије.

Технологија задобијања власти и први период режима Слободана Милошевића, био је тема његове докторске дисертације (*Les élites et le pouvoir dans les régimes communistes et post-communistes: le cas de l'ex-Yougoslavie*), у којој је презентирао изворну грађу и информације које до тада нису биле познате. Писао је лако и брзо, иако му француска писменост није била највећа предност. Андре Гију је с највећим стрпљењем и приљежношћу исправљао његова поглавља писана као српским језиком с француским речима, али више српским него француским реченицама. Када је обим рукописа прешао хиљаду страница, морало је доћи до „хируршких захвата” на захтев ментора, у циљу смањења обима на пола.

Одбрана докторске дисертације дешава се пред комисијом угледних научника и професора, Андре Гијуа, Ива Лакоста, Предрага Симића као

председника комисије и Бошка Бојовића као ментора. Као професор на Колеж де Франс, политиколог Пјер Розенвалон, иако предвиђен као члан комисије, морао је да изостане из оправданих разлога. Врло повољно оцењена, докторска дисертација је ускоро била објављена код угледног Париског издавача Л'Арматан, што је иначе реткост кад је реч о докторским дисертацијама.¹⁶¹

Марија ван Еффентебр (Marie van Effentebre), Францускиња холандског порекла, била је постдипломац са темом: „La création de la Yougoslavie selon les projets croate et serbe” (Стварање Југославије према пројектима хрватском и српском). Потом на Одељењу за антропологију са темом: „Pratiques ordinaires, espace public et subjectivités politiques à Belgrade, Serbie” (Свакодневица, јавни простор и политички субјективитет у Београду, Србија).¹⁶²

Живко Панев, свештеник, правник, канониста и предавач на Институту Светог Сергија Радоњешког у Паризу и новинар, из Македоније, докторирао је на тему: „La réception du Droit romano-byzantin et le *Syntagma* dans l'espace sud-slave (XIVe–XVIIe s.)” (Рецепција римско-византијског права и Властарева Синтагма на јужнословенском простору од XIV до XVII века).¹⁶³

Батист Ледан (Baptiste Ledan),¹⁶⁴ „La politique d'homogénéisation ethnique en Croatie à l'égard de la minorité serbe depuis 1995” (Политика етничке

¹⁶¹ Z. Petrović Piroćanac, *La Serbie et l'ascension de Slobodan Milošević: anatomie d'une auto-dégradation* [Србија и успон Слободана Милошевића: анатомија суноврата], L'Harmattan, Paris 2011.

¹⁶² Marie van Effentebre, „Introduction”, avec C. Blondel et G. Javourez, numéro thématique „Habiter l'espace post-yougoslave” [Живети на постјугословенском простору], *Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest*, vol. 46, №4, 2015; „Prilika da se '(is)peče zanaat” (trad. Ursula Burger Oesch), in *Tema. Časopis za knjigu*, 9, № 5–6, 2012; „L'ordinaire comme objet. Méthode qualitative et interdisciplinarité” [Свакодневица као објективитет. Квантитативни и интердисциплинарни метод], in *La pluridisciplinarité en pratique dans les sciences humaines et sociales*, sous la direction de T. Sandu, P. Renaud, J. Maár et J. Nyikos, Paris, L'Harmattan, 2012; „Expériences de la citoyenneté, de la bi-nationalité et de l'appartenance à Paris. Portrait du modèle en architecte” [Искусство држављанства, двоструког држављанства и припадности у Паризу. Портрет модела у архитектури], *Ouest-Est: dynamiques centre-périphérie entre les deux moitiés du continent. Des regards interdisciplinaires*, sous la direction de P. Renaud, J. Maár et T. Sandu, Paris, L'Harmattan, 2011.

¹⁶³ J. Panev, „La réception du *Syntagma* de Matthieu Blastarès en Serbie” [Рецепција Синтагме Матије Властара у Србији], *Études balkaniques*, 10 (2003). [http:// journals. openedition.org/etudesbalkaniques/309](http://journals.openedition.org/etudesbalkaniques/309)

¹⁶⁴ Дипломирао на INALCO српско-хрватско-босански. Директор припремног конкурса за Ecole des Sciences Politiques (Факултет политичких наука), Париз. Име-

хомогенизације у Хрватској после 1995), као студент политичких наука, овај Француз, одбранио је мастер 2 о законодавству Хрватске после Олује, академски и научни рад који показује дискриминаторско законодавство наменски спроведено против српске мањине, међународним гаранцијама потврђених људских и имовинских права, правне несигурности и селективног права, које уласком у ЕУ постаје легитимни део поретка ЕУ. Ниједна од установа или неколицине појединаца у Србији и међу Србима, за које се могло очекивати пажња за овај рад, није дала знак ни најмањег интересовања.

Игор Чукарин, Канађанин који је уписао мастер из историје туризма у средњој и југоисточној Европи. Посебно је истраживао чехословачке и француске туристичке бедекере који су се односили на Југославију. Такође, истраживао је у Националном архиву и у Архиву Министарства спољних послова Француске. Једно време је био и спољни сарадник на међудржавном пројекту „Југословенска академска елита на студијама у Француској”. Део прикупљеног архивског материјала депонован је као документарна грађа за поменути научноистраживачки пројекат.

Аида Карантза (Aida Karantza), грчка Албанка, пореклом албанска Гркиња, била је уписана на мастер са темом „Les rapports entre la poésie acritique et les chants populaires albanais” (Однос између акритичке поезије и народне поезије Албанаца).¹⁶⁵ У њеном магистарском раду писала је о тој епској поезији код муслимана у Босанској крајини. Како није била у стању да документује или на било који други начин потврди ту произвољност, морала је да је изостави да би могла да положи мастер (3. октобра 2001).

Мацијеј Фалски је био докторант,¹⁶⁶ Пољак из Кракова, који се бавио научноистраживачким радом на тему хрватског национализма. У намери

нован је за техничког саветника министра (cabinet du ministre auprès du ministre d'Etat, ministre des affaires étrangères Laurent Wauquiez et son Conseiller technique) у Министарству спољних послова, за европске послове, В. Bouthier, „Les ouvriers de la politique” [Политички радници], *Les Masques de la plume* [Маске од пера], *Revue Charles 2* (2014), 46–47.

¹⁶⁵ Aida Karantza, „Les rapports entre la poésie akritique grecque et les chants populaires albanais” [Односи између акритске грчке поезије и албанских народних песама], in *Bulletin d'information et de coordination*, Association internationale des études byzantines, XXI (2000–2001), 105.

¹⁶⁶ Дипломирао је 2001, на Универзитету у Варшави, где је докторирао 2005. с темом „Обликовање националног простора. Питање идентитета у књижевним текстовима хрватске модерне”. Од 2009. године запослен је на Институту за западну и јужну славистику [IZJS] Универзитета у Варшави где је у звању доцента. Боравио је

да објави научни рад и у Србији, питао је за контакт са неким преводиоцем, будући да је могао да пише на хрватском. На одговор да: „Ако је потребан превод са српског на хрватски, до даљњег није никада био потребан превод са хрватског на српски”, Фалски је одговорио да је знао да су Срби нормалнији народ од Хрвата. Можда је то била његова професионална деформација, с обзиром на то да је био специјализован управо за хрватски национализам.

Љиљана Благојевић Чубрило, правница из Париза, била је једна од најбољих и најсавеснијих студенткиња. Редовно је посећивала Семинар и уредно предавала своје радове. У року је положила мастер 1 и 2, успешно одбранила свој научни мемоар на тему „Transition et processus d'intégrations dans les pays de Sud-Est de l'Europe sur fond de contradictions régionales” (Транзиција и процес интеграције земаља Југоисточне Европе у време локалних контрадикција). Овај захтевни рад је подразумевао опсежна и компаративна истраживања о југословенској и српској радничкој популацији у Француској, као и у мањој мери у Западној Европи, где је она у време Хладног рата била прва по бројности после турске имиграције. Опсежна утолико пре што југословенска и српска дипломатска представништва нису много водила рачуна о пописима радне снаге коју је Југославија изобилно извозила и чије су уплате у девизама биле једна од највећих ставки државног буџета. Један италијански антрополог је процењивао неколико година раније, српску популацију у Париској регији на око 100.000, цифра није могла бити потврђена, иако се сматра да српска дијаспора у Француској превазилази својим бројем свеукупну православну дијаспору. Љиљана Благојевић је добила за свој мастер 2 високу оцену. Наставила је да повремено посећује Семинар историја и друштво Југоисточне Европе на ENESS.

Андреј Флорин Сора, Румун, био је докторант на тему „Локална администрација у Румунским земљама у XIX веку”.¹⁶⁷ Иако је као докторант имао мање обавезе, редовно је долазио на Семинар и активно учествовао у његовом раду.

Данијела Бранковић из Париза, уписала је докторску дисертацију из области социolingвистике, на тему „Језик и идентитет на простору бивше Југославије”. Претходно је дипломирала и магистрирала на Универзитету Париз III.

.....
на неколико стипендија на универзитетима: 2011. у Сарајеву, 2004. Ecole des hautes études en sciences sociales, Pariz, а 2000. на Свеучилишту у Загребу.

¹⁶⁷ Докторирао је 2009. на дисертацији: „Servir l'état roumain: le corps préfectoral (1866–1940)” (Румунска државна служба – префекторски корпус 1866–1940).

Sandra Gisleskog-Schott¹⁶⁸ – једна од најталентованијих студенткиња докторских студија остаје по свој прилици **Сандра Шот Гислеског**, Францускиња из Стразбура, која је магистрирала у Канади. Полиглота и свестрана, владајући подједнако француским и немачким језиком, као и остали становници Стразбура и Алзаса, англофон и хебрејфон, касније стиче и знање српског, Сандра је завршила студије физике, уз специјализацију нуклеарне физике, при том је магистрирала историју. Као нуклеарни физичар патентирала је уређај за атомске електране. Као и копирајт за наставу трејдинга, породичне делатности коју је наследила од родитеља, иначе протестаната јеврејског порекла из Алзаса.

На мастер студијама у Монреалу похађа предавања бугарског филозофа и професора, и тада се заинтересовала за до тада непознати хришћански поглед на свет, за њу као Францускињу протестантске вере и културе, што значи припадницу мањинске, колико и унеколико елитне француске популације, ово откриће треће димензије хришћанства представља не мали изазов. Питајући бугарског професора и филозофа, где би у Француској могла да прошири своје француско и протестантско културно и концептуално образовање, мимо устаљених шаблона, добија одговор да би то једино на Сорбони можда могао бити ЕНЕСС. На том универзитету је најпре прима неки професор који на њена питања одговори како ништа не разуме од њених питања. Потом јој Професор Хајнц Висман одговара да би то за шта се интересује једино могла наћи код професора Бојовића.

На консултацију у његов кабинет долази са *Айофайиичком теологијом Псеудо-Дионисија Аеројайиша* Владимира Лоског, на шта јој он каже да би за почетак боље било да чита Георгија Флоровског, професора на Харварду, његову књигу *Пушеви рускоја Бојословља*.

Ускоро уписује докторске студије, на пројекту: „Проширење Европске уније на земље Југоисточне Европе” (*La géopolitique de l’espace balkanique en perspective avec le mécanisme d’ouverture et de fermeture de l’Union européenne*). Учествоје на Семинару њеног ментора и сарађује на његовим пројектима. Даје допринос за приказ о непревазиђеној студији Подскалског *Бујарска и српска теологија у средњем веку*, асистира у експертизи доктората Александра Корба на тему Геноцида у НДХ, одбрањеног на Универзитету Хумболт у Берлину, коју је наручила Фондација Аушвиц, на чијем је конкурс за престижну награду ове фондације била пријављена ова докторска дисертација.

Удаје се за Швеђанина Карла Гислеског, који је дипломирао на Теолошком факултету у Гетеборгу, као и на Дипломатској академији у Бечу.

¹⁶⁸ Academic Director, International School of Protocol and Diplomacy, Brussels.

Уз мотивацију да не може да се бави научним истраживањем дела Европе чију вероисповест и језик не познаје, добија стипендију од пред-усретљиве фирме Банком, захваљујући разумевању њеног власника и директора, те тако доспева у Београд.

Било је то прве половине 2003. године, у време атентата који је коштао живота председника Владе Зорана Ђинђића. После неколико месеци, за време када упознаје многе истакнуте личности у Србији, околним областима и земљама, на Косову, у Албанији, Црној Гори, као председника Косова Сеидикуа, Флоре Бровине, архиепископа Албанске православне цркве Анастасија, као и истакнуте архијереје СПЦ, пише своме ментору на ЕНЕСС како су она и њен супруг Карло после исцрпних разговора и обостраног размишљања закључили како протестантизам нема перспективе и како су одлучили да пређу у православну веру.

На крштењу брачног пара у манастиру Ђурђеви ступови, чинодејствовао је владика Јоаникија, док је кум био професор Архитектонског факултета, архитекта Љубиша Фолић. Сандра и Карло тако постају Милица и Лазар. У то време се брачни пар дружио највише са професорком драмских уметности Горданом Шувак и њеним мужем Слободаном Пурићем, од којих ни једно не походе цркву нити су део литургијске заједнице, што указује на то да није у питању непосредни утицај, него исходиште дужег духовног и когнитивног сагледавања.

Раду Габриел Паун, из Букурешта, сада истраживач сарадник у CNRS,¹⁶⁹ Париз, одбранио је докторску дисертацију: „Pouvoirs, offices et patronats dans la principauté de Moldavie au XVIIe siècle. L'aristocratie roumaine et la pénétration gréco-lévantine” (Власти, службе и покровитељство у Молдавији у XVII веку. Румунска аристократија и грчко-левантијски продор), 19. јуна 2003, на ЕНЕСС.

Милан Ђорђевић, из Париза, уписао је мастер на тему: „Les travailleurs en Yougoslavie (1960–1980)” (Радници у Југославији од 1960. до 1980).

Матијас Куби (Mathias Koubi), Француз алжирског порекла, одбранио је мастер 1 из области политичких наука, на тему: „Le nationalisme

¹⁶⁹ На пројекту „Fronts et frontières de l'Empire (XVIe–XXIe siècles)” (Фронтони и границе империја XVI–XXI век), институт: CERCEC, Centre d'études des Mondes Russe, Caucasiens & Centre-Européen, est une Unité mixte de recherche CNRS/EHESS. I. Biliarsky, R. Paun, „La version roumaine du Synodikon de l'orthodoxie (Buzău, 1700) et les combats pour la „juste foi” à la fin du XVIIe siècle” [Румунска верзија Синодика православља (Бузау, 1700) и борба за „праву веру” на крају XVII века], *Cahiers du Monde russe* 58 (2017/3), 395–434.

serbe (1980–2005)” (Српски национализам 1980–2005), из међународних односа.

Андриана Штета из Дубровника, одбранила је докторску дисертацију на Универзитету у Падови, на тему „Пакта Конвента”, из области историје средњег века. На основу педагошке универзитетске међународне размене програма Еразмус, била је годину дана полазник Семинара за историју и друштво Југоисточне Европе на EHESS. Током опсежног архивског истраживања утврдила је да је општепозната основа „државног права” Хрватске, „Пакта конвента”, из 1102. године, по свој прилици фалсификат из XIV или XVI века.

М. Г. Арабатзис (M. G. Arabatzis) „Recherches sur le bonheur dans l'éthique orthodoxe (IVe–XIIe s.)” (Срећа у православној етици од 4. до 12. века), докторска дисертација, одбрањена са најбољом оценом, 7. марта 1995. године. Монографију је објавила Асоцијација „Пјер Белон” и издавач De Boccard, у Паризу.¹⁷⁰

Бенжамен Саеленс (Benjamin Saelens), такође је уписао докторске студије на EHESS код истог ментора, на тему: „La construction du yougoslavisme du début du XXe siècle à la création du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes” (Стварање Југославије и Југословенски одбор у Лондону). Дипломирао је на Одељењу славистике, на Универзитету Париз Сорбона 4, одакле су иначе долазили и други полазници на исти Семинар EHESS, будући да су знали или научили српски или неки други језик исте регије. Положио мастер на Универзитету Лил III из историје. Бенжамен Саеленс, иначе Фламанец из северне Француске, бавио се архивским истраживањем у француским и енглеским архивима. Бавио се и сезонским послом као туристички водич на простору бивше Југославије коју је добро упознао.

Милева Пухар из Бањалуке, франкофон после низ година живота и студија у Француској, такође дипломац Универзитета Париз Сорбона 4, одбранила је мастер 1 и 2 студије на EHESS, на тему „Млада Босна и Сарајевски атентат 1914. године”, као једна од најбољих и најсавеснијих студенткиња.

.....
¹⁷⁰ G. Arabatzis, *Éthique du bonheur et orthodoxie à Byzance* (IVe–XIIe siècles) [Етика среће и православље у Византији (IV–XII век)], 1998; Id., *Paideia and Episteme in Michael of Ephesus*, Athens 2006; Id., *Marges de la philosophie byzantine* [На маргинама византијске философије], Athènes 2013.

Летисиа Деламар, антрополог и повремена слушатељка, бави се би-поларношћу српског друштва, боравећи касније у Србији стекла је јаснију слику о непомирљивој поларизацији српског друштва и не тако великим разликама између делова Србије с различитим префиксима.¹⁷¹

Јана Радић, из Загреба, иначе прауника Стјепана Радића, била је полазник Семинара историја и друштво Југоисточне Европе на ЕНЕСС. Као социолог уписала је постдипломске студије на тему „Спорна питања хрватске и српске историографије”, код професора ЕНЕСС, једног од најистакнутијих социолога у Француској, председника светске Асоцијације социолога, професора Мишела Вијеворке, председника MSH (Maison des Sciences de l’Homme = Центар за науке о човеку) упоредна установа са ЕНЕСС. Јана Радић је као учесник Семинара историја и друштво Југоисточне Европе, чинила своје прве кораке на ЕНЕСС, да би се због одласка у пензију и на Бојовића препоруку уписала код Мишела Вјеворке. Објавила је политичку биографију свог оца Стјепана,¹⁷² унука знаменитог хрватског првака и оснивача Хрватске сељачке странке.

Арта Сеити, Албанка пореклом из Ђирокастре, од мајке Македонке са западне обале Охрида, и оца који је био амбасадор Албаније у Москви и у Београду, иначе познати албански књижевник. Припада вероисповести бекташи (сличној алевитима у Турској или у Сирији), удата за Албанца који је један од првих функционера Унеска. Као постдипломац у области политичке антропологије, стручни је сарадник француског Министарства спољних послова, као и Министарства одбране. На званичној вечери у Ке д’Орсеју, рекла је да је Рачак лажни сценарио за шта постоје непобитни докази, на што је Тачи устао и повишеним тоном је оптужио да као Албанка шири српску пропаганду, одговорила је да није присутна у својству Албанке, него као научница.

Као организатор конференција и округлих столова, асистирала је приликом организације серије семинара у склопу званичне годишњице поводом почетка Првог светског рата, под покровитељством Војне академије и Француске армије.

¹⁷¹ Laëtitia Delamare, „La bipolarité de la société serbe: héritage, essence ou illusion? Les manifestations belgradoises 1991–2008” (Биполарност српског друштва: наслеђе, садржај или илузија? Београдске демонстрације 1991–2008), докторска дисертација, ментор Ж. Ф. Госо, *Antropologie sociale et ethnologie*, ЕНЕСС, HAL Archives ouvertes, <https://tel.archives-ouvertes.fr>

¹⁷² М. Lipovac, Jana Radić, *Dobro ugođena politika. Sjećanja Stjepana Radića mladeg*, Sandorf, Zagreb 2020.

Један век од почетка Великог рата

На Семинару историја и друштво Југоисточне Европе, као гости професора Бојовића, после његовог уводног предавања (20. маја), држе предавања праћена дискусијама угледни историчари, професори Универзитета: Жан-Пол Блед (Париз Сорбона 4),¹⁷³ Јосип Крулић (Париз 7), Михаљ Фулоп (Будимпешта),¹⁷⁴ као и колеге са Војне академије, Мишел Бурле и Фредерик ле Моал,¹⁷⁵ (13. мај – 3. јун; 2. октобар 2014).

Као најугледнији стручњак у Француској за историју германских земаља, директор Центра за германске студије, у првом реду Аустро-Угарске, Фране Јосифа и Фердинанда, као и за Балканске ратове, Жан-Пол Блед износи ексклузивне податке (27. мај и 2. октобар), да је Беч од почетка XX века водио спољну политику диктатом ултиматума, којих је било 11 у том кратком периоду, да је Фердинанд био контроверзна личност, који је, ако не Србију, намеравао да насилно доведе у ред Угарску, најпре војничким

.....
¹⁷³ Потписник петиције неколико стотина најугледнијих личности Француске против НАТО агресије на СР Југославију 1999. „Европљани против рата” (<http://nonguerre.chez.com/liste.htm>), J.-P. Bled, *François-Joseph, Fayard*, 1987; Id., *Les Fondements du Conservatisme autrichien* [Темељи аустријског конзерватизма], Sorbonne, 1988; Id., *Une étrange défaite: le piège de Maastricht* [Чудни пораз: замка Мастрихта], Gibert, 1998; Id., *Marie-Thérèse d'Autriche* [Марија Терезија аустријска], Fayard 2001; Id., *Frédéric le Grand* [Фредерик Велики], Fayard 2004; Id., *Bismarck: de la Prusse à l'Allemagne* [Бизмарк: од Пруске до Немачке], Alvik 2005; Id., *Histoire de la Prusse* [Историја Пруске], Fayard, 2007; Id., *Bismarck*, Perrin, 2011; Id., *François-Ferdinand d'Autriche* [Франц-Фердинанд аустријски], Tallandier, 2012; Id., *Hindenburg. L'homme qui a conduit Hitler au pouvoir* [Хинденберг. Човек који је довео Хитлера на власт], Tallandier, 2020.

¹⁷⁴ M. Fülöp. „La place de l'Europe centrale et orientale dans l'histoire européenne depuis 1938” [Место Средње и Источне Европе у европској историји од 1938 године], in: *École pratique des hautes études. 4e section, sciences historiques et philologiques. Livret 11, 1995–1996, 1997. pp. 197–198*; Id., *The unfinished peace: the Council of Foreign Ministers and the Hungarian Peace Treaty of 1947*, translated from the Hungarian by Thomas J. and Helen D. DeKornfeld / Boulder, Colo.: Social Science Monographs, cop. 2011.

¹⁷⁵ F. Le Moal, *La France et l'Italie dans les Balkans, 1914–1919: le contentieux adriatique* (préf. Georges-Henri Soutou) [Француска и Италија на Балкану 1914–1919: Јадрански спор], L'Harmattan, 2006, 408 p.; Id., *La Serbie, du martyre à la victoire (1914–1918)* [Србија, од голготе до победе (1914–1918)] (préf. Frédéric Guelton), 14–18 éditions, 2008, 253 p. 7, 18; Id., *Juin 1940, la guerre des Alpes. Enjeux et stratégies* [Јун 1940, рат на Алпима. Улози и стратегије], *Economica*, 2010, 488 p., avec Max Schiavon; Id., *Le Front yougoslave pendant la Seconde Guerre mondiale: de la guerre de l'Axe à la guerre froide, 1939–1945* [Југословенски фронт за време Другог светског рата – од рата Осовине до Хладног рата], Sotoca, 2012, 272 p.; Id., *Victor-Emmanuel III d'Italie: un roi face à Mussolini* [Виктор-Емануел III италијански: краљ наспрам Мусолинија], Perrin, 2014.

Жан-Пол Блед, предавање на Семинару Бошка Бојовића, мај 2014.

средствима, што баца ново светло на предуслове Сарајевског агентата, као и друга важна сазнања из тог преломног и недовољно познатог предратног периода.

Михаљ Фулоп држи предавање (3. јуна) о почетку и узроцима Великог рата на Семинару историја и друштво..., из мађарског угла, чиме даје мало познато гледиште на надвојводу Фердинанда и антагонистичке односе у сложеној државној заједници каква је била Двојна монархија.

Јосип Крулић,¹⁷⁶ као правник и историчар, саветник Комисије Бадинтер, која је 1991. осудила Југославију на укидање, уз познате последице ове експедитивне одлуке, држи предавање (20. маја), такође из другог угла, који више представља гледиште централних сила, донекле критично према победничким савезницима, више него према побеђенима.

Фелипе Хернандез је у Колумбији, у Боготи, дипломирао на студијама философије, на Универзитету Париз 8, магистрирао на Одељењу за антропологију, да би се уписао на докторске студије на EHES, са темом „Интелектуалне и политичке елите у Србији и Југославији на путу њеног расформирања”. Долази први пут код професора Бојовића на EHES са намером да упише докторске студије, са унапред пројектованом темом.

¹⁷⁶ J. Krulic, *Histoire de la Yougoslavie de 1945 à nos jours* [Историја Југославије од 1945. до наших дана], 1993; Id., *La CPI entre droit et relations internationales* [Међународни кривични суд између права и међународних односа], Marie Voka; préface de Joseph Krulic, DL 2014.

На питање како је дошао на ту идеју и то са већ формулисаним темом, одговара: „Тражим одговор на питање, како сте од Корчуланске школе и *Праксиса* доспели до овога сада?“, на шта му будући ментор узвраћа да може одмах започети са формалностима уписа за докторску дисертацију, пре него што донесе писани пројект, што није уобичајено, јер је пројект, уз диплому мастера и знање француског језика, први услов за упис доктората.

Фелипе Хернандез учи српски језик, спроводи обимна истраживања, у првом реду у Архиву Министарства спољних послова у Паризу, борави више пута у Србији и Београду, али и Загребу, нарочито у Љубљани, све до Сарајева, интервјуишући важне учесника догађаја осамдесетих и деведесетих година.

Пре тога, после уписа докторске дисертације на ЕНЕСС, уписује се као докторант и на ФПН у Београду, код професора Предрага Симића, као коментора. После његове преране смрти, успева да заврши упис захваљујући разумевању продеканке Јелене Ђорђевић, која постаје његов коментор.

После одбране докторске дисертације на ЕНЕСС 2017,¹⁷⁷ постаје предавач на Универзитету Париз 8, да би 2020. добио место на заједничком пројекту Хумболт и Оксфорд Универзитета: *Populisme, pluralisme et marginalité. L'Amérique latine et l'Europe du Sud-Est dans une perspective comparative* (Популизам, плурализам и маргинализација. Латинска Америка и Југоисточна Европа у перспективи компаратизма).

Под покровитељством свог бившег ментора и уредника годишњака, Фелипе Хернандез припрема 23. број *Etudes Balkaniques* (Балканске студије), на тему *Transitions et modernité dans l'Europe du Sud-Est* (Транзиција и савременост Југоисточне Европе).

Последњи дани знаменитог византолога и балканолога

На углу улица Шерш Миди и Регар у којој станује, бивши премијер Лионел Жоспен среће Андре Гијуа који излази са ЕНЕСС, скида црни шешир и уз благ наклон поздравља угледног историчара, добар дан господине Гију, размењују по неку реченицу, а Гију наставља ка оближњем кинеском ресторану, у друштву млађег колеге са Катедре. Жоспен станује у

¹⁷⁷ F. Hernandez, *Élites, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie. Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée* (1945–1992) [Елите, интелектуалци и распарчавање Југославије. Архив Ке д'Орсеја и сведочења о процесу дугог трајања (1945–1992)], предговор: Б. Бојовић, L'Harmattan, Paris 2018.

суседној улици, његова супруга Софи Агасински, била је социолог и предавач на престижном ЕНЕСС. После четворогодишњег премијерског мандата и председничких избора на којима је Жан Мари Лепен освојио највећи број гласова, Жоспен даје оставку и напушта дефинитивно политички живот и каријеру председника Социјалистичке странке Француске. Иако угледни социолог, његова супруга није напредовала у каријери за време мандата свог супруга. Била је иначе асистенткиња знаменитог филозофа Жака Дериде.

Недеља пре подне, 20. октобра 2013, млађи колега зове Андре Гијуа да замоли, да му у његовој богатој библиотеци потражи *Вашоуег I Actes de l'Athos*, ради одређеног цитата. Гију му одговара да ће му наћи тај одељак кад га позове предвече, јер очекује кћерку на ручку. На вечерњи позив Гију не одговара, млађа кћерка Маргарета, затекла га је мртвог када је дошла око поднева, имао је 90 година, на његовом радном столу затечен је недовршени рукопис књиге о ђаволу у позној антици и раној Византији. Тако је отишао последњи великан византологије, из реда Острогорског, Грабара и Лемерла, кадровик Француске Републике и СССР-а, агностик и балканолог, аутор стотина студија и десетина монографија о Византији и Балкану, уредник бројних годишњака, зборника и издавач стотина научних публикација.

КЊИЖЕВНИ САЛОН МИЛАНА ДАВИДОВИЋА

Милан Давидовић
(1938–2019)

Директор књижаре Издавачког предузећа Матице српске у Кнез Михаиловој био је осамдесетих и деведесетих година Милан Давидовић. Као угледни београдски књижар, Новосађанин, држао је и антикваријат у сутерену књижаре. На галерији је била и његова канцеларија, од које је временом настао најпознатији и један од последњих књижевних салона у Београду.

На зиду тог књижевног салона биле су уредно изложене фотографије најпознатијих и најредовнијих посетилаца, чувени „иконотас“. Биле су формата омање књиге, урамљене и застакљене, добрим делом, аутор ових фото-портрета је био познати драмски писац, директор новооснованог позоришта код Бајлонове пијаце, Арсеније Јовановић.

Посетиоци су били у првом реду Миланови пријатељи, нису сви били општепознате личности, иако су сви били интелектуалци, књижевници, академици, временом све више и политичари како се осипао једнопартијски монолитизам, интелектуална и политичка елита.

Како се ближио крај осамдесетих година, тако су интелектуалци све више постајали професионални политичари, оснивали политичке странке, држали оснивачке скупштине, конференције за штампу. Некад се више тих

Милан Давидовић

нових политичара стицало у Милановом књижевном салону, дискусије су могле бити жустре, али домаћин је својом сталоженошћу, тактом и гостопримљивошћу превазилазио све учесталије поделе.

На неколико десетина метара од САНУ, Филозофског и Филолошког факултета, Миланова књижара је све више била стециште опозиције, али пре свега нових политичких, као и готово непроменљивих друштвених елита, различитих слојева друштвене и академске номенклатуре.

На зиду је столovalo око стотинак фотографија подједнаког формата, густо збијених, као редови портрета у гостопримници Хиландара, из публикације *100 најзнаменијих Срба*, од пре око једног века. Тешко или готово немогуће, би било направити листу ликова са тог престижног „иконостаса”, стога је потребно сачувати од заборављања бар обресе сећања на неке од тих личности.

Тим пре, што је књижара крајем деведесетих и почетком двехиљадитих престала да постоји. Издавач из Париза и Лозане, преузео је књижару, ускоро је захвалио директору Милану Давидовићу, ствараоцу својеврсне институције која није имала споредну улогу у једном прелазном и драматичном добу, док је књижара после недугог времена, престала с радом.

Академик Јован Рашковић (1929–1992)

Поред бројних истакнутих личности, један од најмаркантнијих, био је професор Универзитета у Загребу и оснивач Српске демократске странке у Хрватској, Јован Рашковић. Није се бавио политиком, све док није дошло до финализације дугорочног пројекта „раздруживања”. Почетак свог политичког ангажмана објашњавао је на следећи начин. На испит му долази студент, Никола Јовановић, у индексу пише Хрват, на питање шта то значи, одговара: „Знате ви то професоре боље од мене”.

Како је ушао у политику, метеорски, готово исто тако нагло је из ње изашао.

Током седељки у Милановом књижевном салону, говорио је о првим његовим сусретима и састанцима са Слободаном Милошевићем, уз закључак да је у питању неопозиви комуниста и Југословен. Није то било пред много присутних, можда ипак довољно. Испоставља се као да је политички макнут удруженим Туђмановим и Милошевићевим напорима. Туђманова изјава, кад је објављена његова на магнетофон снимљена, како су Срби луд народ, ни нова, ни тако сензационална изјава, која се може уз то и различито схватити и тумачити, али у погрешно време и на погрешном месту. Синхроно настаје и немилост код Милошевића, компликује се у

време сукоба са Ћосићем који као по наруцбини финализује Шешељ, некако у то време и Јован Рашковић следује свом пријатељу и куму, у политичку превремену пензију.

У то време се у Милановој књижари води и разговор о све извеснијем почетку рата у Босни. Један саговорник говори о мање познатом збивању у Фочи 19. августа 1942. године. Трагична збивања важна за односе Муслимана и Срба у источној Босни, Јован Рашковић готово одсутно слуша, не показујући веће интересовање за ту тему. Присутни Бранко Микашиновић потом констатује непримерену реакцију политичара у том преломном времену. Нека врста резигнације, одсутности, као невидљиве баријере према саговорнику, било је све приметније код Јована Рашковића.

Иначе увек луцидан, рационалан, трезвен, критичан и толерантан, постаје нека врста сопствене сенке, што није дуго трајало, умро је попут наде која се последња гаси – да се нешто може променити.

Када је као научник, интелектуалац и професор Универзитета, позван да учествује на једном важном научном скупу, на чему је инсистирао академик Радован Самарџић, вајкао се да тема није блиска његовој ужој научној области, асистент који је био задужен да га позове, предложио му је да формулише оквирну тему, да би ушао у програм скупа. Рашковић је одбио, говорећи да не жели да доспе у ситуацију са насловом у програму, ако не буде у могућности да учествује на скупу, што иначе није ретка појава код ловаца на титуле и звања.

Код већине оних који су га познавали, као и многих за које то није био случај, Јован Рашковић је био први ако не и једини политички лидер за долазеће време и изазове, сувише усамљен да би то могао остати, сувише можда и преурађен да се не би показало да је последњи атипичан за представника увек наново репродуковане номенклатуре.

Његово виђење Милошевића, у време његовог највишег успона и популарности, био је знак његове луцидности и независности. Готово исти

Академик Јован Рашковић

је био закључак људи који су Милошевића много дуже и боље изблиза познавали, догађаји су све више показивали колико се нису преварили.

Као што је Милошевић био резултанта свега што је довело до његовог режима и свеколиких последица, тако је Јован Рашковић био синтеза онога до чега је могло доћи. Прошлост је надвладала будућност, о чему можемо сваки дан да се све више уверавамо, све док нови нараштаји не буду могли да изађу у сусрет изазовима будућности.

Академик Воја Ђурић (1925–1996)

Са Дејаном Медаковићем најутицајнији историчар уметности у Србији, ако не и у Југославији,¹⁷⁸ довољно упућен у црквене прилике, Воја Ђурић је имао значајног утицаја у Српској православној цркви. Високи клир био је пријемчив за његове оцене и судове, као када је пројектована зграда Богословског факултета. Што показује одређени степен толеранције код архијереја, с обзиром на његово агностичко изјашњавање.

Један од првих научних скупова за Бојовића је био онај о Стефану Немањи, који је организовао професора Ђурић, на Богословском факултету у Београду. Када је после неколико година Воја Ђурић организовао међународни научни скуп о Архиепископу Данилу Другом, Бојовић није био у могућности да изађе у сусрет његовом позиву, због обавеза у вези са докторском дисертацијом на Сорбони, што није остало без утицаја на потоње (не)позиве.

Односи између академика и докторанта, били су при том срдачни и колегијални. Посебно приликом сусрета у књижевном салону у Београду, код Милана Давидовића, корисних разговора, размена, као и живих и жу-

.....
¹⁷⁸ В. Ђурић, *Иконе из Југославије*, Београд 1961; *Ресава*, збирка: Уметнички споменици у Југославији, Београд 1963, *Resava*, на француском; *Ресава*: (Манасија), друго издање, Београд 1966; *Дубровачка сликарска школа*, Београд 1963; *Црква светије Софије у Охриду*, Уметнички споменици у Југославији, Београд 1963; *Историјске композиције у српском сликарству средњеј века и њихове књижевне паралеле*, п.о. Зборник радова Византолошког института бр. 11 (1968); *Моравско сликарство. Изложба којија зидно...*, САНУ, Београд 1968; *Српско зидно сликарство XIII века*, Просвјета, Загреб 1971; *Савина*, Уметнички споменици у Југославији, Београд 1977; *Лоза Немањића у сјајном српском сликарству* (Охрид 1976, у целини штампано у: часопису *Зограф* бр. 8, Београд 1978); Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање (децембар 1976), уредник Зборника, САНУ, Београд 1979, аутор текста 245–261; Манастир Раваница: споменица о шестој стогодишњици: 1381–1981, Сењ: Манастир Раваница, Београд 1981; *Икона светије краља Стефана Дечанског*, Београд 1985; *Есфијменска икоње десетиха Ђурђа*, Београд–Смедерево 1989. (са П. Ивићем и С. Ђирковићем).

стрих расправа и полемика, у првом реду на тему иконографије и православне уметности.

Академик Воја Ђурић био је наике убеђен да црквену уметност, као и Цркву, треба на сваки начин осавременити, учинити примереном модернитету или чак постмодерни. Познајући ту бригу за секуларизацијом црквене уметности преко сликара Љубе Поповића, академика Дејана Медаковића, професора Драгана Недељковића и других, саговорник знаменитог историчара уметности био је различитог приступа, иако спреман да усвоји аргументе о скромном креативном доприносу неовизантијског живописа под утицајем грчке школе у оквиру српске црквене уметности.

Воја Ђурић је једном приликом проширио своју аргументацију и на православну теолошку мисао, називајући је некреативном и неком врстом кича, на трагу онога како се изјашњавао за црквену иконографију. На питање како то да он, као осведочени и декларисани атеиста, толико зна о Богословљу и показује толику бригу за православну теологију, одговор је био жустар и прек: „Ви сте искључиви, секташки настројени и нетолерантни”, нешто вишим тоном него обично. На поновљено питање откуд и на основу чега тако велика брига и искључивост вредносног суда, одговара да је то у првом реду на основу мишљења библиотекара Ватиканске библиотеке. На шта следује напомена да такво мишљење није у складу са оценама ватиканског издавача, најугледнијег литургичара у свету науке, директора Оријенталног института и генерала језуитског реда, Роберта Тафта. Као и да мишљење библиотекара и угледног научника није примерено стављати у исти ред вредносних изјашњавања.

Након бројних сусрета и увек подстицајних размена, занимљивих и живих разговора, последњи је био о академику Ивану Дујчеву, великом бугарском историчару и филологу, који је недуго пре тога преминуо. Воја Ђурић, који га је добро познавао, живо је казивао како је Иван Дујчев био верујући и побожан човек. Напомена да је угледни бугарски историчар био познат и као унијата или криптокатолик, коме иначе Ватикан објављује сабрана дела, није утицала на виђење академика Ђурића према реченој побожности покојног колеге и пријатеља.

Истог је дана била промоција у САНУ, на коју је пошао и Воја Ђурић, за време промоције му је позлило, пребачен је у Ургентни центар, умро је од срца после неколико дана.

Интересовање за владарску идеологију српског средњег века, било је један од важнијих повода за размену мишљења, сарадња са научним, као и црквеним установама, такође.

Разлика у мишљењу и опредељењима не мора бити препрека за узајамно поштовање, жив и плодан дијалог, колегијалност и пријатељство, о чему сведочи и ово кратко сећање.

Данко Поповић (1928–2009)

Књига о Милутићину била је осамдесетих, делом и деведесетих година, можда најтиражнија у Србији, имала је у то време набројена издања. Њен аутор је био један од неизбежних саговорника у Милановом салону. Његове наредне књиге нису имале ни близу толико успеха. Помало затечен толиким успехом, као и готова сва књижевна чаршија, Радован Самарџић је говорио како је Данко примерени „писац једне књиге”. Изгледа је унеколико био у праву, ако се упореди успех најчитаније са осталим његовим књигама. Књига о Милутићину је била у највећој мери примерена времену и простору свог настанка и своје масовне дифузије. Била је при том веома добро написана, као једна врста сводног сагледања, интроспекције и отрежњења, нешто попут „из главе је цијела народа”.

Успех се није задржао само на једном простору, мимо свих утабаних путева и проверених канала, стекла је завидно место и на франкофонском књижевном простору.

Данков пријатељ је, наиме, замолио госпођу Физелие, заслужног преводиоца *Српских народних њријоведака* Вука Караџића, који је био запажен у славистичким, фолклористичким, делимично и књижевним круговима у Француској, да потражи издавача за књигу Данка Поповића. Био је то угледни париски издавач Сток, са једном од најагилнијих уредница, Мари-Пјер Бај, којој се синопсис одмах веома свидео. За преводиоца је изабран, понајбољи, Жан Деска, доцент славистике са Универзитета у Бордоу.

Успех је био брз и трајан, било је неколико издања, тешко да је који писац из Југославије постигао нешто слично, уз изузетак Милорада Павића са његовим *Хазарским речником*, само делимично, ако не и неупоредиво мање, и *Сеобе*, Милоша Црњанског, које су имале већи успех код књижевне критике, него код читалачке публике, што је у највећој мери ствар издавачке промоције и маркетинга.

Мари-Пјер Бај упорно је тражила од покретача овог лепог издавачког и јавног успеха, нове наслове истог аутора, што се нажалост није могло поновити са другим његовим делима. Треба подсетити да је крај осамдесетих и почетак деведесетих било време примерено за овако добру рецепцију *Књије о Милутићину*, пре него што је покренут цунами западне сатанизације Срба и свега српског у западним масмедијима.

Брана Црнчевић и Данко Поповић

И поред година дружења, никад није било речи о том успеху, још мање о томе како је до њега дошло, осим ако то нису захтевали технички разлози, као да је била у питању нека врста табу теме. Менталитет предњачи рационалности, један од главних разлога што се нешто слично није поновило.

Данко је био тиражан писац, утицајан у медијима, при том и у политичким круговима, имао је одређену харизму, примерену времену, са појавом враћања себи, слома југословенског експеримента и једнопартијске некрозе, мучне фрустрације проћерданог ХХ века, са једином извесношћу безизлаза и безнађа за изиграни народ и деградирану државност.

Др Веселин Ђуретић (1933–2020)

Савезници и југословенска рајна драма, била је књига која је допринела освешћивању средином осамдесетих година. Политичка емиграција у Француској, с неверицом се прва грабила за фотокопије двотомног дела за које се рачунало да мора бити забрањено. Као научни саветник Балканолошког института САНУ, овај Зећанин имао је подршку директора Института и начелника Одељења за историју САНУ Радована Самарџића. Било је све више извесно да су историјски ломови на прагу, иако се још увек и до крајњих инстанци, упркос ескалацији драматичних збивања, није могло поверовати у неминовност распада Југославије.

Ускоро почиње естрадно ширење таласа ослобођења од идеолошких и политичких стега, који се убрзо преливају преко граница и запљускују упоришта расејања, као што су Париз и његова регија у Француској. Црквена и духовна окупљања Братства Оца Јустина, у Монжерону код Париза, претварају се у естрадна гостовања најекспониранијих ретора, Матије Бећковића, Данка Поповића, Веселина Ђуретића, Николе Кољевића, Милана Комненића и других. Дотадашње црквене беседнике, Атанасија Јевтића, Амфилохија Радовића, Иринеја Буловића и Артемија Радосављевића, тако поступно дуплира или замењује настајућа реторика новог дискурса долазећих заокрета.

Књига Веселина Ђуретића била је слична по једнократном ауторском успону. Она је значајна као преседан у до тада крајње уколотеченој и догматизованој историографији, више као нови приступ и интерпретација него као фактографски допринос.

Турнеје по дијаспори, дакако западној и доприноси економске али и политичке емиграције, били су као отварање већ одшкринутих врата која су једва чекала да буду отворена. Никома на памет није падало да се одшкрину врата западног света, медија и публике, лобија и полуга утицаја. Балканска самодовољност, нарцизам, егоцентризам и провинцијализам били су најбољи савезник спољним и унутрашњим разорним процесима.

Борислав Михајловић – Михиз (1922–1997)

Редовни посетилац реченог књижевног салона у Кнез Михаиловој, Михиз је био један од највистренијих и најбриткијих српских интелектуалаца. Његова улога и утицај били су неупоредиво значајнији и већи него што је било познато широј јавности.

На први дан објављивања резултата са првих вишестраначких избора, помно је испитивао Војислава Шешеља у поменутом салону, желећи да ухвати његове прве спонтане реакције. Пошто је добио неких 200.000 гласова, Шешељ је врло задовољан објашњавао како је његова странка постигла основни циљ, да буде тег на ваги, да није ни рачунао на више од 100–200.000 гласова, те да му то као екстремистичкој странци даје лепе перспективе, упоређујући своју странку са оном Жан-Мари Лепена у Француској.

Михиз је био најближи са Браном Црнчевићем, с којим га је зближавало, од сремског порекла, из Ирига и Руме, преко заједничког бекријања, до идеолошких оријентација и полуга утицаја. Био је презрив према француском фактору у Европи, више германофонски оријентисан, противан

сваком спољњем утицају, своме саговорнику је дао неопозиву идеолошко-службену карактеристику: „западњак и доктринар”.

Сагласан са Момом Капором када је говорио да је знање страних језика потребно само келнерима, изјашњавао се за самодовољност, није помињао нове стране језике у окружењу, мислећи можда да су и они већ сувишни.

Хрватски новинар Худелист, који је објавио књигу о Добрици Ћосићу, после више месеци боравка у Београду и низа интервјуа и слободних разговора, придавао је касније изузетно значајну улогу Михизу уопште, посебно утицај на Добрицу Ћосића. При том није довољно поткрепио на основу чега је то устврдио на насловној страни београдског недељника.

Једак и провокативан, прзница и искључив, више талентован и луцидан него креативан и рационалан, упркос многим манама био је покретачка снага српске фрустрације пред опресивном брозомором. Непресушне енергије и неукротивог темперамента, његов утицај на окружење, почев од првог круга у Симиној 9, био је далекосежнији но што се наслућује.

Као сјајно штиво и врхунско сведочанство једног оскудно схваћеног доба, његови мемоари, *Аутиобиографија о другима*, откривају и тумаче више од других, не откривајући при том сва знатно важнија искуства и сазнања јединственог актера и сведока свога времена.

Син свештеника из Ирига, изворни Сремац по темпераменту и виспренности, био је у младости у време Другог светског рата, ватрени скојевац и још горљивији комуниста. Убрзо после рата је увидео куда то маршал усмерава и чему све то води, шта стоји иза братског-јединства, уравниловке и слабих Срба за тобож јаку Југославију, постаје временом не мањи национал-патриота, остајући при том условљен партијским и службеним окружењем. Ретко интелегентан, иако не и толико креативан, на Добривоја Ћосића је вршио пресудан идеолошки и политички, књижевни и интелектуални утицај, као нека врста политичког и идеолошког ментора.

Академик Добрица Ћосић (1921–2014)

Најтиражнији српски писац, кад се има у виду укупно дело, према неким чак и „отац нације”, идеолог српске стране национал-социјализма. Изјашњавао се радо као убеђени демократа, иако се у важном моменту изјаснио за једнопартијски систем.

Било је то новембра 1985, у љубљанској крчми „Мрак”, на састанку са вођама словеначке дисиденције (опозиције још није било), Тарасом Кермануером, Споменком Хрибар и Тине Хрибарем, окупљених око Нове

Ревиије, на који састанак је дошао заједно са академицима Михаилом Марковићем и Љубом Тадићем. Разговор је био на тему будућности Југославије у времену после Брозове смрти. На питање словеначких колега о типу будућег уређења, београдска екипа се спремно опредељује за једнопартијски, што потврђују унакрсни искази с једне и друге стране.¹⁷⁹

Више година пре тога, према сведочењу једног другог академика САНУ, Добрица Ћосић говори како му завиди на његовој вери у Бога, док се његова вера односи на српски народ. Ако је народ већа вредност од човека и Бога, појединца и трансценденције, нема потребе подсећати како се називају те врсте идеологија.

После двадесетак година познанства, Добрица подсећа саговорника на двадесетогодишње пријатељство. У време када су се упознали, на одређена питања и примедбе на званичну политику и доминирајућу идеолошку оријентацију, вајкао се како он нема власт. На констатацију саговорника да има више од власти, скептично прима тврдњу да је то његов утицај.

На обновљено питање после 20 година и пређеног пута за то време, нема другог избора него да се, иако нерадо, сложи са тим билансом – његов утицај је збиља био кудикамо јачи од власти, за кратко време када се нашао на челу државе.

Поводом оснивања Института за геополитику, насталог кад је све већ било готово превазиђено, крајем деведесетих, чуди се „како овде нико не размишља” попут његовог саговорника.

Пријатан и предусретљив саговорник, у чему га је шармом само Вук Драшковић могао надмашити, дружељубиво је примао неистомишљеника у свом кабинету у САНУ, где је имао и неку врсту телефонисте-секретара. Излазио је радо у сусрет интервјуима за стране медије, публицисте и телевизијске емисије.

Интервјуи би се тешко могли поредити са његовим текстовима, некад недоречена мисао, при том и нескладан исказ, темељнија лектура, све до преформулације дактилографисаног, или већ преведеног текста, могла је ублажити неке од садржајних слабости.

Присећао се и младости у Трстенику, иако доста лапидарно, ипак толико да је пре комунистичких склоности и опредељења, узгред поменуо интересовања за зборашке идеје.

.....
¹⁷⁹ F. Hernandez, *Élites, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie. Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée (1945-1992)* [Елите, интелектуалци и распарчавање Југославије. Архив Ке д'Орсеја и сведочења о процесу дугог трајања (1945-1992)], докторска дисертација, EHESS (ментор Б. Бојовић), 369-372.

Софија Шкорић, Милан Давидовић, Добрица Ћосић, Рашко Поповић и фокстеријер Јупи – испред књижаре Матице српске у Кнез Михаиловој

Готово најрадије и доста често износио је и своја искуства са Српском православном црквом, више пута о томе како је свог „тетка” довео за патријарха, те како је Броз био до те мере задовољан његовим радом, да му се вајкао како би Германа, да је без мантије, био у стању поставити за министра спољних послова.

У годинама пре избора патријарха Павла, радо је пројектовао његовог наследника, све до скице робот-портрета будућег патријарха, како мора бити из Србије, одговарајућег профила и слично. За митрополита Амфилохија категорично је тврдио да мора остати у Црној Гори, да „покуса шта је тамо посејао”.

Знаменита и обимна евокација савремене елите, обимом и садржајем чини неку врсту невољног уступка доминантном антихероју, на рачун споменара о херојима борбе против ветрењача анахронизма. Више подразумевањем, експонира Ћосића при том као јединог сарадника служби, док остали из друштва у Симиној 9 изгледају попут следбеника, готово недужних жртви. Утицај и улога заправо водећег инспиратора се при том прећуткује, што је посебно занимљиво и не мање индикативно за ову врсту приступа.

Љуба Поповић (1934–2016)

Академски сликар, члан београдског уметничког покрета Медијала, био је по свему судећи најуспешнији и најпризнатији српски сликар у свету. Одрастао у Ваљеву, за ратних година, по завршеној Ликовној академији у Београду, у класи Мила Милуновића или Марка Челебоновића, одлази рано у Париз, где стиче међународну афирмацију као ниједан српски сликар пре њега. Време ће без сумње показати да ли његово дело надмашује стварање ону шачицу домаћих сликара који су стекли упоредиву међународну афирмацију.

Дружење са Љубом потиче из раних седамдесетих година, на почетку са његовим колегом из Медијале, Костом Брадићем. Наставља се током година, током повременог дружења, упркос разликама, укуса и мишљења, година и опредељења, окружења и расположења.

Почетком распада Југославије, Љуба је с лета прелазео с Јадрана и Корчуле, не Егеј и Халкидику, у сеоце Ксиропотаму. Где је током летњих месеци неуморно стварао, сликајући готово увек на њему својствен начин, највише на средњим и платнима већег формата.

Не истичући, али и не прикривајући доживљај његовог сликарства, у првим годинама ксиропотамског периода, поврмени посматрач нијансира утиске, „светлост Егеја пробија се на твоја платна“, парафразирајући речи Хенрија Милера, Американца који долази на Егеј, не били „Убио бика у свом срцу“.

Љуба је савршено интегрисао менталитет и меркантилне механизме тржишта уметности, дружио се са звездама шоу бизниса, имао сталне следбенике и мецене. Још као почетнику, први галериста сугерисао му је да име Љуба замени неким другим, јер се тешко и погрешно чита на француском. Предлог је глатко одбијен, уз образложење „Научиће се“. Тако је и било, за прилично кратко време.

Имао је јединствену особину, посебно за уметнике, сликаре, ствараоце, нарочито у дијаспори. Не само што није био суревњив на успехе других, себичан и нарцисоидан, према уобичајеној стваралачкој сујети, него је најбоље од њих сваком приликом помагао, промовисао, радовао се туђем успеху и хвалио туђа остварења. Дружио се с ужим кругом најуспешнијих из дијаспоре, сликарима, интелектуалцима, спортистима, био му је на срцу сваки бољитак отаџбине и својих, што му се, као по правилу, није узвраћало.

Галерија САНУ је 2001. године програмирала ретроспективу његовог сликарства, припреме су увелико биле у току, када је према одлуци Пред-

Љуба Поповић, *Без назива* (Историјски музеј Србије, уље на платну, димензије: 100 × 70 цм, инв. Л. бр. 3372)

седништва СР Југославије, отказана на неодређено време. Председник Коштуница управо се вратио из посете Скопљу, одакле је позвао неког локалног ствараоца који је напречац упао у термин ретроспективе Љубе Поповића. Иначе дописни члан САНУ „Ван радног састава”, говорио је да никад не добија од САНУ никакве материјале и да уопште не зна сврху тог чланства. Слично је говорио и Александар Поповић, угледни исманолог

Андре Гију и Љуба Поповић – Ксиропотаму, 4. јул 2004.

и брат Миће Поповића и научни саветник CNRS, у Паризу, такође дописни члан САНУ. Никада за живота Љуба више није излагао у Београду. Основао је приватну легат-галерију у Ваљеву. Излагао је у галерији у Суботици, под покровитељством мецене и ентузијаста уметности, колекционара и спонзора, суботичког Мађара.

Кад му је пуковник Петар Бошковић, командант бојног брода и начелник Војске Србије за односе са јавношћу, предложио велику изложбу у Дому војске у Београду, дочаравајући билборд преко целе зграде са насловом „Љуба”, неупућено мислећи да је тако било потребно транскрибовати Љубино име у Француској, било је извесно да од ретроспективе у Дому војске неће бити ништа.

Дуг према великом сликару, патриоти и неслужбеном амбасадору културе своје земље, отаџбина је бар постхумно одужила, великом ретроспективом коју су у галерији САНУ организовали 2019. његова супруга Славица Батос и Никола Кусовац.

Мома Капор (1937–2010)

Летње дружење у Уранополису, Ксиропотаму, Мома са његовом супругом Љиљом, у пансиону Кари, потом у Скитесу, код Поле Бон. Вечера са Љубом Поповићем и Славицом, Милош и Рада.

Често на плажи пансиона Порто Калиали, код Нули и Љиље удате за њеног сина. Од пре подне испија се ципуро уз неко мезе. Момо прича о сахрани Илије Бојовића, 12. децембра 1971, на Новом гробљу у Београду, на којој је било можда хиљаду људи, као о доживљају. Стасити динарац отменог изгледа, са великим брковима, изјављује сину саучешће громким гласом, да се чује: „Изгубио сам врсног пријатеља, великог човека и Србина, Илију Бојовића”.

Описује сина који је дошао из Париза, у дугачкој бунди од чинчиле, добро памти, при том схвата да пијуцка с познатим ликом, кога тад није познавао. Разговор о тешким питањима србостана и прикљученија, сваки уздах Момо пропраћа: „Ал то није разлог да не дрмнемо још по једну”. Руча се кад дође време, мидиа тсаганаки и остало (хвалећи врсну кухињу Нули), бућне у море на тобож тренутно отржењење, те спавање на песку под сунцем, све до неизбежних опекотина.

Момо за то време узима један од првих мобилних телефона, сименс, зове кћерку Ану у Рим на опуштено ћаскање. Један његов колега има при том обичај да зове кад уграби прилику Аустралију, не марећи на временску разлику.

Момо је духовит, шармер, козер, бонвиван, вид и здравље му све слабији. Љубу нервира што није боље схватио свој таленат, другари су још од студија на Ликовној академији, лакше је писати него сликати, мање и прибора, али и зараде, зависи од имена...

Наредних година Момо и Љиљке иду по Турској на море, сваки пут на друго место, како кажу, нису везани за Халкидики као Љуба и Никола Кусовац.

Почетком деведесетих, слушајући радио Београд на повратку из Грчке, као у директном преносу, узбуна на Ист Риверу у УН, заседа Савет безбедности, алармантно стање и у Стејт департменту, општа констернација у ЕУ, најаву ванредних мера и ваздушних удара, паника и пометња у „међуна-

Цртеж Моме Капора
(приватно власништво)

Цртеж Моме Капора (приватно власништво)

родној заједници”, повод: „Срби су ушли у Београд”, лака прича Моме Капора за опуштање српских туриста, који на повратку с грчког мора успеју да ухвате Радио Београд, пре мотела Џеп, ако не и Стари хрст.

Нешто касније карикатура на насловној страни Лос Анђелес Тајмса, два муслиманска борца у заклону иза полусрушеног зида у Сарајеву, слушају Воис оф Америка, очекујући једини спас отуда, све за време масовних немира у виду грађанског рата у ЛА, чују како „федералне снаге улазе у ЛА”, „ово не ваља” каже један другоме, који додаје: „Срби су изгледа и тамо кренули”. То је било док је још било духа и хумора, док враг није однео шалу и ведрину са Дрине, док је још било људи као Момо Капор.

Дружење повремено, иако ретко, и у Београду, једном у време поста код Моме и Лици у Скадарлији, са Добрицом Ћосићем, пости се, небитно зашто, али се пости, качамак на води, нема ракије, само вино.

Прошао је света и века, иако је говорио како су страни језици потребни само келнерима. Био је прозван „ћетником поћетником” у његовом родном Сарајеву, иако партизански син. Потомак ерцеговачких влаха из Билеће, за коју Валентин Инцко каже да има највише доктора наука у БиХ, био је најчитанији српски писац, талентовани сликар и омиљени цртач, сјајни лик у суморном добу балканског тамног вилајета, трачак сунца над пушећим рушевинама авнојевске ујдурме.

Академик Славко Леовац (1929–2000)

Председник Сената Републике Српске, редовни члан Академије наука Босне и Херцеговине, Славко Леовац је био угледни историчар књижевности – андрићолог.

Често је боравио у Београду и повремено долазио у књижевни салон Милана Давидовића. Био је један од најзахвалнијих и најинтересантнијих саговорника, било да је у питању дипломатија настајуће државности, нарочито на тему културе и књижевности. Без другог аудиторijума једном приликом је испричао, скоро невољно, необичну појединост.

Као један од уредника за велику Просветину и СКЗ едицију, 100 писаца српске књижевности, која је крајем шездесетих и почетком седамдесетих окупила у тој серији најбоље писце и дела српске књижевности, био је у преписци са Владаном Десницом.

Велики писац, једна врста иконе Срба у Хрватској, потомак по мајци сердара Стојана Јанковића, најугледније лозе у Далматинској Крајини, човек за кога се причало како је Јосипу Врховцу, хрватском високом функционеру СКЈ, на неком пријему плуснуо чашу вина у лице,¹⁸⁰ неочекивано је одбио предлог да буде уврштен у тај књижевни иконостас.

Више него изненађени Славко Леовац, питао је Десницу за образложење, одговор је био колико сув и кратак, још више неочекиван: „Не припадам том културном кругу”.

Нажалост и вероватно због изненађења, изостало је потпитање, ком културном кругу припада, самим тим и одговор, који је упркос очекиваном, у складу са првим, могао бити још изазовнији.

Било је то време нових и старих тензија, подела и фрустрација, ратних драма и ембарга на Дрини којим је СР Југославија наметнула стриктну блокаду промета робе на границама према Босни и Херцеговини, што не може, разуме се, имати утицаја на поменуту изјаву. Разговори на тему „пречана”, Светозара Прибићевића и слично, нису имали великог домета. Ипак, недуго затим, после Олује, августа 1995, ствар постаје бар с једне стране јаснија. Да је Владан Десница био визионар, или се, као и Никола Тесла, није тако лагодно осећао у београдској средини, радна хипотеза би се могла усудити и свести на једну реч – менталитет – коју би требало препустити неким будућим истраживањима, ако их кад буде.

¹⁸⁰ Душан Костић је написао своја сећања о сукобу Владана Деснице и Густава Крклеца у Сарајеву. Било је то за време неког конгреса или сличног скупа Удружења књижевника Југославије. Густав Крклец је непрестано провоцирао Владана да је за време Другог светског рата живео у Задру, под окриљем Италијана, чак и писао уцбенике на италијанском језику. Владан му је одговарао да је он, Крклец, уређивао усташки лист *Граничар* у Земуну, па ником ништа. Реч по реч и Владан га је распалио песницом посред лица, поломио му наочаре и раскрвавио, па је убрзо смештен у сарајевску болницу. Хрватска делегација је умало напустила скуп. Кад су отишли да посете Густава у болници, пребијеног и рањеног, Бранко Ђопић је касније говорио: „Није Крклец, него Црклец, није Десница него Песница (допуна, Д. Аранитовић).

Академик Борислав Пекић (1930–1992)

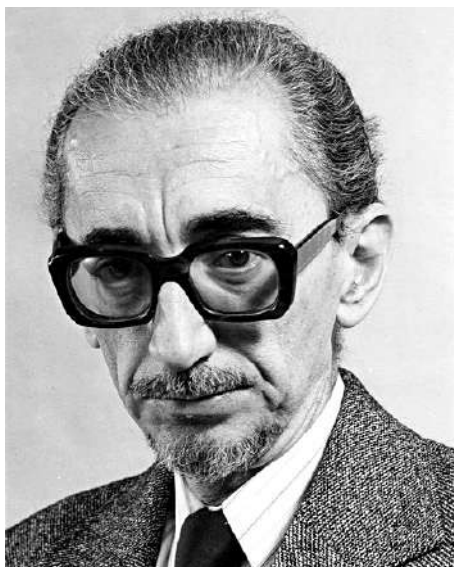
Изданак једне од најугледнијих Дробњачких породица из Шавника,¹⁸¹ Борислав Пекић је, као што је познато, један од најбољих и најплоднијих српских писаца XX века.

Писац једног од највећих књижевних опуса, у којем трилогија *Злајно руно* представља нешто попут цинцарске библије, чувар сећања народа без историје, државе и књижевности, који је при том дао најбоље изданке елитама свих балканских земаља.

Као једини члан прве и праве Демократске странке, због чега је низ година робовао по Брозовим казаматима, био је и један од оснивача нове Демократске странке. Долазио је у то време у књижевни салон Милана Давидовића, смирено и тихим гласом учествујући у расправама током оснивања странке, као у оној да ли је потребан префикс „српска” или не, у земљи у којој сад већ живе готово само Срби. Дилема је најлакше разрешена стварањем две странке, са и без националног префикса, зна се у којој је био Борислав Пекић.

Седео је са својим као у роде дугим, некако склопљеним ногама, за које је Радован Самарџић говорио да расту директно из струка, у скромним ниским фотељама, док су остали често галамили, сталожено је покушавао да умекша несугласице и жестоке дуеле Михиза и Бране, иначе најбољих другара и истомишљеника.

У годинама кад Милош Црњански, коначно, после дугих припрема и преговора, неизвесности, након дуге и тешке емигрантске судбине, ипак

Академик Борислав Пекић

¹⁸¹ Иначе ближи рођак Чедомира Павића, оснивача српске периодике у САД, дипломат Беркли универзитета, вођа стотинак добровољаца до опсаде Скадра 1912, према репортажама за амерички лист (Ч. Павић, *С Пацифика до Скадарској блајна*, приредили: К. Видаковић-Петров, Ђ. Н. Лопичић, Т. Ђоровић, Подгорица 2016, прво издање Чикаго 1913), попут Џона Рида о Србији 1915, погинуо као добровољац српске војске на Мачковом камену, 1914. године.

пристиже у Београд, Борислав Пекић као млад и још неафирмисан писац, готово доскорашњи робијаш и проказани опозиционар, видео је легендарног писца у Клубу књижевника, усамљеног за столом, коме нико не сме да приђе. Прилази столу Милоша Црњанског, представља се и ословљава га са господине, на шта дојучерашњи емигрант, очекујући провокацију у отуђеној средини, видевши непознатог младог човека, збуњено одговара „Али нисам ја господин”, „Сад и ја видим да нисте господин” резигнирано је узвратио Борислав Пекић.

Академик Новица Петковић (1941–2008)

Рођен код Липљана на Косову равном, професор књижевности XX века на Универзитету у Сарајеву и у Београду, члан Академије наука и уметности Републике Српске, био је такође посетилац књижевног салона Милана Давидовића у књижари Матице српске у Београду.

Сталожен и разложен, смирен и промишљен, Новица Петковић је био изузетан познавалац српске и светске књижевности, плодан есејиста, добар познавалац Сарајева и босанске средине.

Од њега се могло чути како је изгледала Сарајевска културна чаршија у предратно време, као и у време зимске олимпијаде, фамозног историјског домета Сарајева и Босне. Тако је уверавао саговорнике, како су се припадници три вероисповести могли међусобно распознавати, чак и с леђа, на основу готово неосетних разлика, хода, понашања, тешко је неупућенима било знати заправо како.

Приликом разговора о томе како држава нема стратегију културног и научног развоја, не подржава најпотребније научне пројекте и заостаје у готово свим областима друштвених наука, које чаме у наслеђу нивелације и наслеђеног догматизма, не оспоравајући те констатације, као врстан познавалац сарајевске и београдске академске средине, допуњује познату слику: „Каква год да је држава и њено беспуће, верујте да смо ми, професори и научници, неупоредиво гори, тиме што се међусобно раздиремо, мрзимо и подмећемо једни другима, чинимо већу штету, но што би држава могла и хтела”.

Професор др Жарко Видовић (1921–2016)

Историчар уметности, есејиста, филозоф и историчар цивилизације, ретко широког спектра знања и културе, полиглота и човек неисцрпног животног искуства. Као добровољац у Априлском рату, бива ухапшен

у Сарајеву и депортован у Јасеновац, потом у немачки концентрациони логор код Норвика у Норвешкој, отуда бежи у Шведску где у Упсали наставља студије. После рата хапшен у Југославији због својих ставова о демократији, потом предаје историју цивилизације на Универзитету у Сарајеву, касније је професор Универзитета у Загребу, одакле је протеран због критичког става према србофобији у време припреме Маспока, потом прелази у Београд, где ради све до пензије 1986. године у Институту за књижевност и уметност.

Оставио је импозантан историјско, књижевни и уметнички, философски и теолошки есејистички и монографски опус, као што се може видети из његове *Биобиблиографије* (1948–2015) објављене у Београду 2018. године. Почев од: *Мештровић и савремени сукоб скулптора с архиепископом: један естетички проблем*, „Веселин Маслеша” Сарајево 1961; преко *Њеџиш и косовски завјет у новом вијеку*, „Филип Вишњић”, Београд 1989; *Огледи о духовном искуству*, Београд 1989; *Трагедија и Литургија: есеј о духовној судбини Европје*, Византијско огледало, Ниш 1996; и многе друге, све до *Уметности у њеним епохама*, Београд 2019, уз основну тезу православне философије: „Да је Бог односан творевини, свету и човеку и с Њим се збива драма слободе и љубави”.

Као свестрано образовани интелектуалац, полиглота који је студирао у Шведској и упознао различите средине, један од посебно ретких, уз Владету Јеротића, православни интелектуалац, Жарко Видовић је одуда-рао од српске и нарочито београдске секуларизоване академске и интелектуалне средине.

Стога је стекао захвални аудиторијум и бројну читалачку публику, за време обнове литургијског и духовног живота, у српским земљама, осамдесетих и деведесетих година прошлог века. Био је и веома радо виђени учесник на студентским и другим трибинама, предавањима, округлим столовима и полемикама, као и у књижевним салонима, посебно најпознатијем салону, Милана Давидовића.

Прву књигу у Србији објавио му је издавач „Филип Вишњић” у Београду 1989. године. Био је готово једини могући преводилац књиге *Идеје за крај века: преглед савремених идеја (Guide des idées contemporaines)*, Књижевне новине, Београд 1991, Жан-Мари Доменака, због обиља философске и антрополошке француске терминологије.

Није нажалост имао довољно разумевања за превођење Рене Жирара, професора антропологије на Универзитету Станфорд, кога је Жан-Мари Доменак називао Хегелом хришћанства и који је прокрчио нове путеве у антропологији религије, мимо француског лаичког и католичког академ-

ског естаблишмента, да би пред крај живота ипак постао један од 40 „бесмртника”, Института на кеју Конти, Француске академије наука. Као што није имао разумевања за превод књиге *Лажна браћа* (*Les faux frères*), тада најпознатијег француског новинара, специјалисте за источну и Југоисточну Европу, Косте Христића, коју је Нолит хтео да објави у српском преводу.

Образложење Жарка Видовића је било да у тој студији нема ништа ново у односу на познату грађу и изворе. Наручена од стране угледног париског издавача Фајара, почетком деведесетих година, ова синтеза је имала циљ да приближи француској и франкофонској читалачкој публици узроке, корене и улоге сложене југословенске кризе, са акцентом на српском питању у време распада Југославије. Била је то још једна пропуштена прилика за артикулацију актуелних питања, мимо утабаних странпутица закаснеле и неоперативне српске режимске антипропаганде.

Професор др Вељко Ђурић Мишина

Један од млађих посетилаца књижевног салона у књижари Матице српске у Кнез Михаиловој, историчар Вељко Ђурић Мишина био је професор Универзитета у Приштини. Бави се историјом Српске православне цркве у XX веку, посебно страдања црквене хијерархије и свештенства, као и српског народа у Независној Држави Хрватској током Другог светског рата.¹⁸² Такође, значајне су његове монографије из савремене историје Српске православне цркве и о њеним патријарсима.¹⁸³ Радио је у Историјском музеју Србије као кустос историчар (1981–1997), затим на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, у Институту за српску културу у Лепосавићу као директор [...] Као један од ретких историчара и истражи-

¹⁸² Докторат „Српска православна црква 1941–1945.” одбранио на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду; В. Ђурић, *Усташе и њихова црква: Хрватска православна црква*, 2. допуњено издање, „Белетра”, Београд 1989; Id., Викентије Проданов: *Патријарх у рђавом времену*, ауторово издање, Београд 2018; Id., *Прекршивање Срба у Независној Држави Хрватској: њихови историјски верски феномени*, Алфа, Београд–Земун 1991; Id., *Голгошта Српске православне цркве 1941–1945*, Народна књига – Алфа, Београд 1997; Id., *Српска православна црква у Независној Држави Хрватској: 1941–1945. године*, Ветерник 2002.

¹⁸³ В. Ђурић Мишина, *Лейолис Српске православне цркве 1946–1958. године: време патријарха Гаврила (1946–1950) и патријарха Викентија (1950–1958)*, 1–3. књ., Српско културно друштво Зора, Книн, Београд 2000–2002; Id., *Варнава патријарх српски*, Парохија Храма Светог Саве у Београду и Епархија сремска, Београд 2009. (друго издање: Подгорица–Пљевља 2012); Id., *Герман Ђурић: патријарх у обезбоженом времену*, 1–2, Манастир Светог Стефана Сланци, Београд 2012.

вача геноцида у тзв. Независној Држави Хрватској, именован је за директора Музеја жртава геноцида у Београду, где развија живу активност и даје значајне доприносе за ову увелико запостављену област у српској историографији. Уредник је Годишњака Музеја жртава геноцида, као и монографских и периодичних издања Музеја.

Осим тога, води живу активност у погледу набавке грађе и књига, свим видовима, у Музеју жртава геноцида архивском и документарном грађом, изворним или репродукованим списима, фотографијама итд. од установа културе из бивше Југославије, као и расејања, путем донација и легата ималаца грађе, као што је нпр. вредна донација професорке Дајане Џонсон и других.

Допринос његових стручних радова и јавних иницијатива, тематских изложби и учешћа у електронским и другим медијима, као и удео научних сарадника чијем је стручном оспособљавању допринео, представљају до сада највећи помак у научном приступу, као и у упознавању шире јавности у Србији и у другим земљама са делом српске историје и сећања којима научноистраживачка делатност, слично као и публицистика, није била довољно посвећена.

Професор др Арсеније Јовановић

Један од редовних посетилаца књижевног салона Милана Давидовића био је Арсеније Јовановић, професор Факултета драмских уметности у Београду, драмски писац, сценариста, сниматељ и фотограф, ретко активан и плодан стваралац у више области.

Као коаутор репрезентативне телевизијске серије „Време фресака”, настојао је да помогне за промоцију те серије у Француској. Византолози са Семинара Елен Арвајлер на Сорбони, као Светлана Томековић и други, били су живо заинтересовани да се та серија прикаже на француској државној телевизији. Овај пројект најалост није било могуће остварити у помањању разумевања одговарајућег уредништва на РТС.

Као професионални и талентовани фотограф, Арса Јовановић је био аутор фото-портрета посетилаца књижевног салона у књижари Матице српске у Кнез Михаиловој улици. Тако је настао чувени „иконостас”, галерија портрета тада најпознатијих писаца, интелектуалаца и уметника у Београду и у Југославији.

Када би се знао бар већи део имена ових портрета, било би то корисно и поучно сведочанство једног прохујалог доба. Саме фотографије ових ликова спадају у архивски материјал који би поготово вредело сачувати.

Поморац речним и морским воденим путевима, рибарским чамцем без мотора, посета Јасеновцу, тада пустом пољу са таблама са ознакама места где су ковани ланци, пруга којом су ишли вагони до обале Саве да истоваре усмрћене. Пловидба „Галиолом” до Сицилије и Малте, Дунавом и морима, од Београда до Ровиња.

Редовни професор Академије за филм, позориште и телевизију, аутор десетина емисија из културе и режије бројних ТВ драма на РТС-у, седмогодишње снимање серије Време фресака, суоснивач Битеф театра са Миром Траиловић, његов први уметнички директор, сарадник Radio France, Pleis Radio, Deutschland radio, тридесет година са аустријским ORF-ом, аутор CD-а издатог у Француској, другог у САД, потом у Пољској, винил плоче у Чикагу, режисер у Бугарском националном театру Иван Вазов, у Playhousu (Енглеска), аутор две режије у државном State Univerity New York (Albany).

Арсеније Јовановић је имао привилегију да фотографише иконе манастира Дечана, у време када су се привремено налазиле у Народном музеју Србије, раних деведесетих. С обзиром на то да се од 1992. када су измештене из манастира Дечана, истовремено када и комплетан архив, ризница, рукописи и остале вредности једног од најбогатијих архива српске историје, ове вредности нису на одговарајући начин обезбеђене и што нису доступне увиду јавности, дијапозитиви Арсе Јовановића ових икона снимљени у Народном музеју представљају посебну вредност, али и јединствено сведочанство о немару и нетранспарентности Србије према својој историјској и културној баштини првог реда и највећег значаја.

Слично важи и за друге архивалије у поседу Арсе Јовановића, као и многих других од најпозванијих посленика културе и стваралаштва, колекционаре и антикваре, библиофиле и остале ентузијасте, све оно што нетрагом нестаје и пропада као наслеђе земље у којој никад није било мање самопоштовања и бриге према прошлости и њеној културној и историјској баштини.

Касних деведесетих година књижару и антикваријат Издавачког предузећа Матице српске, коју је водио као најбољи домаћин и ненаметљиви саговорник Милан Давидовић, преузео је Владимир Димитријевић као издавач и књижар L'Age d'Homme из Лозане и Париза.

Књижара Милана Давидовића је после неког времена затворена, чиме је престао да постоји можда последњи знаменити књижевни салон у Београду.

САДРЖАЈ

Предговор сећања	5
Avant-propos aux Mémoires Académiques	9

МЕНТОРИ

Академик Димитрије Богдановић (1930–1986)	15
Професор Владимир Водов (1935–2009)	17
Предисторија постдипломских студија	18
Професор др Ђорђе Кнежевић (1922–1996)	18
Академик Андреј Митровић (1937–2013)	19
Магистарске и докторске студије	21
Професорка Хелен Гликази Арвајлер	21
Докторат	24
Професор др Жак Феје	27
Др Петре Настурел (1923–2012)	27
Професор др Никоара Белдићану (1920–1994)	33
Владимир Ђоровић (1885–1941)	36
Одбрана докторске дисертације	38
Академик Љубомир Максимовић	39
Професор др Роберт Тафт (1932–2018)	41
Академик Радован Самарџић (1922–1994)	43
Академик Сима Ђирковић (1929–2009)	49

Академик Николаос Икономидис (1934–2000)	51
Професор Алберто Тененти (1924–2002)	53
Професор Андре Гију (1923–2013) – EHESS	55

САРАДЊА

Професор Ив Лакост	64
Др Димитри Настасе (1924–2013)	67
Проф. др Слободан Ден Стефановић	69
Др Александар Поповић (1931–2014)	71
Проф. др Миливој Сребро	74
Мр Весна Баштовановић Нинковић	75

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ И АКАДЕМСКИ ПРОЈЕКТИ

Фондација Александрос Оназис	77
Научноистраживачки центар Pierre Belon	80

БАЛКАНСКЕ СТУДИЈЕ & МОНОГРАФИЈЕ

Revue études balkaniques cahiers Pierre Belon	82
Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen – AIESEE	87
Публикације (осим 26 зборника радова)	88
Периодична издања	88
Велика историја Балкана	88

ПРОЈЕКТИ

Темпус – EHESS	90
Вероисповест – држава – идентитет	92
Академске елите Југославије у Француској	92
Летњи универзитет EHESS – ФПН	93

БЕОГРАД–ПАРИЗ

Академски, књижевни, уметнички, емигрантски	
Византијска теологија на Сорбони	96
Патрик Рансон (1957–1992)	96
Професор др Васа Кондумас	97
Академик Владета Јеротић (1924–2018)	100
Професор Жан-Мари Доменак (1922–1997)	104

Академик Милорад Павић (1929–2009)	107
Академик Лазар Трифуновић (1929–1983)	109
Леонид Александрович Успенски (1902–1987)	110
Александар Исаевич Солжењицин (1918–2008)	113
Академик Гордана Бабић (1932–1993)	115
Академик Драган Недељковић (1925–2015)	117
Милена Ноковић (1934–2010)	120
Др Дејан Богдановић	123
Др Властимир Власта Стојановић (1912–2006)	124
Др Марко С. Марковић (1924–2012)	130
Митар Џаковић (1919–1990)	133
Иван С. Трипковић (1913–2001)	135
Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales – EHESS	137

ПОСТДИПЛОМЦИ

Један век од почетка Великог рата	153
Последњи дани знаменитог византолога и балканолога	155

КЊИЖЕВНИ САЛОН МИЛАНА ДАВИДОВИЋА

Милан Давидовић (1938–2019)	157
Академик Јован Рашковић (1929–1992)	158
Академик Воја Ђурић (1925–1996)	160
Данко Поповић (1928–2009)	162
Др Веселин Ђуретић (1933–2020)	163
Борислав Михајловић – Михиз (1922–1997)	164
Академик Добрица Ћосић (1921–2014)	165
Љуба Поповић (1934–2016)	168
Момо Капор (1937–2010)	170
Академик Славко Леовац (1929–2000)	172
Академик Борислав Пекић (1930–1992)	174
Академик Новица Петковић (1941–2008)	175
Професор др Жарко Видовић (1921–2016)	175
Професор др Вељко Ђурић Мишина	177
Професор др Арсеније Јовановић	178

Бошко И. Бојовић
АКАДЕМИЈЕ
Академске елите на фону европских противуречности

Издавач
Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Прелом
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-81930-16-8

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

930.85(497.11)“19”
930.85(44)“19”

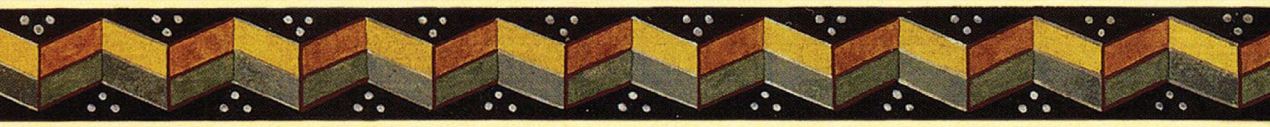
БОЈОВИЋ, Бошко, 1948–

Академије : академске елите на фону европских противуречности / Бошко И. Бојовић. - Нови Сад : Архив Војводине, 2021 (Београд : Службени гласник). - 183 стр. : илустр. ; 24 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Предговор упоредо на срп. и франц. језику. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-81930-16-8

а) Културна историја - Србија - 20. век б) Културна историја - Француска - 20. век
COBISS.SR-ID 41488905

ISBN 978-86-81930-16-8

